

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.
Головний редактор — Давидова І.
Заступниця головного редактора — Васьківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(голова редколегії), Україна
Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна
Бруй О. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Льганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок А. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна
Мацюк Г. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна
Ткаченко В. — д-р техн. наук, проф., Україна
Федушко С. — канд. техн. наук, доц., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

**Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової
палати України (протокол № 10 від 28.10.2021).**

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією
Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових
фахових видань України в галузі соціальних комунікацій
(наказ МОН від 29.06.2021 № 735).

*Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліко-
вані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на
видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються.
Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.*

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова
установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.
Editor-in-Chief — Davydova I.
Deputy Editor — Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman
of the editorial board), Ukraine
Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof.
(deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Bruy O. — PhD of Social Communication, Ukraine
Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine
Ihaneaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Kyrychok A. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA
Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Matsiuk H. — PhD of Social Communication, Ukraine
Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine
Tkachenko V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Ukraine
Fedushko S. — PhD of Technical Sciences, Assoc. Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

**The Academic Council of the Book Chamber recommends
printing this Bulletin (Protocol № 10 from 28.10.2021).**

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science
designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the
professional scientific publication of Ukraine in the field of social
communication. (Order of the Ministry of Education and Science
of Ukraine No. 735 of June 29, 2021).

*You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement
with editorial staff. A reference to publications is necessary.
Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with
point of view of the author.*

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research
Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

КНИГОЗНАВТСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

СЕНЧЕНКО М. Книжкова індустрія Франції 3

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

МИЛЬЧЕНКО Л. Інформаційний вплив російських ЗМІ як засіб гібридної війни проти України 8

РОМАНЮК О., КОВАЛЕНКО І. Аудіовізуальні засоби масової комунікації
в політичній діяльності 17

ГЛОБАЛІСТИКА

ДЕРГАЧЕВ В. Ли Куан Ю. Отец сингапурского "экономического чуда" 22

БІБЛОТЕЧНА СПРАВА

ЯРЕМА І. Бібліотека нового покоління та її роль як соціального інституту в інформаційну добу 26

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

ДОЯР Л. Український внесок у радянську історико-партійну науку: аналіз ювілейних
видань другої половини 1950-х років 30

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

ВАСЬКІВСЬКА О. Книговидавнича справа в Києві: 1917—1920 роки 37

ПЕРУНІН В. Русь-Україна Великої княгині Ольги: поряд із двома імперіями
та між двома вірознаннями 44

СЛАВЕТНІ ВИДАВНИЦТВА УКРАЇНИ

БОЙКО О. Видавництво "Либідь": сторінки історії та сьогодення 50

CONTENT

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

SENCHENKO M. French book industry 3

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

MYLCHENKO L. The Russian influence through mass media as a significant factor
of hybrid war against Ukraine 8

ROMANYUK O., KOVALENKO I. Audiovisual media in political activity 17

GLOBALISTICS

DERGACHEV V. Lee Kuan Yew. Father of Singapore's "economic miracle" 22

LIBRARIANSHIP

YAREMA I. The new generation library: the role of the library as a social institute in the information age 26

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

DOIAR L. Ukrainian contribution to soviet historical and party science:
analysis of anniversary editions the second half of the 1950s 30

HISTORICAL INTELLIGENCE

VASKIVSKA O. Book publishing in Kyiv: 1917—1920 37

PERUNIN V. Russia-Ukraine of Grand duchess Olga: next to two empires and between two religions 44

GLORIOUS PUBLISHERS OF UKRAINE

BOYKO O. Lybid Publishing House: pages of history and the present 50

УДК 655.4/.5(44)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.10(303).3-8

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Книжкова індустрія Франції

У минулому номері журналу "Вісник Книжкової палати" було розглянуто специфіку розвитку видавничої справи в Німеччині, де впродовж тривалого періоду використовують систему фіксованих цін на книжкову продукцію.

У пропонованій статті досліджено книгоіндустрію Франції, де також ціну на книги визначають видавництва, а отже діє система фіксованих цін.

Аналіз ситуації з ціноутворенням в Україні свідчить, що лише перехід до системи єдиних цін підвищить попит на книги та сприятиме зростанню кількості покупців і читачів паперових й електронних видань.

Ключові слова: книжкова індустрія Франції; е-книга; ціноутворення; продаж книг; авторські права; книги автофікін; автобіографії вчених

Метою статті є намагання привернути увагу книговидавців України до проблеми ціноутворення й фіксованих цін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Книжкова індустрія Франції розвивається доволі активно й фінансується державою на високому рівні. Кожен житель має доступ до сучасної книжкової інфраструктури, що охоплює 5 тис. книгарень, бутиків, кіосків тощо. У країні діють майже 8 тис. видавництв, з яких 4 тис. випускають книги постійно, а приблизно 1 тис. — великі й потужні підприємства.

Французький видавничий рік перебуває в ритмічному співвідношенні з низкою значущих подій. Зі стартом навчального сезону, в період між кінцем серпня та початком жовтня, на ринок потрапляє приблизно 600 новинок. З них не більш як 20 посідають найвищі сходинки — настільки висока конкуренція. Цей сплеск активності передуює піку премій, що припадає на перший тиждень листопада.

Літературних нагород у Франції доволі багато, з них 10 — найпрестижніші. Безумовно, премії, які здобули автори й видавці, впливають на статистику продажів літератури в передсвятковий період. Упродовж року відбуваються й професійні заходи, як-от Паризький книжковий салон.

Більшість великих видавничих груп Франції мають власні структури, що відповідають за дистрибуцію. Інший шлях — реалізація продукції через комерційних представників, діяльність яких часто сегментовано: одні опікуються художньою літературою, інші — лише книгами для молоді чи дітей тощо. Частина компаній продає книги лише у спеціалізованих крамницях, решта — у супермаркетах. Усього у Франції працює майже 10 книжкових дистрибуторів, з яких 4 або 5 — найпотужніші, що мають на складах мільйони назв. Завдяки розвиненій логістиці та професіоналізму фахівців цих компаній шлях книги від видавця до крамниці не перевищує двох діб.

Напрями діяльності об'єднань видавництв

Найвідомішим об'єднанням видавництв Франції є Міжнародне бюро французького книговидання (МБФК) — професійна організація, до складу якої

входить майже 100 видавництв. Директором МБФК є Жан-Гі Буен. Видавництва — члени бюро мають можливість користуватися певними сервісами. Передусім це організація колективної участі в міжнародних професійних виставках. МБФК проводить дослідження книжкових ринків різних країн і ділиться результатами з учасниками. Важливим напрямом діяльності є організація професійних зустрічей між гравцями ринку книговидавців на світовому рівні.

МБФК також приділяє значну увагу організації перекладу книг французьких авторів мовами інших країн. За обсягами продажу прав і перекладів французької літератури країна входить у десятку лідерів. Проте й французького читача цікавлять іноземні видання, насамперед психологічні, детективні, для дітей і молоді. Водночас у Франції доволі активно розвивається сегмент дитячої й підліткової літератури. Це дуже динамічний ринок — як з погляду перекладу творів французьких письменників іншими мовами, так і з погляду купівлі прав на закордонні видання. Потрапити у тренд можуть і великі видавництва, і менш відомі незалежні гравці. Якщо розглядати лідерів експорту прав, то перше місце посідає англійська література, відтак — Іспанія, Німеччина, Японія.

Для будь-якого автора переклад його творів іноземними мовами є важливою стратегічною метою, тому, враховуючи, як бурхливо розвивається міжнародний ринок прав, слід прагнути того, аби творчість письменника мала якнайширшу промоцію за кордоном. Сьогодні французька мова — друга за кількістю перекладів після англійської, країна попереду таких учасників глобального ринку, як Китай і Німеччина. У 2020 р. різними мовами було перекладено 13 тис. назв французької літератури.

Слід зазначити, що до практики купівлі прав у французьких видавців найактивніше вдаються видавництва англосакської літератури, а решта розподіляється на інші мови. Однак до цього бюджету ще слід потрапити! Якщо видавець не відчуває твір, він не вписується в загальну концепцію чи редакція вважає його безперспективним, ніхто не купуватиме прав.

Ціна на книгу в роздрібній торгівлі у Франції фіксована, а електронна версія коштує на 20% дешевше за друкарську. Роялті авторам нараховують від роздрібною ціни, а не від видавничої. Проте виникають певні непорозуміння, коли йдеться про книги, права на які продано іншій країні. Авторам важко зрозуміти, чому 300-сторінковий роман у Франції коштує 16 євро, а в українських книгарнях — 6. Видавці часто змушені підвищувати відсоток роялті, аби письменник мав певний зиск від того, що права продають на переклад в Україну. А коли йдеться про електронні версії чи аудіокниги, літературному агентові доводиться вдаватися до складних маніпуляцій, щоб пояснити, скільки вони коштуватимуть у нашій країні.

За останні 20 років професія агента з продажу авторських прав зазнала серйозних змін. Зокрема, інтернет значно прискорив комунікацію: якщо раніше, щоб відправити рукопис, потрібно було користуватися послугами пошти, то тепер достатньо натиснути на клавішу — і він вирушає в будь-яку точку світу. З огляду на ці тенденції, важливою проблемою видавців є створення іноземного відділу — автономної служби, що функціонує майже при кожному французькому видавництві й здатна досягати високих фінансових результатів.

Робота менеджера з прав вимагає постійної мобілізації й адаптації до мінливого й динамічного контексту. Слід добре розуміти еволюцію ринку, видавничу лінію конкретного імпринта. Важливо, наскільки видавництво адаптовано до певного автора, як просуватиме його твори на ринку країни. Для видавництва Франції важлива політика забезпечення прозорих відносин з авторами на всіх етапах. Зокрема, це стосується вибору перекладача, визначення й нарахування роялті тощо. Письменникові надають повну інформацію, аж до особливостей роботи видавництва, що випускатиме його твори.

Французькі видавництва зазвичай авторські, адже цінують співпрацю з письменниками, які навзаєм віддають міжнародні права здебільшого своїм же видавцям. Це означає, що правовий відділ має зосередити зусилля на просуванні автора за кордоном, враховуючи театральні й кіноправа. Майже весь пакет прав опиняється в руках французького видавця, а отже йому потрібні коагенти в різних країнах, зазвичай по одному на кожну окрему мову чи групу споріднених мов, як-от російська та українська. Проте й ті, й інші відчувають тиск із боку авторів, які стали вимогливішими до можливості публікуватися за кордоном, передусім щодо отримання прибутку. Цей тиск посилюється, коли автор стає популярним.

Очевидно, що під час вибору прав на купівлю зарубіжної книги видавець завжди ризикує. Продажі на національному ринку — доволі об'єктивний показник, адже в іншій країні книга може не стати популярною, і видавець зазнає збитків.

Які ж критерії відбору? Як зауважують експерти, видавець насамперед орієнтується на власний смак. Також він може скористатися послугами рідерів —

фахівців, які досконало знають мову, якою написано книгу. Звичайно, ризик об'єктивно є. "Був випадок, — зазначає французький експерт Ніколя Рош, — коли книга, продана 200-тисячним накладом у Франції, виявилася непопулярною на інших ринках. Однак трапляється й так, що несподівано "вистрілюють" незнайомий автор чи роман. Тобто, критерії відбору не піддаються формалізації, а цілком підвладні певним, непрогнозованим примхам ринку".

Цифрове книговидання Франції

Видання паперових книг у Франції має давні традиції й неабиякий досвід, водночас цифрова книга змусила багато видавців розпочати справу з нуля. Сплеск попиту на електронні книги стався наприкінці 1990-х рр. із появою зручних мобільних пристроїв для читання. Проте ще років десять е-книги майже ніхто не продавав. Індустрія розвивається, і нині ставлення видавців до нового формату радикально змінилося. Нещодавно побутувала думка: якщо самі видавці не візьмуться за випуск електронних книг, це робитимуть інші. А сьогодні навіть невеликі незалежні видавництва Франції випускають е-версії, шукають нові канали розповсюдження. Видавці, які активно працюють з цим форматом, отримують від поширення цифрового контенту 10—15% доходу. Звісно, це середній показник, значна частка успіху залежить від жанру. Так, найшвидше переходить в електронний формат масова література: любовні романи й детективи.

Драматичні колізії виникли на старті цифрового книговидання Франції. Приблизно чверть торгового обігу видавництв припадало на зарубіжні країни. Просуванням французької книги у світі опікується низка державних і громадських організацій, у тому числі МБФВ, які допомагають видавцям виходити на ринки інших країн через участь у виставках, ярмарках, конференціях, семінарах. Це стосується й паперової книги, й цифрової. Про такий формат французькі видавці серйозно замислилися років вісім тому, а головне, одразу зрозуміли, що розвиток технологій, досягнення Силіконової долини не можна плутати з економічною й культурною моделлю, котра працює в певній країні. Зрозуміло, що Google — гігантська, надпотужна система, але користувач знайде там потрібні відомості, якщо пошуковик має певний запас інформації. Тому часто Google та Apple називають окремими дрютами — потужними й ефективними, але вони потребують батареї, що виробляє енергію. У цьому разі — це зміст, тобто власне книги. Кому вони належать? Видавцям і авторам.

П'ятнадцять років тому Google, Amazon і Apple брали книги в американських видавців, жодним чином не замислюючись про права. У 2004-му Google запустив проєкт зі створення власної цифрової бібліотеки. Без згоди правовласників було відскановано величезну кількість текстів, у тому числі французьких авторів. Однак саме француз — Евре де ла Мартиньєр, директор видавництва Le Seuil видавничої групи La Martinière — першим дав відсіч інтернет-корпорації. Позивач домігся, аби в суді порушили питання про ігнорування саме

французького авторського права, яке не еквівалентне американському копірайту. Процес, до якого приєднався Синдикат видавців Франції та Спілка літераторів, тривав п'ять років. У результаті Google й інші члени "великої четвірки": Amazon, Apple і Facebook — вимушені були укладати контракти безпосередньо з французькими видавцями. Як бачимо, в ситуації з цифровими книгами насамперед слід визначити, хто є власником і зберігачем "джерела енергії" та хто ним керує.

Закон про "недоступні" книги ХХ століття

Щодо "недоступних" книг Франція обстоює офіційну позицію: якщо всі видавці домовилися про спільну діяльність, це справа правомірна. Згідно із законом, держава сканує сотні тисяч текстів французьких авторів, не запитуючи дозволу. На першому етапі це пів мільйона книг, виданих до початку ХХІ ст. і вже відсутніх у продажу. Завдяки оцифруванню вони знову стають доступними користувачам. Правовласникам надсилали повідомлення про майбутню процедуру, з'ясували, чи мають вони запитання. Завичай спадкоємці авторів не можуть надати адекватну відповідь, оскільки не обізнані в юриспруденції й не розуміють, про що йдеться.

Щоб полегшити цю взаємодію, було створено товариство, що опікувалося оформленням оцифрувань. Закон набув чинності 2015-го, коли встигли реалізувати лише 100 тис. творів. Проте невдоволених виявилось надто багато, в Євросоюз стали надходити скарги на кшталт претензій французьких видавців до Google. І Євросоюз ухвалив рішення, що така практика не відповідає нормам авторського права.

Щодо дистрибуції цифрових перекладних книг, то все значно простіше. Наприклад, у Франції важко уявити ситуацію, коли потрібно терміново оцифрувати щойно видану книгу. Немає значення, французьке це видання чи перекладне, одночасно виходять обидва варіанти — паперовий та електронний. Французькі видавці давно відмовилися від продажу е-версій у форматі pdf, використовуючи лише ePub. Залишається розв'язати ще одну проблему: версія придбаної книги має бути читабельною на всіх без винятку пристроях. Amazon, Google та інші потужні продавці уникають уніфікації, адже вважають за краще, щоб книгу, придбану на Amazon для Kindle, читали лише на цьому пристрої. Видавці Франції в Євросоюзі домоглися заборони на специфічний формат під один носій.

У Франції цифрові видання охоплюють невеликий сегмент книжкового ринку — приблизно 3% загального обсягу продажу літератури. Проте є видання, котрі реалізують майже винятково в е-форматі. Це юридична література. Якщо врахувати цей чинник, то отримаємо 6% е-книг, проте все одно не 22,5%, як у Великій Британії, і не 24%, як у США. Безумовно, річ не у відсутності гаджетів чи інтернету, а в тому, що чинний у Франції закон єдиної вартості на книгу не допускає конкуренції цін. Конкурують якість і послуги. Цей закон забороняє й великі знижки на цифрові книги, які ще донедавна практикували Amazon і Apple.

Ситуація певною мірою змінилася завдяки активності американського підрозділу французької компанії Hachette. Цей, третій за величиною, гравець на книжковому ринку США пішов в атаку на інтернет-корпорації й, можна сказати, переміг. Так в Америці з'явилося поняття "агентська модель": книга продається за ціною, призначеною видавцем, а не торговельним майданчиком. Два роки тому обсяги продажу цифрових книг у США становили 28% ринку, а згодом акції Hachette знизилися до 22—23%.

Від 2012 р. система єдиної ціни охоплює й цифрові видання. У Франції контракт автора з видавцем містить два самостійні розділи: перший — щодо видань на папері, другий — щодо цифрової версії. І в першому, і в другому випадках це не кілька речень, а роз'яснення на 10 сторінках.

Після того, як владнали юридичний бік питання, постала проблема податку з продажу. У Франції податок на додану вартість (ПДВ) на книги становить 5,5%, але спочатку цифрові видання потрапляли в категорію "решта", де податок вищий, оскільки цю норму країні, як члену Євросоюзу, нав'язали. Розуміючи недолугість цього рішення, видавці об'єдналися з німецькими колегами, аби лобювати свою позицію. Наприкінці 2016 р. Єврокомісія погодилася з аргументами Франції та Німеччини й встановила для цифрової книги такий самий ПДВ, як і для паперової. Це суто символічна перемога й важко оцінити, наскільки відчутним стане економічний ефект.

Можемо припустити, що до кінця 2021 р. французький ринок цифрової книги зросте від 3—4% до 8—9%. Ймовірно, схожу ситуацію спостерігатимемо в усіх країнах, де діє закон про фіксовану ціну й упроваджено єдину систему оформлення відносин між авторами та видавцями.

Аналізуючи перспективи індустрії, слід розуміти механізми ефективної реалізації е-книг, що не перешкоджатимуть роботі бібліотек і книгарень та не призведуть до їх знищення. Французькі видавці вирішили, що не торгуватимуть лише через гіганти на кшталт Amazon, адже намагаються бути відповідальними за долю галузі. Впливові французькі видавництва об'єдналися в консорціум, аби створити єдину платформу з продажу цифрових книг. Приєднатися може будь-який учасник ринку за умови дотримання визначених норм. На платформі консорціуму купують книги, щоб згодом довести їх до кінцевого споживача; і для величезного Amazon, і для крихітного торговця з провінції ціна книги буде однаковою.

Яким же виявився для французького книжкового ринку незвичайний 2020 рік? На думку представника Міжнародного бюро французького книговидавництва Ніколя Роша, "...французький ринок книговидавництва за минулий рік просів, але менше, ніж очікувалося. Перший місяць 2020-го виявився непоганим, але потім почався спад, пов'язаний з тим, що всі книгарні були зачинені й реалізовували лише електронні та аудіокниги. У травні французькі читачі змогли потрапити у книжкові крамниці, й продажі знову зросли. Пов'язано

це було, зокрема, й з тим, що інші культурні пропозиції залишилися обмеженими, наприклад, у кінотеатри можна було потрапити тільки за умови дотримання суворих санітарних норм.

На жаль, рішення про внесення книгарень до переліку соціально значущих об'єктів інфраструктури ухвалено не було, й під час другої хвилі пандемії вони залишалися зачиненими до кінця грудня. Наприкінці року власники книжкових крамниць були занепокоєні, оскільки майже 25% річного обороту припадало на грудень. Перед Різдом книгарні нарешті відчинилися, й ми спостерігали бум продажу літератури, враховуючи, що залишалися зачиненими театри та кіно. Книга стала головним культурним продуктом і одним з основних подарунків.

Рік закінчився падінням: книговидавці випустили набагато менше книг, аніж планували. Проте маємо виділити певні тренди. Найкраще продавалися художня література та підручники. Останні — завдяки тому, що у Франції проводиться освітня реформа. Доволі успішно продавався шлейф для електронних книг: діти два місяці не відвідували школу, й батьки шукали альтернативних рішень для дистанційних занять. Продажі книг для підлітків, коміксів і манга зростають найшвидше, ці видання активно перекладають іноземними мовами. Підвищуються темпи реалізації літератури, присвяченої хобі й практичним аспектам життя.

Цікавий тренд: якщо на початку року найвищий попит мали новинки, то згодом стали краще продаватися книги, випущені два-три роки тому, наприклад, відбувся сплеск популярності роману Альбера Камю "Чума". Завдяки цим книгам багато видавців змогли поліпшити ситуацію, підірвану кризою.

За останні чверть століття у Франції постійно зростала кількість новинок, і книгарні мали проблеми з їх реалізацією. У 2020 р. ситуація змінилася, й книжкові крамници спромоглися продати чимало літератури минулих років. Слід зазначити, що видавці вирішили перенести видання книг, запланованих до випуску в першій половині 2020 р., на друге півріччя чи навіть на 2021 рік. Це рішення передусім торкнулося путівників різними країнами.

У великих книгарнях (першого рівня) Франції реалізують майже третину книг. Магазины другого рівня трохи менші, в них можуть продавати пресу — це третина продажів. Книги реалізують і в гіпермаркетах, але останнім часом у цьому сегменті спостерігаємо падіння, хоча навесні ситуація була зворотною: книги можна було купити лише там. Цей канал продажу опинився в привілейованому становищі, тому 2020 р. його частка певною мірою зросла. Однак, попри пандемію, незалежні книгарні у Франції за підсумками року вийшли у плюс. Природно, що в період карантину зросли обсяги продажу через інтернет — на 10%, кількість мережевих покупців збільшилася на 6%.

Цікаву тенденцію спостерігаємо з е-книгами. Показники їх реалізації значно зросли під час першої хвилі пандемії, тоді як восени ця статистика була

меншою. Як тільки ситуація владнається й скасують карантин, темпи реалізації електронних видань повернуться до стабільного рівня. Спостерігаємо вибухове зростання обсягів продажу аудіокниг, кількість поціновувачів яких за рік зросла на 70% і становила 3 млн".

Неочікувана для видавців популярність autofiction

Останнім часом на книжковому ринку домінують видання на кшталт autofiction. У літературній критиці автофіксація — це форма белетристичної автобіографії. Autofiction поєднує дві несумісні одна з одною форми оповідання — автобіографію й художню літературу. Вони привертають увагу читача не лише різноманітністю історій, а й формою, мовою та стилем. Чому цей напрям так стрімко набуває популярності?

Autofiction як термін виник у 1970-ті рр. у Франції, на Заході цей жанр набув поширення у 2010-х. Найвидатніші представники — Карл Уве Кнаусгор, Девід Шілдс.

Популярність напряму пов'язана з тим, що роман вже не спроможний описати реальність XXI ст. У медіа можна зустріти такі міркування: закінчується пост-модерністський роман і розпочинається інший — гібридний, авторський, щирий. Новий жанр охоплює не лише автобіографічну частину, особисту історію, це гібридний формат з витончено сконструйованими проблемами, як, власне, і в theory fiction (вигадана теорія): не сухий академічний виклад, а захопливе читво. Той факт, що можна прочитати книгу та отримати два в одному: нову інформацію й емоційну історію — приваблює читача. Autofiction кожного разу винаходить нові форми й рішення.

Минулого року твір autofiction вийшов у видавництві Ad Marginem. Це книга британської письменниці, пропагандистки жанру Олівії Ленг "Крудо". Її книги — це своєрідна комбінація засобів fiction, в яких присутній автор. Художня література вже давно має іншу форму. У літературному середовищі точаться розмови про втому від романоцентричної культури. Тривалий період, коли література мірялася романами, бере початок у XIX ст. і, схоже, закінчується у наш час. Дедалі більше людей, які пишуть, розуміють умовність такої жанрової конструкції.

Сучасна свідомість перебуває під сильним тиском інтернету, її не порівняти зі свідомістю людини, яка відкривала товстий роман при мерехтінні свічки. Це фрагментарне сприйняття, що останнім роком збагатилося фобіями й тривогами. Autofiction — найпопулярніший альтернативний шлях, і він доволі розмаїтий: іноді це спроби згадати забуті імена чи вбудувати у простір літератури неканонічні жанри (збірки оповідань, "листівки з того світу" тощо).

Характерною особливістю autofiction є стратегія, якій властива фігура автора — письменника-початківця. Це роман про те, як головний герой приходить до ідеї написати книгу про себе. У російсько-мовній традиції чимало таких текстів, схожі

тенденції виразні й у серіальному світі. Один із найбільш обговорюваних торішніх серіалів — це autofiction мовою телемистецтва. У нього є творець, який використовує власний досвід, змішує факти й художньо їх інтерпретує. І якщо на Заході autofiction-романи виходили упродовж 30—40 років, то до нас вони потрапляють одночасно й здається, що сучасна проза — це суцільна автофіксація: скрізь одне величезне "Я".

Ймовірно, найцікавіше в autofiction — не термін і його історія, а популярність жанру. Певною мірою це своєрідна нейромережа: оскільки autofiction модний тренд, писати книги в цьому жанрі набагато крутіше, ніж вигадувати карколомні сюжети для романів. Йдеться про людей, які, можливо, особисто не цікаві: вони стають популярними завдяки своїм книгам. За множиною романів цей жанр жіночий, виразна його спорідненість з Instagram, TikTok і Stand-Up — жанрами, що ґрунтуються на документалістиці. Autofiction — той самий Instagram, фіксація подій життя в картинках і текстах. Утім, не варто зневажати решту жанрів. Нині autofiction в тренді, але романи ще повернуться.

У сучасному світі багато книг, які описують не вченого як героя, а науку як середовище. У XVIII—XIX ст. образ ученого-одинака був надзвичайно актуальним і впізнаваним. Науку творили індивідууми. У наш час цього практично не відбувається, відкриття здійснюють колективи учених, університети, лабораторії. Імена поодиноких дослідників, причетних до певних відкриттів, майже невідомі. Різні колективи приходять до однакових результатів і далі рухають науку разом. Учений більше не одинак. І як персонаж книги він поступається місцем науці як середовищу. Як приклад наведемо книгу Стівена Кінга "Інститут", в якій наука — важлива частина історії. Є ще один тип — учений-робінзон, який з примхи долі опиняється у складних обставинах і вимушений змінювати світ силою науки. У сучасній літературі це, наприклад, роман "Марсіанин" Енді Вейра. А Луїз Бенкс із книгою "Історії твого життя", за якою знято фільм "Прибуття", — позитивний і натхненний приклад ученого-гуманітарія, яких у книгах набагато менше, аніж "технарів". Ще один приклад — роман "Анігіляція", в якому героїнями є жінки-учені з їхніми філософськими міркуваннями, сповненими сумнівів і коливань.

Цікаво розглянути питання, чому взагалі існує культура негативного ставлення до вчених. Якщо успішні науковці десь і залишилися, то лише у фантастиці чи історичних романах. Цей жанр або фантастичний, як одноріг, або вимерлий, як дронг, тобто такі персонажі перебувають не в актуальній реальності. Чому так? Людство нині живе в суспільстві, що одночасно технологічно залежно та технофобно. Наука дедалі менше зрозуміла й дедалі більше скидається на чорну магію. Очевидно, що істерія щодо пандемії (штучне походження, вакцинація-чипування) — породження глибокої тех-

нофобії. Що більше у світі технологій, що більше його пронизано світлом науки, то більше страхів і проблем. Тому негативний образ ученого, який нехтує моральними й загальнолюдськими принципами, дедалі частіше з'являється у книгах і кіно. Література стає віддзеркаленням нашої тривожної реальності.

Сьогодні загальний рівень читача знижується, а розрив між наукою, що здійснює великий стрибок, і читачем стає драматичним. Питання в тому, чи готовий читач до образу вченого, який створює розумне, добре, вічне, і чи готовий читач його романтизувати?

Я однаково погано ставлюся до сегрегації читачів. У певному розумінні споживач завжди правий. Звичайно, це десакралізація літератури, але ж книги пишуть для читача. Якщо вважати, що він примітивний і не здатний осягнути романтичні ідеали, притаманні ученим, то цей погляд непродуктивний. Сучасні виклики суспільства перебувають у площині етики. Читачі хочуть, аби у книгах учені робили щось таке, що люди можуть осягнути. Однак щоб розібратися в сучасній молекулярній біології, слід мати профільну освіту. Навіть біологи із сусідніх галузей не розуміють один одного, те саме стосується будь-якої науки, що динамічно розвивається. У людства є запит на те, щоб учені робили добро, натомість вони резонно заперечують: наукове дослідження — поза мораллю та етикою. Звідси й розрив між умовним героєм і умовним читачем, адже є ще й письменник. Авторів, аби написати роман про учених, які сподобаються читачеві, слід мати широке коло знань, і якщо він ґрунтовно опрацював тему, то, найімовірніше, писати не стане.

Висновки. Потужна й динамічна книгоіндустрія Франції ґрунтується на столітньому досвіді, але спроможна гнучко реагувати на сучасні виклики. Найбільший сегмент ринку належить художній літературі, зокрема романам, крім того, значні обсяги реалізації припадають на категорії шкільних підручників та освітньої літератури, гуманітаристики, книг для дітей та юнацтва, коміксів і прикладної літератури. У 2020 р. зросла динаміка продажів електронних видань, до чого спричинилася реформа середньої освіти, дві третини цифрових видань становить професійна й університетська література.

Щодо каналів реалізації літератури у Франції, то на тлі пандемії частка продажів у великих книгарнях і мережах, так званих книгарнях першого рівня, скорочується, тоді як зростають темпи продажу через інтернет-книгарні. Пандемія позначилася й на розподілі продажів між великими торговельно-розважальними центрами, що зачинялися під час карантину, й продуктовими гіпермаркетами, що продовжували працювати.

Вагомим складником ефективної книговидавничої політики Франції є закон щодо єдиної ціни на книги, що дає змогу видавцям встановлювати фіксовану ціну на свої книги, а також захистити невеликі видавництва й книгарні від конкуренції з великими гравцями.

Список використаних літератури та джерел

1. Баренбаум И. Издательское дело и книговедение во Франции / И. Е. Баренбаум. — Москва : Книга, 1974. — 62 с.
2. Грем Г. Книжный бизнес: Практика книгоиздания и книжной торговли / Г. Грем. — Москва : РосКонсульт, 1999. — 288 с.
3. Петренко Т. Французька панорама останніх видавничих трендів Жана-Гі Буена. — Режим доступу: <https://chytomo.com/frantsuz-ka-panorama-ostannih-vy-davny-chy-h-trendiv-zhana-gi-buena/>. — Назва з екрана.
4. Євтушенко А. Французький книжковий ринок у цифрах і фактах. — Режим доступу: <https://chytomo.com/frantsuzkyj-knyzhkovyj-rynok-u-tsyfrakh-i-faktakh/>. — Назва з екрана.

Mykola Senchenko
French book industry

In the last issue of the Bulletin of the Book Chamber, the specifics of the development of publishing in Germany, where fixed prices for books have been used for a long time, were considered.

The proposed article examines the book industry in France, where the price of books is also determined by publishers, and therefore there is a system of fixed prices.

Analysis of the pricing situation in Ukraine shows that only the transition to a fixed price system will increase the demand for books and increase the number of buyers and readers of paper and electronic publications.

Keywords: French book industry; e-book; pricing; book sales; copyright; autofiction books; autobiographies of scientists

References

1. Barenbaum I. (1974). *Izdatelskoe delo i knigovedenie vo Francii*. Moskva: Kniga.
2. Grem G. (1999). *Knizhnyj biznes: Praktika knigozdaniya i knizhnoj trgovli*. Moskva: RosKonsult.
3. Petrenko T. (2021). *Francuzka panorama ostannih vidavnicnih trendiv Zhana-Gi Buena*. Available at: <https://chytomo.com/frantsuz-ka-panorama-ostannih-vy-davny-chy-h-trendiv-zhana-gi-buena/>.
4. Yevtushenko A. (2021). *Francuzkij knizhkovij riнок u cifrah i faktah*. Available at: <https://chytomo.com/frantsuzkyj-knyzhkovyj-rynok-u-tsyfrakh-i-faktakh/>.

Надійшла до редакції 18 жовтня 2021 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 327.8+323.232]:316.776.23][:(470 + 571) :477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.10(303).8-16

Лариса Мильченко,
старший науковий співробітник
відділу моніторингу засобів масової інформації
Книжкової палати України,
e-mail: svirel.34@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5905-077X>

Інформаційний вплив російських ЗМІ як засіб гібридної війни проти України

У статті подано аналітичний огляд матеріалів вітчизняних і зарубіжних ЗМІ, розглянуто їх вплив на різні цільові аудиторії у контексті гібридної війни Росії проти України. На прикладі конкретних наративів проаналізовано активність Російської Федерації (РФ) у здійсненні деструктивних стратегічних комунікацій та дезорієнтувальному впливі на українську та міжнародну спільноти.

Використання системного та комплексного підходу з боку Росії щодо подання повідомлень в інформаційному середовищі залишається ефективним засобом гібридної агресії як проти України, так і проти інших держав, котрі РФ сприймає як загрозу. Одним з основних сегментів цільової аудиторії таких ресурсів передусім є російське суспільство; простежується основне завдання Москви — легітимізувати російську зовнішню політику та здобути підтримку дій влади серед власних громадян. Для цього російська пропаганда використовує наративи, що зображують Україну та інші держави у викривленому ракурсі.

Специфіка ведення гібридної війни Росії проти України охоплює два складники: кінетичний (прямі фізичні дії, наприклад, безпосередні бойові дії) та некінетичний, до якого належить інформаційна війна у формі пропаганди.

У разі посилення кінетичного складника посилюються й некінетичні методи, зокрема інформаційна війна, що передбачає поширення фейків, маніпулятивних наративів і пропагандистських дискурсів. Головним рушієм цього процесу є бажання вплинути на цільову аудиторію, аби емоційно підготувати її до зміни моделі поведінки.

У статті проведено аналіз одного з аспектів некінетичного методу ведення війни — поширення пропагандистських наративів у медіа Російської Федерації. Нині дії країни-агресора щодо загострення конфлікту на Сході України у воєнному плані безпосередньо поєднано із зусиллями в медійному просторі.

Аналіз російських засобів масової інформації (ЗМІ) свідчить, що зміст наративів не змінюється, вони не зникають, навпаки, для посилення їх доповнюють новими меседжами, також варіюється періодичність повідомлень. Це, зокрема, трапляється тоді, коли інформаційні приводи всередині нашої країни дають можливість пропагандистам транслювати відомості, що підсилюють певний кремлівський наратив. Якщо інформприводів бракує, їх створюють за допомогою поширення неправдивої інформації (фейків).

Ключові слова: гібридна війна; інформаційний простір; асиметрична відповідь; деструктивні стратегічні комунікації

Постановка проблеми. Однією з потенційних загроз національній безпеці будь-якої країни є переформатування її інформаційного простору і, як результат, — ціннісних систем різних цільових аудиторій. Суб'єктом впливу є людина та суспільство загалом, а об'єктом — інформаційна сфера, яка охоплює такі складники: інформацію; інформаційні ресурси; інформаційну інфраструктуру, до якої входять наведені нижче інформаційні системи:

- організаційні, що забезпечують розвиток і функціонування інформаційної сфери;
- інформаційно-телекомунікаційні, що здійснюють управління інформаційними потоками;
- інформаційні, комп'ютерні та телекомунікаційні технології;
- засоби масової інформації.

Сучасна гібридна війна потребує від України активних асиметричних інформаційних дій, що ґрунтуються на:

- а) стратегічно визначеній інформаційній політиці держави;
- б) компетентному підході в кадровій політиці;
- в) фаховому аналізі та прогнозуванні інформаційних викликів;
- г) асиметричному реагуванні на них.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У закордонних виданнях для фахівців сектору безпеки та оборони до аналізу інформаційного середовища широко застосовують стратегічний підхід. Аналітичні пошуки науковців Чепменського університету (Каліфорнія, США), Ризького Центру стратегічних комунікацій [3; 4] довели, що найактуальнішими викликами Україні в умовах російської агресії є комунікаційні (російські кібератаки, поширення медіавірусів в електронній пошті українських посадових осіб і силовиків; спроби руйнувати певних комунікаційних систем нашої держави тощо) та комунікативні (радикалізація й відчуження аудиторій як України, так і західних країн; брехня як тактика відволікання, що забирає багато часу і зусиль тих, хто намагається завдати контрудару тощо) [2].

Зважаючи на наведені причини, набуває актуальності впровадження в Україні Плану заходів з реалізації Дорожньої карти Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки і оборони та Міжнародним секретаріатом НАТО [1].

Аналіз медіапростору 2019—2021 рр. дав змогу визначити наративи, котрі Росія найактивніше експлуатує в сучасній інформаційній війні [5—29].

Мета статті полягає в аналізі потенційних загроз національній безпеці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут масової інформації здійснив дослідження

провідних російських онлайн-медіа, аби виявити, які наративи щодо нашої країни просували у ЗМІ після парламентських виборів у Росії.

За результатами дослідження з'ясовано, що основним російським наративом щодо України в жовтні 2021 р. стала корумпованість нашої влади — 23,5% згадок у російських ЗМІ.

На другому місці — наратив про газову кризу в Україні — 18,5% повідомлень. Ситуацію в нашій державі зображують як повну розруху та хаос.

На третьому місці — наратив про політичну кризу, до якої призвела відставка спікера Верховної Ради.

Темою публікацій російських медіа, в яких також часто згадували Україну, стали новини щодо окупованих територій Донбасу — 12,5% загальної кількості матеріалів.

Тема газу — "хотели безвиз, а получили безгаз"

З наближенням зими РФ активно використовує свій головний ресурс — газ, намагаючись вплинути і на Україну, і на Європу. Тобто, гібридна агресія Російської Федерації нині торкається не лише нашої країни, а і європейського простору загалом, що доводять російські маніпуляції з цінами на газ, проте на пряму збройну агресію проти Європи Кремль не наважиться.

На цьому тлі доволі показовою є істерія, розгорнута пропагандистами в російських ЗМІ: "Європа вже практично замерзає, в Європі паніка та божевільні платіжки за газ". Експерти зауважують про "тріумфальну тональність" пропагандистських матеріалів агресора.

На практиці газ з об'єкта купівлі-продажу перетворюється на інструмент маніпуляцій і геополітичного впливу: "Ось ми їх усіх на нашу газову голку танцювали, ось вони зараз у нас затанцюють, і танцюватимуть під нашу дудку, інакше замерзнуть". Так, схожі газові війни вже точилися в Україні ще до 2014 р., і неодноразово лунали погрози: "Кран перекриємо — хохла замерзнуть". Ці факти переконують, що з Росією як із надійним торговельним партнером небезпечно мати справу. Якщо Європа поступово відмовлятиметься від російського газу, розпочнеться процес диверсифікації потоків. У такому разі Москва не наважиться загрозувати Європі збройним конфліктом, хоча певні спроби примусу з використанням доволі агресивних методів — дипломатичних та військових загроз — може здійснити.

Стратегема¹, котру РФ регулярно використовує ще від радянських часів, — балансування на межі

¹ Стратегема (дав.-гр. *στρατήγημα* — *військова хитрість*) — певна ідея, абстракція стратегії поведінки, що має привести до успіху. Початково стратегіями розробляли як військові хитрощі, однак завдяки абстрактності та загальності їх використовують у багатьох сферах життя, хоча конкретні кроки реалізації будуть різними.

ядерної війни. На думку експертів, РФ може побрякати зброєю, однак малоімовірно, що використає її проти Європи.

Кремлівські ЗМІ поширюють думку, що нашій країні бракує ресурсів для забезпечення населення газом узимку й підкріплюють цей наратив повідомленнями, котрі "цитують" українські джерела, зокрема: "Одним из вызовов для нового правления "Нафтогаза" является прохождение отопительного сезона в условиях нехватки четырех миллиардов кубометров газа: вместо 19 миллиардов, необходимых для этого, на Украине есть лишь 15".

Московські пропагандисти пророкують холод через дефіцит газу, для чого "виривають" з українського інформаційного простору коментарі експертів. Так, у статті "Економист предрек Украине "газовую инквизицию" и "очищение морозом" фінансовий аналітик О. Куц зауважує, що "власти в Киеве провозглашали целью реформ рост добычи собственного газа, но это осталось только на бумаге". Тому, на думку експерта, нас очікує "очищение кризисом, точнее, морозом". Окрім того, російські ЗМІ широко цитували слова нібито пересічних українців щодо того, як вони планують пережити зиму: "Читатели украинских СМИ написали, что приготовились "доживать" зиму из-за антироссийской политики "Нафтогаза" и топливного кризиса", "Безвиз получили, теперь получите безгаз", "Издаются над Украиной, морковку покажут, помянут, а потом уберут" тощо.

Дослідження "Як російський сайт "ИноСМИ" перефразовує і вибірково вилучає інформацію із публікацій західних медіа" свідчить, що часто потрібні коментарі запозичують саме з цього ресурсу. За інформацією "Радіо Свобода", "ИноСМИ" публікує переклади статей із міжнародних ЗМІ; водночас разом із новинними агентствами Sputnik і "РИА Новости" портал входить до складу російської державної медіагрупи "Россия сегодня".

У темі газу Росія також активно просуває думку про те, що Європі нині економічно вигідніше мати транзит газу не через Україну, а через "Північний потік-2". Зокрема, ТАРС зазначає, що "власти Польши ожидают, что поставки газа по газопроводу "Северный поток-2" будут дешевле, чем через Украину".

Окрім того, російські медіа позиціонують В. Путіна як "рятівника України", який, у супереч конфлікту, готовий допомагати нашій державі: "Владимир Путин на совещании по вопросам энергетики заявил, что Россия в 2021 году превысит свои контрактные обязательства по прокачке газа через Украину", навіть попри те, що "... назвал невыгодным для "Газпрома" рост транзита газа через Украину". Оскільки, за інформацією російських ЗМІ, українська влада неспроможна впоратись із проблемами, через що населенню загрожує "замерзання", ці новини підпадають під наратив про недолугість та некомпетентність нашого уряду.

Наратив "Україна — небажаний партнер США та країн Європи"

Геополітичні й геостратегічні аспекти країни висвітлено в матеріалах національних і закордонних інформаційних джерел. Захід поступово втрачає інтерес до подій в Україні, оскільки має певні економічні зв'язки з Росією. Так, наприклад, за словами канцлерки Німеччини А. Меркель, понад 300 тис. робочих місць німців прямо чи опосередковано пов'язані з російськими контрактами. З введенням санкцій такі країни, як Італія, Іспанія, Франція та інші, втратили значний ринок збуту на російських теренах.

Росія продовжує активно діяти в інформаційному просторі Європи, зокрема майже 600 млн дол. було витрачено на створення англomовного телерадіомовлення на її теренах — Russia Today (RT), фінансованого з федерального бюджету РФ. Так, 2005 і 2006 рр. на бюджет каналу щорічно витрачали по 30 млн дол., 2007 р. — 2,4 млрд руб., 2008 р. — 3,6 млрд руб. (понад 100 млн дол.). Таку саму суму планували виділити і 2009 р. Орієнтовний бюджет компанії 2020 р. становив понад 250 млн дол. Для роботи на каналі Russia Today залучили відомих західних журналістів, наприклад, К. Оуен став лауреатом премії "ТЕФІ" у номінації "Найкращий телеведучий інформаційної програми".

Основною темою іншомовних каналів Russia Today є конфлікт в Україні. Експерти Університету Джорджа Вашингтона проаналізували 2695 відеосюжетів каналу на YouTube й підсумували, що "...RT дотримується майстерної тактики щодо аудиторії YouTube, чітко визначивши цільові групи та звертаючись безпосередньо до кожної з них". Окрім основного англomовного каналу RT, на YouTube є окремі канали для певних країн, регіонів, мовних груп: RT Америка, RT Велика Британія, RT Франція, RT іспанською, RT російською, RT німецькою та RT арабською. Матеріали на кожному з каналів чітко відбивають ідеї, які RT намагається донести до конкретної аудиторії. Зокрема, у відео RT Америка уряд США позиціонують як некомпетентний, расистський налаштований і схильний до порушення прав людини.

За інформацією дослідницької компанії Ipsos, станом на 2020 р. щотижнева аудиторія RT у США становила майже 8 млн осіб, у Європі — понад 36 млн, в Індії — 7 млн, на Близькому Сході та в Африці — 11 млн. Загальна щотижнева аудиторія у світі налічує більш як 70 млн користувачів. За цими показниками RT посідає п'яте місце у США серед неамериканських новинних телеканалів і п'яте місце в Європі серед усіх новинних телеканалів.

За даними проведеного контент-аналізу, щотижня на каналі RT Америка виходить 30—40 відео, на YouTube RT Великої Британії — понад 10, на YouTube RT арабською — приблизно 125. До того ж 27% матеріалів основної англomовної версії RT віддзеркалюють російський погляд на кризу в Україні; німецькомовний канал RT переважно містить контент про європейські події, українській кризі присвячено

33% матеріалів. Резонансною подією стало звільнення в прямому ефірі ведучої телеканалу Russia Today Л. Валь, яка розповіла правду про особливості російської пропаганди.

На думку британських аналітиків, пропаганда телекомпанії RT є набагато ефективнішою, ніж слабкі спроби Заходу протистояти цій інформації. Зважаючи на те, що канал має понад 1 млрд завантажень на YouTube, західні країни намагаються поживити діяльність на інформаційному фронті.

"Україна не ухвалює самостійних рішень і залежить від Штатів"

Одним із поширених наративів російських пропагандистів є твердження, що Україна жодних рішень самостійно не ухвалює й постійно погоджує дії зі США. Через цей наратив Москва тривалий час позиціонує Америку як головного ворога Росії та росіян. А новини на кшталт "Пентагон повідомив об отстеженні активності Росії в Арктиці" підсилюють цю риторичку. Унаслідок цього спрацьовує принцип "друг мого ворога — мій ворог", через що, наприклад, повідомлення про допомогу США Україні негативно налаштовують росіян проти українців.

На підтвердження наративу про підконтрольність України США російські та проросійські ЗМІ поширюють, зокрема, такі новини:

— "Госдеп попросил Россию объяснить "провокации" у границы с Украиной";

— "На Украине сообщили о гарантиях поддержки США при конфликте с Россией";

— "Напряжение на Украине: в какую пропасть Запад толкает Зеленского и чем может для него обернуться повторение ошибки Саакашвили";

— "В ДНР заявили о надежде Зеленского получить от США карт-бланш на наступление".

Наратив "Насправді США не готові підтримувати Україну"

Разом із наративом про залежність України від США маніпулятори поширюють уявлення про те, що насправді Америка не готова підтримувати нашу державу в разі серйозної ескалації. Таку риторичку спрямовують і на громадян Росії, щоб не створювалося враження про надмірну небезпеку противника, і на українців, яким нібито немає на що сподіватися.

Для підсилення цієї ідеї російські медіа використали дописи громадян Китаю в соціальних мережах, а саме: "Китайские пользователи Сети сочли участие США в возможном конфликте маловероятным", — зазначає "РИА Новости"; "Русские хороши, и Соединенные Штаты провалятся в яму, как только протянут "руку помощи", — зауважує h; "Янки все еще собираются работать по старому образцу: начать драку — купить оружие — заработать денег", — розмірковує guan_15851021342992; "Если начнется война, Украина проиграет в одно мгновение, а за нею встряхнутся три балтийские страны" тощо. Водночас у повідомленнях возвеличується "мощь" Росії: "Если война начнется, Россия за пять дней завоюет восемь стран НАТО".

Такі джерела інформації є доволі сумнівними, і постає запитання, чому до просування матеріалів цієї тематики не залучають російських експертів?

На підтвердження риторички про неготовність США допомагати Україні російські медіа вишукують потрібні повідомлення і в українському інформаційному просторі. Зокрема, пропагандисти активно поширювали слова генерал-лейтенанта, депутата ВР М. Забродського, який зазначив, що "военнослужащие США никогда не будут участвовать в войне за Донбасс" ("Лента.ру"). У негативному контексті це твердження також трансливав проросійський блогер і політик А. Шарій на своєму ресурсі "Шарий.net". Хоча він запевняє, що не працює на користь агресора, водночас активно роздає інтерв'ю медіа РФ, в яких поширює наратив про антиросійську пропаганду в Україні: "Надо понимать, что у множества наших граждан промыты мозги. Они считают, что закрытие определенных СМИ — это борьба с российской пропагандой" ("Лента.ру"). В інтерв'ю А. Шарій також розповідає про "реальных неонацов": "Сначала за нас взялись нацисты — это реальные неонаци, никакие не националисты"; про переслідування з боку В. Зеленського: "...его реакция похожа на истерику брошенной женщины. Дело против меня — личное указание президента. Я личный враг Зеленского"; про утиски свободи слова: "Закрывают СМИ по надуманным причинам: "112 Украина", NewsOne, ZIK. Они якобы вещали "российскую пропаганду". Им вменялся в вину тот факт, что депутат ВР от партии "Оппозиционная платформа — За жизнь" (ОПЗЖ) Олег Волошин сказал, что российская армия реально сильная. За это им было вынесено предупреждение. А она не сильная, что ли?"; поширює фейки та наративи про вакцинацію в Україні: "Когда в Одесской области после прививки CoviShield умерла военнослужащая, первыми именно мы нашли эксклюзивное видео, где она упала на улице. В оппозиционных Telegram-каналах рассказали, что вчера она привилась, а сегодня — умерла".

Доволі часто в російських медіа з'являється й колишній прем'єр-міністр М. Азаров, який утік до Росії. Він називає Америку "господарем України" та пояснює "метання Києва по переговорах в Донбассе": "Выполняет команды американских хозяев".

Ці наративи найактивніше просувають у російському інформаційному просторі. Проте насправді їх значно більше й вони циркулюють в інформаційному просторі постійно, адже ключовим завданням пропаганди є безперервне повторення певних ідеологем для формування сталого сприйняття росіянами України у визначеному ракурсі.

Проаналізовано російські інтернет-медіа: "РИА Новости", "Лента.ру", "Звезда.ру", Gazeta.ru. за період 1—7 квітня 2021 р.

В Україні "політична криза" та "розруха"

Понад 14% матеріалів російських ЗМІ поширюють наратив про "політичну кризу" та "розруху" в Україні. На цей сегмент здебільшого припадають

повідомлення про відставку спікера Д. Разумкова: "Спікер Ради обвинил главу партии Зеленского в шантаже"; "Спікер Ради заявил о давлении со стороны администрации президента".

Аудиторії також пропонують "експертні матеріали", в яких відкрито йдеться про нібито цілковитий крах в Україні. Зокрема, російські медіа цитували слова українського експерта Р. Бортника про те, що "Україну ждуть або війна, або масштабні протести" ("РИА Новости"). Сайт "Московский комсомолец" також посилався на його думку: "Український експерт предрек стране масштабный политический кризис". Знову ж таки український політолог А. Єрмолаєв передрік Україні повне розорення впродовж наступних трьох-п'яти років. Його слова поширив сайт "Известия": "По мнению эксперта, за 30 лет независимости страна так и не состоялась как витрина постсоветского пространства и погрузилась во внутренний конфликт".

Р. Бортника та А. Єрмолаєва внесено до бази псевдосоціологів і прихованих піарників, уміщену на порталі "Тексти". Цілком імовірно, що саме нею користуються російські медіа, коли добирають експертів для коментування своїх матеріалів.

Дослідження інформаційного простору, проведене впродовж 1—7 жовтня 2021 р., свідчить, що російські ЗМІ активно моніторять український інформаційний простір й адаптують наративи конкретно під події в нашій державі, а також використовують у матеріалах ідеї, котрі артикують українські "незалежні експерти".

Проаналізовано матеріали щодо подій в Україні, уміщені в російських медіа: ТАРС, "Московский комсомолец", "Комсомольская правда", "РИА Новости", "Лента.ру", "Русская газета", "Известия".

Наратив "Скелети в шкафу" Зеленського

Значний резонанс у кремлівських ЗМІ викликало розслідування Pandora Papers щодо офшорів Президента України В. Зеленського — 10,5% загальної кількості матеріалів, присвячених нашій країні. Водночас російські ресурси називали українського лідера "мировим символом корумпированных политиков", зокрема "Московский комсомолец" повідомляв: "Если раньше западные СМИ надеялись, что Зеленский сможет побороть коррупцию на Украине, то теперь они в насмешку называют его "антиолигархическим президентом в кавычках". Російські політологи навіть пророчать В. Зеленському імпічмент.

Цей інформаційний вкид відповідає наративу про корумпованість української влади, на який припало 23,5% інформації. Паралельно виходили й інші матеріали, наприклад, "Зеленский просил деньги у США на несуществующие проекты".

Наратив "Крим — це Росія"

У заяві представника ЄС із питань зовнішньої та безпекової політики наголошено, що у Криму тоталь-

но порушують права кримських татар. ЄС висловлює стурбованість щодо погіршення ситуації у сфері прав людини на півострові, зокрема національних меншин, після незаконної анексії Криму Російською Федерацією.

За інформацією Міжнародного фонду "Справедливість для журналістів", у Криму окупаційна влада знищує незалежну журналістику та намагається встановити повний контроль над інформаційним простором.

Журналісти, редакції, блогери зазнають тиску, залякувань, звинувачень у причетності до тероризму й діяльності організації "Хізб ут-Тахрір". Так, упродовж 2020 р. здійснено 58 атак і погроз. На території Криму блокують доступи до українських медіаресурсів, більшість місцевих ЗМІ фінансують із російського бюджету.

Потужний тиск відчувають і кримськотатарські медіа. За інформацією ІА "Укрінформ", від 2014 р. кількість ЗМІ у Криму скоротилася на 80%. Правозахисники зафіксували понад 500 порушень прав журналістів.

До 2015 р. на території республіки функціонували кримськотатарські засоби масової інформації, серед яких: газети "Янғы дүнья", "Голос Крима", "Авдет"; журнали "Арманчыкъ", "Къасевет", "Йылдыз"; інформаційне агентство "Крымские новости QHA" та інтернет-портал "15 минут"; телеканали ATR і Lale; радіо "Мейдан".

Нині в анексованому Криму майже не залишилося національних ЗМІ. Серед газет, що видають кримськотатарською мовою, реєстрацію пройшло єдине регіональне видання "Сувдагъ сеси" як додаток до газети "Судакские вести"; перереєстровано газету "Янғы дүнья".

Наклад єдиної газети "Къырым" ("Крим") кримськотатарською мовою, що виходить від 1989 р., скоротився з 20 тис. пр. 2010 р. до 3,5 тис. пр. станом на поточний рік. Газета працює на самофінансуванні й не отримує російських держдотацій.

Окрім ЗМІ медіахолдингу ATR, відмову в реєстрації дістали газета "Авдет", журнали "Йылдыз" та "Арманчыкъ". Припинили мовлення телеканал ATR та інші засоби медіахолдингу (телеканал Lale, радіостанції "Мейдан" і "Лідер"), що не пройшли реєстрацію відповідно до російського законодавства через відмову в ліцензіях від Роскомнагляду. ІА "Крымские новости QHA" також відмовили в реєстрації, через що агентство змушено було припинити діяльність на території Криму й переїхати до Києва.

Ресурс "Детектор медіа" так характеризував тогочасну ситуацію: "...голова так званої «Державної ради» в окупованому Росією Криму Володимир Константинов закликав кримське «Міністерство інформації» посилити інформаційну війну проти материкової України і більше працювати над пропагандою «республіки» на противагу повідомленнями про півострів, які з'являються в українських медіа". Унаслідок того, що багато представників кримських

ЗМІ ізольовані від міжнародних мас-медіа та не мають змоги оприлюднити в них альтернативний погляд, окупаційній владі РК запропоновано створити окремий телевізійний канал, що мовитиме англійською мовою. Як зазначили представники кримських медіа, лояльних до окупаційної влади, мас-медіа півострова "...працюють в умовах інформаційної війни, розв'язаної проти Росії", а Крим "...піддається економічній, політичній та інформаційній блокаді".

Лідер Меджлісу кримськотатарського народу Р. Чубаров наголосив, що від 2014 р. із півострова виїхали 50 тис. кримськотатарських громадян. Водночас у Криму зростає кількість мешканців РФ, зокрема 200 тис. росіян переїхали туди на постійне місце проживання. Правова підстава для цього вельми специфічна — договір між Російською Федерацією та Республікою Крим. Управління Федеральної міграційної служби Росії по Республіці Крим заявляє про 1 млн 534 тис. жителів Криму згідно з даними держреєстру виборців.

За інформацією правозахисників "Кримської правозахисної групи", упродовж січня—вересня цього року в РК до суду за відхилення від проходження військової служби в російській армії передали понад 100 справ. Загалом за час анексії у Криму було зафіксовано 267 таких кримінальних справ і винесено 248 вироків. Від 2015 р. російська влада провела 13 призовних кампаній, відрядивши служити до армії РФ понад 34 тис. кримчан. За даними міжнародної правозахисної організації Human Rights Watch, Росія, порушуючи міжнародні права, 2019 р. призвала на військову службу близько 85% кримчан, відправивши їх на військові бази у РФ. Українська влада та ООН наполягають, щоб Росія припинила призивати жителів Криму до своїх збройних сил.

Елементом репресивної політики та системного тиску держави-агресора щодо громадян України, які змушені жити в умовах окупації Криму, є проведення примусової паспортизації. У разі відмови мешканців від отримання російських паспортів, штучно обмежують права на працевлаштування, медичний захист, соціальну та пенсійну допомогу тощо. Відсутність російського паспорта є причиною примусової депортації, заборони в'їзду на територію Криму, переслідувань проукраїнських активістів, у тому числі журналістів, з боку окупаційної влади.

На анексованому півострові спецслужби РФ продовжують репресії та гоніння, проводять обшуки в активістів кримськотатарського національного руху, членів Меджлісу кримськотатарського народу, журналістів, громадських активістів, а також кримських мусульман, яких підозрюють у зв'язках із забороненою в Росії організацією "Хізб ут-Тахрір". Зазнають утисків свобода слова, зібрань і релігійних прав.

Р. Чубаров на засіданні 20-ї сесії Постійного форуму ООН із питань корінних народів заявив, що мета РФ — повністю витіснити його народ за межі окупованого Криму: "Москва не виконує наказ

Міжнародного суду ООН 2017 р., який зобов'язав Кремль скасувати рішення про заборону Меджлісу кримськотатарського народу".

За результатами дослідження, кількість арештів в окупованому Криму зросла у 15 разів. На територію Росії вивозять кримських татар, заарештованих і засуджених із релігійних чи політичних мотивів.

Кримська влада також запровадила систему тотального контролю за поведінкою й думками населення, котра охоплює:

1) силові відомства й спецслужби, що створюють мережу агентів та інформаторів у різноманітних сферах життєдіяльності громадян;

2) формально легітимну роботу з населенням, яка має прихований бік — відстеження будь-яких виявів, здатних загрожувати безпеці влади.

Однією з форм контролю населення стали обходи будинків, під час яких наглядачі стежать за ситуацією та роздають громадянам пам'ятки з вимогами повідомляти про будь-які інциденти.

У загальну систему спостережень входить і система стеження за туристами, які прибули до Криму. Зокрема, до кожної групи прикріплюють "інструктора", до обов'язків якого належить загальний контроль за поведінкою групи.

Для вивчення настроїв молоді Міністерство внутрішньої політики, інформації та зв'язку РК створило "молодіжний уряд", до якого ввійшли 40 осіб. Метою його діяльності є спрощення взаємодії населення з органами влади, прискорення збирання інформації, координація зусиль відомств та установ щодо роботи зі зверненнями громадян за допомогою сучасних цифрових технологій.

Для збирання інформації про населення використовують цифрові системи, зокрема запрацювали сервіси федеральної інформаційної системи "Платформа обратной связи", а також на порталі уряду РК запроваджено послугу "Активный гражданин", що дає змогу впродовж двох хвилин повідомити органи влади про будь-яку проблему з додаванням фотографій та інших матеріалів.

А "вишенькою на торті" став наратив "Українці та росіяни — один народ", артикульований у статті російського президента В. Путіна "Про історичну єдність росіян і українців", оприлюдненій 12 липня цього року на офіційному сайті Кремля. Повторюється ще радянська теза про однаковість росіян, українців і білорусів. Останніх цей наратив вже поглинув, адже, непомітно для себе, білоруси фактично втратили державність за формального збереження її атрибутів, як-от територія, населення, мова тощо. Зосередившись на боротьбі з президентом О. Лукашенком, білоруси програли значно важливіший бій — за власну ідентичність.

Саме на знищення в українців почуття національної ідентичності спрямовано не лише статтю В. Путіна, а й загалом гуманітарну та інформаційну зовнішню політику Росії.

Існування сучасної України російський президент сприймає як проєкт "анти-Росія" та стверджує, що для мільйонів людей у нашій державі він нібито неприйнятний і російська влада не допустить, аби "наші історичні території та близьких для нас людей, які проживають там, використовували проти Росії". Окрім того, за інформацією російської служби "Радіо Свобода", статтю про "єдність українців і росіян" за розпорядженням міністра оборони РФ С. Шойгу внесли як одну з обов'язкових тем на заняття з військово-політичної підготовки в армії.

Проведене дослідження надає чітку відповідь на такі закиди. І ця відповідь не лише історична й етнологічна. Історію на пострадянському просторі вже давно використовують як політичну зброю, але в Україні та Росії вона має вигляд двох паралельних прямих, що ніколи не перетнуться.

Аналітичний центр "Український інститут майбутнього" оприлюднив результати соціологічного дослідження "Хто ми?", що було проведено спільно з компанією "Нью імідж маркетинг груп" і мало на меті виявити реакцію українців на самих себе. Згідно з результатами, в Україні сформовано потужний прошарок людей, які не просто відрізняють себе від Росії (чи росіян), а й діаметрально протилежно ставляться до феномену влади як такого. У Росії від часів монархії сприйняття влади незмінне: вона є уособленням сакрального. Релігійна Російська імперія сакралізувала владу царя, помazanого Богом, натомість сучасна Російська Федерація зробила Богом власне "царя".

На відміну від росіян, після Майдану скепсис українців до будь-кого з влади став аксіомою. Принципова десакралізація, сприйняття влади як найманих менеджерів і постійна незадоволеність власними "найманими працівниками" — риси, що

стали притаманними не тільки свідомості "спільноти Майдану", а й більшості населення.

Результати опитування соціологічної групи "Рейтинг" свідчать, що майже 60% громадян України не погоджуються із заявою В. Путіна, що "росіяни та українці — один народ, який належить до одного історичного й духовного простору".

Висновки. Аналіз мас-медійного простору довів, що російський агресивний дискурс фіксується на рівні наративів, які транслюють для різних цільових аудиторій різними комунікаційними каналами.

Щоб успішно протистояти Росії в гібридній війні, дії України в інформаційному просторі мають відповідати таким вимогам:

— підпорядковуватись єдиній стратегії, обов'язковій для всіх учасників комунікативного процесу — державних органів, силових відомств, мас-медіа тощо;

— орієнтуватися не на відповіді, а на асиметричні випереджальні дії;

— урахувувати вплив двох комунікативних потоків — західного та російського;

— доносити українську позицію як внутрішнім, так і зовнішнім аудиторіям різними комунікаційними каналами;

— формувати українські наративи, що об'єктивно віддзеркалюють історико-соціальну реальність.

Сучасна гібридна війна потребує від України активних асиметричних інформаційних дій, що, зі свого боку, мають ґрунтуватися на:

а) стратегічно визначеній інформаційній політиці держави;

б) компетентному підході у кадровій політиці;

в) фаховому аналізі та прогнозуванні інформаційних викликів;

г) асиметричному реагуванні на інформаційні загрози.

Список використаних джерел

1. План заходів з реалізації Дорожньої карти Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки і оборони та Міжнародним секретаріатом НАТО, затверджений Секретарем РНБО України. — 05.11.2015. — Режим доступу: <http://stratcom.nuou.org.ua/wpcontent/uploads/2019/11/Дор.карта-Партнерства-у-сфері-СТРАТКОМ-між-РНБО-України-та-МС-НАТО.pdf>. — Назва з екрана.
2. Мильченко О. М. Виклики політики безпеки: Історія та сучасність / О. М. Мильченко // Збірник тез доповідей міжнародної наукової конференції. — Львів : Національна академія сухопутних військ імені Петра Сагайдачного ; Жешувський університет, 2016. — С. 88—90.
3. The NATO Strategic Communications Centre of Excellence. — Mode of access: <http://www.stratcomcoe.org>. — Title from the screen.
4. US Department of Defense: Report on Strategic Communication. — Mode of access: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/dod/dod_report_strategic_Communication_11feb10.pdf. — Title from the screen.
5. Стаття російського президента Володимира Путіна "Про історичну єдність росіян і українців" насправді є сценарієм аншлосу України // Укрінформ. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3314085-statta-putina-pro-odin-narod-e-scenariem-anslusu-ukraini-amerikanskij-istorik.html>. — Назва з екрана.
6. 55% українців не погоджуються із заявою Путіна про "один народ" — опитування // Радіо Свобода. — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-putin-odyn-narod-opytuvannya/31379305.html>. — Назва з екрана.
7. Асєєв С. Відповідь Путіну. У чому різниця між українцями і росіянами? / Станіслав Асєєв // Радіо Свобода. — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/vidpovid-putinu/31391212.html>. — Назва з екрана.
8. У ЄС занепокоєні затриманням адвоката Курбедінова в Криму // Радіо Свобода. — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/28270489.html>. — Назва з екрана.
9. Крим. Реалії. — Режим доступу: <http://ua.krymr.com>. — Назва з екрана
10. Телекритика. — Режим доступу: <http://ua.telekritika.ua/kontekst/2015-06-09/107994>. — Назва з екрана.

11. *Закон і бізнес*. — Режим доступу: <http://zib.com.ua/ua/print/80678>. — Назва з екрана.
12. *У МЗС опублікували заяву щодо російських паспортів в окупованому Криму* // Українська правда. — Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/16/7255860/>. — Назва з екрана.
13. *Made for minds*. — Режим доступу: <http://www.dw.com/uk>. — Назва з екрана.
14. *RT* // Вікіпедія. — Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/RT>. — Загл. с екрана.
15. *Тиждень. ua*. — Режим доступу: <http://m.tyzhden.ua/news/132701>. — Назва з екрана.
16. *Ведуча Russia Today звільнилася у прямому ефірі через російську окупацію Криму* // ZN. UA. — Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/WORLD/veducha-russia-today-zvilnilasya-u-pryamomu-efiri-cherez-rosiysku-okupaciyu-krimu-139037.html>. — Назва з екрана.
17. *10 методів протистояння російській пропаганді, які не працюють* // Електронна газета "Перша". — Режим доступу: <https://persha.kr.ua/news/ukrayina-i-svit/63160-10-metodiv-protistoyannya-rosijskij-propagandi-yaki-ne-pratsyuyut>. — Назва з екрана.
18. *"Хотели безвиз, а получили безгаз". Дослідження нарративів російських медіа про Україну* // Інститут масової інформації. — Режим доступу: <https://imi.org.ua/monitorings/hotely-bezvyz-a-poluchyly-bezgaz-doslidzhennya-naratyviv-rosijskyh-media-pro-ukrayinu-i41857>. — Назва з екрана.
19. *Кримські татари залишаються найбільшими жертвами репресій в окупованому Криму — результати моніторингу* // Український кризовий медіа-центр. — Режим доступу: <https://uacrisis.org/uk/krymski-tatary-zalyshayutsya-najbilshymu-zhertvamuy-represij-v-okupovanomu-krimu-rezultaty-monitoringu>. — Назва з екрана.
20. *Гібридна агресія РФ спрямована не лише проти України, але і Європи загалом — експерт* // Контракты. ua. — Режим доступу: <https://kontrakty.ua/article/185638>. — Назва з екрана.
21. *Голуб О. Що наразі просуває російська пропаганда / Олена Голуб* // Інститут масової інформації. — Режим доступу: <https://imi.org.ua/monitorings/shho-narazi-prosuvaue-rosijska-propaganda-i38578>. — Назва з екрана.
22. *В Криму во время обыска застрелили гражданина Узбекистана* // Крым. Реалии. — Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/news-krum-simferopol-rahimov-obysk/31249106.html>. — Загл. с екрана.
23. *Наклад єдиної кримськотатарської газети з початку окупації Криму впав у кілька разів* // Укрінформ. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3241950-naklad-edinoi-krimskotatarskoi-gazeti-z-pocatku-okupacii-krimu-vpav-u-kilka-gaziv>. — Назва з екрана.
24. *Полное вытеснение крымских татар из крыма* // ZN.UA. — Режим доступу: <https://www.zn.ua/tsel-rf-polnoe-vytesnenie-krymskikh-tatar-iz-kryma.html>. — Загл. с екрана.
25. *У Ростов-на-Дону вивезли вже понад пів сотні арештованих кримських татар — адвокат* // Радіо Свобода. — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rostov-na-donu/31222271.html>. — Назва з екрана.
26. *Семена М. Як працює тотальний контроль над населенням Криму / Микола Семена* // StopFake.org. — Режим доступу: <https://www.stopfake.org/uk/yak-pratsuyue-totalnij-kontrol-nad-naseleennyam-krimu/>. — Назва з екрана.
27. *BlackSea news*. — Режим доступу: <https://www.blackseanews.net/read/177546>. — Назва з екрана.
28. *Інформаційне гетто: міжнародний фонд заявив про знищення незалежних ЗМІ в Криму* // Детектор медіа. — Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/189148/2021-06-14-informatsiyne-getto-mizhnarodnyy-fond-zayavyv-pro-znyshchennya-nezaleznykh-zmi-v-krymu/>. — Назва з екрана.
29. *Українське радіо*. — Режим доступу: <http://www.nrco.gov.ua/news>. — Назва з екрана.

Larysa Mylchenko

The Russian influence through mass media as a significant factor of hybrid war against Ukraine

The article provides an analytical review of domestic and foreign media, considers their impact on various target audiences in the context of a hybrid war against Ukraine. The activity of Russia in the implementation of destructive strategic communications and disorienting influence on the Ukrainian and international community is analysed on the examples of specific narratives.

The use of a systematic and comprehensive approach by the Russian Federation to the information presentation in the information environment remains an effective mean of conducting a hybrid aggression both against Ukraine and against other states, which this country considers as a threat to itself. One of the main components of the target audience for such resources is, first of all, the Russian society, and Moscow's main task is to legitimize Russia's foreign policy and enlist the support of the government's actions among its own citizens. To do this, Russian propaganda uses narratives depicting Ukraine and other countries in a distorted light.

Russia's hybrid war against Ukraine consists of two aspects: kinetic (direct physical actions, such as warfare in the form of shelling, provocative actions with weapons and direct hostilities) and non-kinetic, which includes information warfare in the form of propaganda through the media.

In the case of strengthening the kinetic aspect, non-kinetic methods and measures are intensified, namely the information war, which consists of the spread of fakes, manipulative narratives and propaganda discourses.

The main reason is an intent of the Russian Federation to influence on the target audience in order to prepare the target audience emotionally for the change of its own model of societal behaviour.

The article deals with the analysis of one aspect of the non-kinetic method of warfare — dissemination of media propaganda narratives by the aggressor country, the Russian Federation. Currently, actions of the Russian Federation concerning escalation of the conflict in eastern Ukraine in military terms are directly connected to efforts of the Russian Federation in media.

The analysis of Russian mass media shows, that narratives haven't change its meaning. Moreover, the narratives are supplemented by new messages, which strengthen them and also change their priority. In particular, it happens when newsworthy events within our country allow propagandists to provide information that will strengthen one or another Kremlin narrative. When such newsworthy events do not exist, they will be are created by spreading false information (fakes).

Keywords: hybrid war; information space; asymmetric response; destructive StratCom

References

1. Plan zahodiv z realizaciyi Dorozhnoyi karti Partnerstva u sferi strategichnih komunikacij mizh Radoyu nacionalnoyi bezpeki i oboroni ta Mizhnarodnim sekretariatom NATO, zatverdzenij Sekretarem RNBO Ukraini. (2015), [online]. Available at: <http://stratcom.nuou.org.ua/wpcontent/uploads/2019/11/Dor.karta-Partnerstva-u-sferi-STRATKOM-mizh-RNBO-Ukrayini-ta-MS-NATO.pdf>.
2. Milchenko O. M. (2016). Vikliki politiki bezpeki: Istoriya ta suchasnist. *Zbirnik tez dopovidej mizhnarodnoyi naukovoyi konferenciyi*. Lviv: Nacionalna akademiya suhoputnih vijsk imeni Petra Sagajdachnogo ; Zheshevskij universitet, pp. 88—90.
3. *The NATO Strategic Communications Centre of Excellence*. (2021), [online]. Available at: <http://www.stratcomcoe.org>.
4. *US Department of Defense: Report on Strategic Communication*. (2021), [online]. Available at: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/dod/dod_report_strategic_Communication_11feb10.pdf.
5. *Stattya rosijskogo prezidenta Volodimira Putina "Pro istorichnu yednist rosiyan i ukrayinciv" naspravdi ye scenariyem anshlyusu Ukraini*. (2021). Ukrinform, [online]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3314085-statta-putina-pro-odin-narod-e-scenariem-anlsusu-ukraini-amerikanskij-istorik.html>.
6. *55% ukrayinciv ne pogodzhuysya iz zayavoyu Putina pro "odin narod" — opituvannya*. (2021). Radio Svoboda, [online]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pytin-odyn-narod-opytuvannya/31379305.html>.
7. Asyeyev S. (2021). *Vidpovid Putinu. U chomu riznicya mizh ukrayinciyami i rosiyanami?* Radio Svoboda, [online]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/vidpovid-putinu/31391212.html>.
8. *U YeS zanepokoyeni zatrimannjam advokata Kurbedinova v Krimu*. (2021). Radio Svoboda, [online]. Available at: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/28270489.html>.
9. *Krim. Realiyi*. (2021), [online]. Available at: <http://ua.krymr.com>.
10. *Telekritika*. (2021), [online]. Available at: <http://ua.telekritika.ua/kontekst/2015-06-09/107994>.
11. *Zakon i biznes*. (2021), [online]. Available at: <http://zib.com.ua/ua/print/80678>.
12. *U MZS opublikovali zayavu shodo rosijskih pasportiv v okupovanomu Krimu*. (2020). Ukranska pravda, [online]. Available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/16/7255860/>.
13. *Made for minds*. (2021), [online]. Available at: <http://www.dw.com/uk>.
14. *RT*. (2021). Vikipediya, [online]. Available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/RT>.
15. *Tizhden.ua*. (2021), [online]. Available at: <http://m.tyzhden.ua/news/132701>.
16. *Veducha Russia Today zvilnilasya u pryamomu efiri cherez rosijsku okupaciyu Krimu*. (2014). ZN. UA, [online]. Available at: <https://zn.ua/ukr/WORLD/veducha-russia-today-zvilnilasya-u-pryamomu-efiri-cherez-rosijsku-okupaciyu-krimu-139037.html>.
17. *10 metodiv protistoyannya rosijskij propagandi, yaki ne pracyuyut*. (2016). Elektronna gazeta "Persha", [online]. Available at: <https://persha.kr.ua/news/ukrayina-i-svit/63160-10-metodiv-protistoyannya-rosijskij-propagandi-yaki-ne-pratsuyut>.
18. *"Hoteli bezviz, a poluchili bezgaz". Doslidzhennya narativiv rosijskih media pro Ukrainu*. (2021). Institut masovoyi informaciyi, [online]. Available at: <https://imi.org.ua/monitorings/hotely-bezvyz-a-poluchyly-bezgaz-doslidzhennya-naratyviv-rosijskyh-media-pro-ukrayinu-i41857>.
19. *Krimski tatari zalishayutsya najbilshimi zhertvami represij v okupovanomu Krimu — rezultati monitoringu*. (2021). Ukrayinskij krizovij media-centr, [online]. Available at: <https://uacrisis.org/uk/krymski-tatary-zalishayutsya-najbilshymy-zhertvamy-represij-v-okupovanomu-krymu-rezultaty-monitoringu>.
20. *Gibridna agresiya RF spryamovana ne lische proti Ukraini, ale i Yevropi zagalom — ekspert*. (2021). Kontrakty.ua, [online]. Available at: <https://kontrakty.ua/article/185638>.
21. Golub O. (2021). *Sho narazi prosuvaye rosijska propaganda*. Institut masovoyi informaciyi, [online]. Available at: <https://imi.org.ua/monitorings/shho-narazi-prosuvaye-rosijska-propaganda-i38578>.
22. *V Krymu vo vremena obyyska zastrelili grazhdanina Uzbekistana*. (2021). Krym. Realii, [online]. Available at: <https://ru.krymr.com/a/news-krym-simferopol-rahimov-obysk/31249106.html>.
23. *Naklad yedynoyi krimskotatarskoyi gazetzi z pochatku okupaciyi Krimu vpav u kilka raziv*. (2021). Ukrinform, [online]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3241950-naklad-edinoi-krimskotatarskoi-gazeti-z-pochatku-okupacii-krimu-vpav-u-kilka-raziv>.
24. *Polnoe vytesnenie krymskikh tatar iz kryma*. (2021). ZN.UA, [online]. Available at: <https://www.zn.ua/tsel-rf-polnoe-vytesnenie-krymskikh-tatar-iz-kryma.html>.
25. *U Rostov-na-Donu vivezli v zhe ponad piv sotni areshтованих krimskih tatar — advokat*. (2021). Radio Svoboda, [online]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rostov-na-donu/31222271.html>.
26. Semena M. (2021). *Yak pracyuye totalnij kontrol nad naseleennyam Krimu*. StopFake.org, [online]. Available at: <https://www.stopfake.org/uk/yak-pratsuyeye-totalnij-kontrol-nad-naseleennyam-krimu/>.
27. *BlackSea news*. (2021), [online]. Available at: <https://www.blackseanews.net/read/177546>.
28. *Informacijne getto: mizhnarodnij fond zayaviv pro znishennya nezaleznhij ZMI v Krimu*. (2021). Detektor media, [online]. Available at: <https://detector.media/infospace/article/189148/2021-06-14-informatsiye-getto-mizhnarodnyy-fond-zayavyv-pro-znyschennya-nezaleznykh-zmi-v-krymu/>.
29. *Ukrayinske radio*. (2021), [online]. Available at: <http://www.nrcu.gov.ua/news>.

Надійшла до редакції 12 жовтня 2021 року

УДК 316.772.5-028.266:323.232](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.10(303).17-21

Олександр Романюк,
доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин,
політичних наук і практичної філософії
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця,
e-mail: olexromanyuk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8756-9018>

Ірина Коваленко,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри телерепортерської майстерності
Харківської державної академії культури,
e-mail: irinapavlovna236@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6205-263X>

Аудіовізуальні засоби масової комунікації в політичній діяльності

Досліджено проблему використання аудіовізуальних засобів масової комунікації в політичній діяльності. Автори зосереджують увагу на перевагах аудіовізуальних засобів перед друкованими, а саме: вища доступність для споживачів, значний вплив на підсвідомість, оперативніше донесення інформаційних повідомлень до суспільного загалу. Ці особливості зумовили широке використання аудіовізуальних засобів у політичній діяльності, що підвищує її ефективність.

З'ясовано, що аудіовізуальні засоби масової комунікації стали використовувати в політиці невдовзі після їх появи. Відповідно до основних етапів розвитку аудіовізуальних засобів: кіно, телебачення, інтернету — вдосконалювалися технології їх застосування в політичній діяльності. На етапі кіно провідну роль у використанні аудіовізуальних засобів як ефективного інструменту пропаганди набули антидемократичні сили. На етапі телебачення першість перейшла до демократів через плюралістичний характер демократичних систем, за яких владу здобувають через вільні й конкурентні вибори. На етапі інтернету, коли чимало пересічних користувачів дістали змогу оприлюднювати політичні погляди, думки та проєкти в електронній мережі, виразні дві взаємозаперечні тенденції: автократичні режими обмежують доступ громадян до світового інформаційного простору, проте водночас намагаються через інтернет чинити деструктивний вплив на демократичний світ.

Автори наголошують, що пропонується стаття є першою спробою окреслити основні напрями дослідження впливу аудіовізуальних засобів на розвиток політичної діяльності. Через лімітований обсяг публікації окремі аспекти проблеми не зайшли відображення, що становить перспективу подальших досліджень.

Ключові слова: аудіовізуальні засоби масової комунікації; кіно; телебачення; інтернет; політична діяльність; політичний режим; автократія; демократія; політична інформація; політична пропаганда

Постановка проблеми. Аудіовізуальні засоби масової комунікації (ЗМК): кіно, радіо, телебачення, аудіо- та відеозапис, а згодом інтернет — відіграють вагомий роль у поширенні політичної інформації. У наш час користувачі здобувають новини саме за допомогою зазначених медіаканалів. Проте, крім позитивних характеристик, як-от розширення кола споживачів інформаційної продукції та підвищення оперативності надходження відомостей, аудіовізуальні ЗМК мають і негативні, оскільки нині їх активно використовують антидемократичні сили для захоплення та утримання влади. Зважаючи на ці тенденції проблему використання аудіовізуальних засобів у політичній діяльності вважаємо актуальною.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Тематику застосування аудіовізуальних ЗМК у політиці порушено у працях закордонних фахівців із соціальних комунікацій, політичної науки, соціології та психології: Б. Брюса [1], Дж. Кіна [2], Р. Філдинг [3], Дж. Фіске і Дж. Гартлі [4], і вітчизняних науковців: Д. Видріна [5], С. Нестеренко [6], Г. Почепцова [7] та інших. Певний внесок у розроблення окресленої проблеми зробили й автори пропонованої статті [8—10]. Проте в зазначених працях висвітлено окремі аспекти питання (специфіку формування політичного іміджу за допомогою аудіовізуальних ЗМК, їх використання під час розроблення електоральних техно-

логій тощо) та особливості окремих засобів (кіно, телебачення, інтернету). Водночас ґрунтовних праць, що узагальнювали б аспекти застосування аудіовізуальних засобів у різних сферах політичної діяльності, немає.

Мета статті — окреслити основні напрями дослідження проблеми використання аудіовізуальних засобів масової комунікації в політичній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною причиною того, що аудіовізуальні засоби масової комунікації відіграють дедалі вагомішу роль у політичному житті сучасного світу є їхні переваги перед друкованими виданнями, котрі розглянемо докладніше.

Переваги аудіовізуальних засобів перед друкованими

По-перше, аудіовізуальні засоби значно доступніші для пересічних громадян, аніж друковані, через що чимало неписьменних і малограмотних людей дістали змогу здобувати потрібну інформацію із сучасних ЗМК. Попри те, що впродовж останнього століття людство досягло значних успіхів у боротьбі з неписьменністю, за даними ЮНЕСКО, нині майже 781 млн дорослого населення світу не вміють читати й писати. Серед цієї категорії 126 млн становлять молоді люди віком 15—24 роки [11]. Окрім того, у наш час зростає кількість осіб, які лінуються читати,

оскільки легше сприймають інформацію з екрана, ніж зі шпальт газет, журналів та іншої друкованої продукції.

По-друге, аудіовізуальні засоби масової комунікації дають змогу оперативніше доносити інформаційні повідомлення до громадян. На озвучення, монтаж і поширення аудіовізуальних інформаційних повідомлень потрібно значно менше часу, зусиль і технічних засобів, ніж на написання, підготовку до випуску у світ, друкування та розповсюдження матеріалу.

По-третє, специфіка аудіовізуальних засобів як інструменту політичної комунікації полягає у пріоритеті візуального сприйняття інформації над вербальним. Підрахунки спеціалістів у галузі соціальних комунікацій свідчать, що 69% інформації на телеекрані транслюють без слів [7, с. 65], завдяки чому аудіовізуальні ЗМК допомагають ефективніше доносити повідомлення до аудиторії. Наприклад, інформація, котру супроводжує відеосюжет, буде переконливішою, легше сприйматиметься споживачами медіапродукту й мимоволі фіксуватиметься в підсвідомості.

Початок використання аудіовізуальних засобів у політиці

Першим аудіовізуальним засобом, який з успіхом використовували в політиці, стало кіно. З його появою наприкінці XIX ст. у кінотеатрах разом із художніми фільмами демонстрували й кінохроніку, що містила політичні сюжети. У 1909 р. французька кінокомпанія "Пате" розпочала випуск щотижневих кінохронік [3, с. 44—46], які спочатку мали суто інформаційний характер щодо політичних подій. Суттєві зміни в їх висвітленні відбулися під час Першої світової війни, коли великі країни застосовували новітні на той час технології для пропаганди, поширення патріотизму та націоналізму поміж свого населення. Кінохроніка зазнала ретельного політичного редагування, а безпосередні новинні репортажі підлаштовували під пропагандистські завдання [12; 13].

Аудіовізуальні засоби як знаряддя тоталітарних режимів

Становлення комуністичного режиму наприкінці Першої світової війни, внаслідок більшовицької революції 1917 р., надало новий поштовх політизації кінохроніки. Оскільки російське населення того періоду здебільшого було неписьменним, використання кіно значно розширювало можливості агітаційної та пропагандистської роботи партії зі здобуття прихильності мас. У лютому 1922 р. у бесіді з наркомом освіти А. Луначарським В. Ленін зауважив про те, що "з усіх мистецтв для нас [більшовиків] найважливішим є кіно" і що необхідно "просунути здорове кіно в маси в місті, а ще більше того — на селі" [14, с. 579].

У 1919 р., згідно з постановою РНК РСФРР, фотографічна й кінематографічна торгівля та промисловість перейшли в підпорядкування Народного комісаріату освіти. Був організований Всеросійський фотокіновідділ (ВФКО), що впродовж громадянської

війни випустив понад 50 "агіток". Створення пропагандистських кінофільмів тривало й надалі. У 1925 р. було започатковано періодичний кіножурнал "Совкиножурнал", демонстрацію якого спочатку здійснювали під керівництвом відділів агітації та пропаганди повітових і районних комітетів ВКП(б), оскільки німі кадри слід було "правильно" коментувати [15]. Кіножурнал тричі змінював назву (у 1931-му — на "Союзкиножурнал", у 1944-му — на "Новости дня", у 1984-му — на "Хроніку наших днів"), але проблематика залишалася незмінною: "досягнення" Радянського Союзу в розвитку промисловості й сільського господарства, науки, культурі та спорті, неухильне "зростання" добробуту радянських людей, а також "успіхи" на міжнародній арені. У рубриці "За рубежем" у негативному ракурсі висвітлювали події в "капіталістичному світі": страйки, протести робітників і студентів, расову дискримінацію, соціально-економічні кризи, безробіття й злидні, натомість у позитивному подавали інформацію щодо країн соціалістичного табору. У 1955 р., у розпал холодної війни, для "правильного" інформування радянських громадян про світові події було засновано спеціальний кіножурнал "Иностранная хроника", що виходив двічі на місяць.

Зазначені тенденції розвитку аудіовізуальних засобів масової комунікації були притаманними не лише лівим (комуністичним) режимам, а й правим (фашистським). Усвідомлюючи потенціальні можливості цих медіа, провідник італійських фашистів Б. Муссоліні зазначав: "Дозвольте мені створювати кінохроніку, і я зможу правити світом" [11, с. 107]. За фашистської влади в Італії 1926 р. було ухвалено закон, відповідно до якого пропагандистські кіноматеріали мали передувати демонстрації всіх художніх фільмів у кінотеатрах [16, с. 107]. Згодом цю практику з успіхом використовували німецькі нацисти для завоювання влади. Напередодні виборів 1933 р. пропагандисти готували озвучені ролики, котрі нав'язували власникам кінотеатрів як вступ до основних фільмів. "Досвідченість і винахідливість цих людей, які першими [на виборах у Німеччині] застосували сучасні технічні засоби, надали їм величезну перевагу над суперниками", — зауважує німецький журналіст та історик Й. Фест [17, с. 177]. Після приходу нацистів до влади керівництво кіноіндустрією Німеччини здійснювало Міністерство народної освіти та пропаганди, яке очолював Й. Геббельс. Розуміючи значення аудіовізуальних засобів для просування нацистської ідеології, велику увагу політик приділяв кінохроніці. На початку Другої світової війни чотири компанії, які працювали на цій ниві, об'єднали в одну, щоб випускати пропагандистський кіножурнал "Die Deutsche Wochenschau". Його демонстрували не лише в Німеччині, а й на окупованих та приєднаних до Рейху територіях. В інших захоплених регіонах для формування лояльності населення до окупаційної влади демонстрували кіножурнал "Auslandstonwoche". На території України в перші місяці німецької окупації було створено мережу німецьких кінотеатрів, а

станом на листопад 1942 р. у межах рейхскомісаріату "Україна" їх функціонувало майже 300 [18].

Аудіовізуальні засоби в політиці в умовах демократії

Аудіовізуальні засоби використовують у політиці й за демократичних режимів, проте є певна відмінність, зумовлена взаємопов'язаними обставинами.

По-перше, тоталітаризм — це режим суцільного монополізму, за якого партійна держава домінує в усіх сферах суспільного життя: політиці, економіці та культурі. Натомість демократія ґрунтується на політичному, економічному та культурному плюралізмі [19, с. 64—84].

По-друге, в умовах тоталітаризму використання ЗМІ повністю монополізує партійна держава. В умовах демократії, коли більшість медіа перебувають у приватній власності, їх застосування на користь певної політичної сили чи кандидата залежить від політичних уподобань власників, редакторів, окремих журналістів або прибутку, що його отримує видання від публікації на політичну тематику.

По-третє, головною метою політичних публікацій в умовах тоталітаризму є пропаганда, тоді як в умовах демократії — політична реклама, що активізується під час виборчих кампаній.

Політичну рекламу в аудіовізуальних ЗМК використовували ще в добу кіно, коли кінохроніку присвячували учасникам виборчих перегонів. Поява кандидатів на екрані сприяла посиленню уваги до зовнішнього вигляду політиків, а отже — становленню політичного іміджмейкерства як діяльності з розроблення та використання технологій формування політичного іміджу.

Значний поштовх активнішому використанню аудіовізуальних засобів у політиці надав винахід телебачення, що відіграло вагомий роль у політичному житті сталих демократій, насамперед США, від 1950-х рр. Значущим чинником, що переконливо продемонстрував можливість телебачення як інструменту впливу на політичний вибір громадян, стали перші телевізійні дебати між основними кандидатами у президенти США Р. Ніксоном від Республіканської партії та Дж. Кеннеді від Демократичної, що відбулися напередодні виборів 1960-го. Хоча більшість фахівців із політичного прогнозування надавали перевагу республіканцю, Кеннеді, вигравши дебати, став президентом. За результатами соціологічних опитувань, проведених невдовзі після виборів, теледебати певною мірою вплинули на рішення 49% виборців [20, с. 342], а 3 млн респондентів відверто заявили, що остаточно визначилися саме після перегляду виступів кандидатів [21, с. 67]. У політичну історію США Дж. Кеннеді увійшов як перший "телевізійний президент". Завдяки телебаченню він не лише здобув перемогу в президентських перегонах, а й, добре усвідомлюючи, які можливості надає ця технологія для формування політичного іміджу, першим із державних лідерів погодився на прямі телетрансляції своїх пресконференцій [22, с. 107].

Інтернет і політика

Роль аудіовізуальних засобів у політичному процесі значно зросла завдяки інтернету. Нині до всесвітньої мережі під'єднано 4,1 млрд користувачів, що становить понад половину населення планети [23]. Не лише урядовці, а й пересічні громадяни дістали змогу оприлюднювати власні погляди, думки чи проєкти. У політиці інтернет є важливим інформаційним джерелом, засобом мобілізації населення на акції масового протесту проти зловживань влади, порушення нею політичних прав і громадянських свобод, згортання демократії, про що свідчать "кольорові революції", які прокотилися низкою країн Східної Європи, Азії та Африки у перше двадцятиріччя XXI ст. [24].

У недемократичних державах інтернет завдав великої шкоди політичній цензурі, оскільки користувачі змогли без перешкод здобувати інформацію із закордонних джерел. Диктатури відповіли на це блокуванням доступу до "небажаних" чи навіть до всіх іноземних сайтів. Така практика побутує в Північній Кореї, мешканці якої можуть користуватися лише національною комп'ютерною мережею "Кванмйон", через яку поширюють політичні матеріали суто комуністично-пропагандистського змісту [25]. У вересні 2012 р. зі всесвітнього павутиння вийшов фундаменталістський Іран. У комуністичному Китаї діє так званий Великий китайський інформаційний мур, що блокує IP-адреси вебсайтів "сумнівного змісту" [26]. Відповідно до федерального закону РФ від 1 травня 2019 р. весь російський вебтрафік має бути спрямовано через пункти, які контролює уряд; Федеральна служба з нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій і масових комунікацій обмежує доступ до заборонених у Росії сайтів, ініційовано формування національної системи доменних імен [27].

Водночас антидемократичні режими, що складають зусиль для заборони проникнення в їхні країни "небажаної" інформації, намагаються через інтернет впливати на міжнародну спільноту задля формування політичного іміджу. Для цього у спотвореній формі подають інформацію щодо ситуації всередині автократичної держави й відносин з іншими країнами. Відповіддю на цей крок з боку демократій стали обмеження щодо використання інтернету автократичними силами для руйнування демократичних цінностей, підтримки деструктивних рухів і дестабілізації демократичних країн.

Висновки. Аудіовізуальні засоби масової комунікації розпочали використовувати в політиці невдовзі після їх появи. Відповідно до основних етапів розвитку ЗМК: кіно, телебачення, інтернету — відбувалося вдосконалення технологій політичної діяльності. На етапі кіно провідну роль у використанні аудіовізуальних засобів набули антидемократичні (тоталітарні) сили, що застосовували медіа в політичній пропаганді. На етапі телебачення першість перейшла до демократії, що було зумовлено плюралістичним характером демократичних систем, за яких владу здобувають через вільні й конкурентні вибори. На етапі інтернету, коли пересічні громадяни дістали

змогу оприлюднювати власні політичні погляди, думки та проєкти в електронній мережі, виразні дві взаємозаперечні тенденції: автократичні режими обмежують доступ громадян до світового інформаційного простору й водночас намагаються через інтернет чинити деструктивний вплив на демократичний світ.

Пропонована стаття є першою спробою авторів окреслити основні напрями дослідження впливу аудіовізуальних засобів на розвиток політичної діяльності. Через лімітований обсяг публікації низку аспектів проблеми не було розглянуто, що становить **перспективу** подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Bruce B. Images of Power. How the Image — Makers Shape Our Leaders / B. Bruce. — London : Kogan Page, 1992. — 225 p.
2. Keane J. Media and Democracy / J. Keane. — Cambridge (UK) : Polity Press, 1991. — 216 p.
3. Fielding R. The American Newsreel A Complete History, 1911—1967 / R. Fielding. — 2nd ed. — Jefferson, N. C : McFarland & Company, 2015. — 250 p.
4. Fiske J. Reading Television (New Accents) / J. Fiske & J. Hartley. — 2nd ed. — London, New York : Routledge, 2003. — 176 p.
5. Выдрин Д. И. Политика: история, технология, экзистенция / Д. И. Выдрин. — Киев : Лыбидь, 2001. — 432 с.
6. Нестеренко С. Як надати виборчому процесу сексуальності. Українці зазнали впливу новітніх технологій / С. Нестеренко // Політика і культура. — 1999. — № 30. — С. 14—17.
7. Почепцов Г. Имидж-мейкер. Паблік релейшнз для политиков и бизнесменов. — Киев : Рекламное агентство Губерникова, 1995. — 235 с.
8. Романюк О. І. Телебачення як засіб формування політичного іміджу / О. І. Романюк // Культура України. — Харків : ХДАК, 2001. — Вип. 8. — С. 78—85.
9. Коваленко І. П. Роль тележурналістики в електоральному процесі / І. П. Коваленко // Вісник Харківської державної академії культури: зб. наук. пр. — Харків : ХДАК, 2012. — Вип. 37. — С. 211—215.
10. Коваленко І. П. Формування електорального іміджу через тележурналістику / І. П. Коваленко, О. І. Романюк // Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації : зб. наук. праць. — Харків : ХДАК, 2016. — Вип. 48. — С. 170—180.
11. Івашина А. Грамотність у сучасному світі: цифри і географія / А. Івашина // UAPOST.US. — 2017, 15 листопада. — Режим доступу: <https://uapost.us/blog/gramotnistj-u-suchasnomu-sviti-cyfry-i-geografiya/>. — Назва з екрана.
12. Véray L. 1914—1918, the first media war of the twentieth century: The example of French newsreels / L. Véray // Film History: An International Journal. — Vol. 22. — 2010. — No. 4. — P. 408—425.
13. Miithl-Benninghaus W. Newsreel Images of the Military and War, 1914—1918 / W. Miithl-Benninghaus // A Second Life: German Cinema's First Decades / ed. by Thomas Elsaesser. Amsterdam : Amsterdam University Press, 1996. — P. 175—184.
14. Ленин В. И. Полное собрание починений / В. И. Ленин. — 5-е изд. — Москва : Издательство политической литературы, 1970. — Т. 44. — 725 с.
15. Из истории советского кино 1920-х — 1930-х гг. / ЦГАКО. — 2017, 17 января. — Режим доступа: <http://gaspiko.ru/4236>. — Загл. с экрана.
16. Pauley B. F. Hitler, Stalin, and Mussolini: Totalitarianism in the Twentieth Century / B. F. Pauley. — 2nd ed. — Wheeling : Harlan Davidson, 2003. — 313 p.
17. Фест И. К. Гитлер: биография (в 3-х томах) / И. К. Фест. — Пермь : Культурный центр "Алетейа", 1993. — Т. 2. — 480 с.
18. Стельникович С. В. Кінофільми та кінохроніка у системі нацистської пропаганди на території генерального округу Житомир / С. В. Стельникович // Матеріали Третьої всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю "Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук". Ч. II, (Дніпропетровськ, 20 грудня 2013 р.). — Дніпропетровськ : ТОВ "Інновація", 2013. — С. 111—114.
19. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій : монографія / О. І. Романюк. — Харків : ХДАК, 2011. — 376 с.
20. Иванян Э. А. Белый дом: президенты и политика / Э. А. Иванян. — Москва : Политиздат, 1975. — 432 с.
21. Громыко А. А. 1036 дней президента Кеннеди / А. А. Громыко. — Москва : Политиздат, 1968. — 279 с.
22. Цуладзе А. Политические манипуляции, или Покорение толпы / А. Цуладзе. — Москва : Книжный дом "Университет", 1999. — 144 с.
23. Гулеватая Т. ООН: Более половины жителей Земли пользуется интернетом / Т. Гулеватая // Telegraf, 6 ноября. — Режим доступа: <https://telegraf.com.ua/ukraina/obshhestvo/5221218-oon-bolee-polovinyi-zhiteley-zemli-polzuetsya-internetom.html>. — Загл. с экрана.
24. Чак А. Феномен "кольорової революції" як політичного явища сучасності / А. Чак // Міжнародні відносини. — 2018. — № 1. — С. 35—42.
25. Варивода Ст. Северная Корея: "красный" Интернет с душком капитализма / Ст. Варивода // Русский журнал. — 2003, 12 февраля. — Режим доступа: <http://old.russ.ru/netcult/globus/20030212.html>. — Загл. с экрана.
26. Каспрук В. Чи в інтересах Китаю вибудовування Великої інформаційної стіни? / В. Каспрук // Media Sapiens. — 2015, 9 лютого. — Режим доступа: <https://ms.detector.media/media-i-vlada/post/12529/2015-02-09-chy-v-interesakh-kytayu-vybudovuvannya-velykoi-informatsiynoi-stiny/>. — Назва з екрана.
27. О внесении изменений в Федеральный закон "О связи" и Федеральный закон "Об информации, информационных технологиях и о защите информации" : федеральный закон от 1 мая 2019 г. № 90-ФЗ. — Режим доступа: <https://rg.ru/2019/05/07/fz90-dok.html>. — Загл. с экрана.

Oleksandr Romanyuk, Iryna Kovalenko
Audiovisual media in political activity

In this paper a problem of using audiovisual mass media in political activity is investigated. The authors focus on the advantages of audiovisual media over print one: easier accessibility for consumers, a impact on their subconscious, much faster delivery of information messages to the public. These features of audiovisual media have led to their widespread use in politics, which has made political activity more effective.

The main conclusions of this paper are that audiovisual media began to be used in politics shortly after their emergence. In accordance with the main stages of development of audiovisual media: cinema, television, the Internet — there was an improvement in technology for their use in politics. At the stage of cinema, anti-democratic (totalitarian) forces acquired a leading role in the use of audiovisual media, which began to use them as an effective means of political propaganda. At the stage of television, the primacy shifts to democracy, which was due to the pluralistic nature of democratic systems, in which the acquisition of power is due to free and competitive elections. At the stage of the Internet, when a large mass of ordinary citizens have the opportunity to publish their political views, opinions, projects in the electronic network, there are two mutually exclusive trends: autocratic regimes limit their citizens' access to the world information space, but at the same time try to destructive influence on the democratic world.

The authors emphasize that this article is only their first attempt to outline the main directions of research on the impact of audiovisual media on the development of political activity. Due to the limited volume of this publication, some aspects of the problem were not reflected, which are planned to be covered in future publications.

Keywords: audiovisual media; cinema; television; internet; political activity; political regime; autocracy; democracy; political information; political propaganda

References

1. Bruce B. (1992). *Images of Power. How the Image — Makers Shape Our Leaders*. London: Kogan Page.
2. Keane J. (1991). *Media and Democracy*. Cambridge (UK): Polity Press.
3. Fielding R. (2015). *The American Newsreel A Complete History, 1911—1967*. 2nd ed. Jefferson, N. C: McFarland & Company.
4. Fiske J. (2003). *Reading Television (New Accents)*. 2-nd ed. London, New York: Routledge.
5. Vydrin D. I. (2001). *Politika: istoriya, tehnologiya, ekzistenciya*. Kiev: Lybid.
6. Nesterenko S. (1999). Yak nadati viborochomu procesu seksualnosti. Ukrayinci zaznali vplivu novitnih tehnologij. *Politika i kultura*, 30, pp. 14—17.
7. Pochepcov G. (1995). *Imidzh-mejker. Pablik relejshnz dlya politikov i biznesmenov*. Kiev: Reklamnoe agentstvo Gubernikova.
8. Romanyuk O. I. (2001). Telebachennya yak zasib formuvannya politichnogo imidzhu. *Kultura Ukrayini*. Harkiv: HDAK, 8, pp. 78—85.
9. Kovalenko I. P. (2012). Rol telezhurnalistiki v elektoralnomu procesi. *Visnik Harkivskoyi derzhavnoyi akademiyi kulturi: zb. nauk. pr.* Harkiv: HDAK, 37, pp. 211—215.
10. Kovalenko I. P. (2016). Formuvannya elektoralnogo imidzhu cherez telezhurnalistiku. *Visnik Harkivskoyi derzhavnoyi akademiyi kulturi. Seriya: Socialni komunikaciyi : zb. nauk. prac.* Harkiv: HDAK, 48, pp. 170—180.
11. Ivashina A. (2017). *Gramotnist u suchasnomu sviti: cifri i geografiya*. UAPOST.US, [online]. Available at: <https://uapost.us/blog/gramotnistj-u-suchasnomu-sviti-cyfy-i-geografiya/>.
12. Veray L. (2010). 1914—1918, the first media war of the twentieth century: The example of French newsreels. *Film History: An International Journal*, 22, (4), pp. 408—425.
13. Miihl-Benninghaus W. (1996). Newsreel Images of the Military and War, 1914—1918. *A Second Life: German Cinema's First Decades*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 175—184.
14. Lenin V. I. (1970). *Polnoe sobranie pochinenij*. 5-e izd. T. 44. Moskva: Izdatelstvo politicheskoy literatury.
15. *Iz istorii sovetskogo kino 1920-h — 1930-h gg.* (2017). CGAKO, [online]. Available at: <http://gaspiko.ru/4236>.
16. Pauley B. F. (2003). *Hitler, Stalin, and Mussolini: Totalitarianism in the Twentieth Century*. 2nd ed. Wheeling: Harlan Davidson.
17. Fest I. K. (1993). Gitler: biografiya (v 3-h tomah). T. 2. Perm: Kulturnyj centr "Aleteja".
18. Stelnikov S. V. (2013). Kinofilmi ta kinohronika u sistemi nacistskoyi propagandi na teritoriyi generalnogo okrugu Zhitomir. *Materiali Tretoyi vseukrayinskoyi naukovopraktichnoyi konferenciyi z mizhnarodnoyu uchastyu "Aktualni problemi socialno-gumanitarnih nauk"*. Ch. II, (Dnipropetrovsk, 20 grudnya 2013 r.). Dnipropetrovsk: TOV "Innovaciya", pp. 111—114.
19. Romanyuk O. I. (2011). *Vid totalitarizmu do demokraciyi ta nacionalnoyi derzhavnosti: sistemnij analiz postkomunistichnih transformacij : monografiya*. Harkiv: HDAK.
20. Ivanyan E. A. (1975). *Belyj dom: prezidenty i politika*. Moskva: Politizdat.
21. Gromyko A. A. (1968). *1036 dnejj prezidenta Kennedi*. Moskva: Politizdat.
22. Culadze A. (1999). *Politicheskie manipulacii, ili Pokorenie tolpy*. Moskva: Knizhnyj dom "Universitet".
23. Gulevataya T. (2019). *OON: Bolee poloviny zhitelej Zemli polzuetsya internetom*. Telegraf, [online]. Available at: <https://telegraf.com.ua/ukraina/obshhestvo/5221218-oon-bolee-poloviny-zhiteley-zemli-polzuetsya-internetom.html>.
24. Chak A. (2018). Fenomen "kolorovoyi revolyuciyi" yak politichnogo yavisha suchasnosti. *Mizhnarodni vidnosini*, 1, pp. 35—42.
25. Varivoda St. (2003). *Severnaya Koreya: "krasnyj" Internet s dushkom kapitalizma*. Russkij zhurnal, [online]. Available at: <http://old.russ.ru/netcult/globus/20030212.html>.
26. Kaspruk V. (2015). *Chi v interesah Kitayu vibudovuvannya Velikoyi informacijnoyi stini? Media Sapiens*, [online]. Available at: <https://ms.detector.media/media-i-vlada/post/12529/2015-02-09-chy-v-interesakh-kytayu-vybudovuvannya-velykoi-informatsionoi-stiny/>.
27. *O vnesenii izmenenij v Federalnyj zakon "O svyazi" i Federalnyj zakon "Ob informacii, informacionnyh tehnologiyah i o zashite informacii"* : federalnyj zakon ot 1 maya 2019 g. № 90-FZ. (2019), [online]. Available at: <https://rg.ru/2019/05/07/fz90-dok.html>.

Надійшла до редакції 6 жовтня 2021 року

УДК 32-051(592.3)(092).Лі_Куан_Ю(045)

*Владимир Дергачев,**профессор, доктор географических наук,
член Национального союза журналистов Украины
и Международной федерации журналистов***Ли Куан Ю. От ед сингапурского "экономического чуда"**

Государственный политический деятель Ли Куан Ю (1923—2015) вошел в историю как первый премьер-министр Республики Сингапур и один из создателей сингапурского "экономического чуда". Владел английским, малайским, китайским языками и основами японского. Родился в китайской семье среднего класса, его отец принадлежал к народности хакка, выходцев из провинции Гуандун, а мать происходила из перанакан.

Справка. Хакка — многочисленная этническая группа китайцев (ханьцев), проживающая преимущественно на юго-востоке Китая (провинции Гуандун и др.), на Тайване, в Гонконге, Индонезии, Малайзии и других странах Юго-Восточной Азии, а так же в Австралии, Океании и Северной Америке. Слово "хакка" часто переводится как "пришлые чужаки". Современных хакка считают потомками уроженцев Северного Китая, переселившихся на юг страны в средневековье под влиянием войн и прочих обстоятельств. Хакка отличаются собственным языковым диалектом, обычаями и традициями, некоторыми особенностями материальной культуры и высокой социальной сплоченностью. Во многих странах они издавна играют заметную роль в крупном бизнесе и общественной жизни. Во всем мире насчитывается около 30 млн хакка. В частности, численность народности хакка на Тайване составляет около 5 млн человек, или более 20% населения острова.

К народности хакка принадлежали многие знаменитые люди, например, первый президент Китайской республики Сунь Ятсен, а также супруги Сунь Ятсена и Чан Кайши — сестры Сун Цинлин и Сун Мэйлин. Сун Цинлин была удостоена Международной Сталинской премии "За укрепление мира между народами" (1951), которую ей вручил Илья Эренбург, незадолго до смерти в 1981 году была избрана "почетным Председателем КНР". К хакка относят себя два бывших президента Китайской Республики и многие другие известные на Тайване политики, бизнесмены и общественные деятели. Общины хакка также имеются в Гонконге, в Сингапуре и Канаде, включая 26-го генерал-губернатора страны.

В КНР хакка считаются частью китайского (ханьского) субэтноса, а не одним из 55 официально признанных национальных меньшинств. Язык (диалект) хакка весьма близок к кантонскому, однако образ жизни этих двух этнических групп радикально отличается. В прошлом между кантонцами и хакка происходили конфликты из-за земли, включая кровавую резню 1855—1867 гг.

Перанакан — китайские иммигранты, сохранившие свою древнюю культуру, однако утратившие способность говорить на родном языке. Так как большинство мигрантов в Сингапуре были мужчинами, межэтнические браки с местными женщинами — малайками стали обычным явлением.

Родным языком Ли Куан Ю был английский, так как его родители увлекались британской культурой и не знали коренных языков друг друга. Сингапур тогда являлся столицей британской колонии Стрейтс-Сетлментс. Начальное образование Ли Куан Ю получил в бедной сингапурской школе. В 1945 году

окончил "Раффлз-колледж" (ныне — Национальный университет Сингапура), основанный в 1823 году британской администрацией.

Справка. Университет награжден премией качества Сингапура, подготовил 3 из 7 президентов, 2 из 3 премьер-министров, 4 спикера парламента, 7 из 20 членов нынешнего Кабинета министров и 13 руководителей государственных ведомств. Он признан "высшей фидерной школой" университетов Лиги плюща, а также Стэнфордом, Массачусетским технологическим институтом (США) и Оксфордом (Великобритания). Проще говоря, студенты из Сингапура могут продолжать образование в лучших учебных заведениях мира с безупречной репутацией (в них не были зарегистрированы случаи продажи дипломов, званий и оценок).

Ли Куан Ю продолжил образование в Лондонской школе экономики, затем в Кембриджском университете, где получил два красных диплома — по праву и по экономике. В 1950 году начал работать в адвокатуре в Лондоне, после чего занимался адвокатской практикой в одной из сингапурских компаний по правовым вопросам профсоюзов. В 1954 году основал социал-демократическую "Партию народного действия" (ПНД), в которой занимал должность генерального секретаря, в 1959 году привел ее к власти. Под его руководством в 1963 году Сингапур вошел в состав Федерации Малайя. Идеология ПНД, изначально базировавшаяся на принципах антиколониализма и демократического социализма, под руководством Ли Куан Ю постепенно переориентировалась в сторону рыночной экономики и неолиберализма.

Более 30 лет (1959—1990) Ли Куан Ю занимал пост премьер-министра Сингапура (переизбирался восемь раз). Под его руководством Сингапур из бедной, маленькой, экономически отсталой страны "третьего мира" превратился в одно из самых богатых государств.

В момент обретения независимости Сингапuru приходилось импортировать даже пресную воду и строительный песок. Соседние страны были настроены недружелюбно, а треть населения симпатизировала коммунистам. Возглавивший правительство Ли Куан Ю сделал ставку на меритократию — "группу буржуазных лидеров, получивших английское образование". Фундамент "сингапурского чуда" — это диктатура интеллектуального Дракона. Ли Куан Ю писал в своих мемуарах: "У меня было два пути. Первый: это воровать и вывести друзей и родственников в список "Форбс", при этом оставив свой народ на голой земле. Второй: это служить своему народу и вывести страну в десятку лучших стран мира. Я выбрал второй..." [1].

Но одного желания лидера государства было недостаточно, поэтому правительство избрало путь к процветанию, не отрицавший прошлого: "Мы использовали те преимущества, которые Великобритания оставила нам: английский язык, юридическую законодательную систему, администрацию, лишённую партийных пристрастий. Мы тщательно избегали использовать методы, свойственные социальному государству, потому что видели, как великий <британский> народ в результате <социалистической> уравниловки превратился в посредственный". В независимом Сингапуре "правил бал" принцип верховенства закона и равенство всех перед законом, включая высших чиновников и родственников.

Ли являлся главой могущественного клана китайцев-хакка, которые создали современный Сингапур как столицу китайской диаспоры (хуацяо) в странах Юго-Восточной Азии. Из 93% китайцев, проживающих в Сингапуре, 67% являются китайцами-хакка. Наряду с Гонконгом, Макао и Тайванем Сингапур — самое могущественное китаезычное образование в Юго-Восточной Азии. В Таиланде также влиятельна группировка китайцев-хакка [2].

После провозглашения независимости денег в казне стало еще меньше, но молодая власть не надеялась на зарубежный патернализм, Ли Куан Ю провозгласил лозунг "Мир не обязан нас кормить". Идею международного финансового центра, где перед правительственной резиденцией паслись священные для индусов коровы, многие расценили как аналог создания "Нью-Васюков". Но в сингапурском отделении Bank of America к этому проекту отнеслись серьезно. С учетом временных поясов Сингапур мог занять недостающее звено в финансовом мире глобализации, когда европейские и американские банки "спят". И Сингапур с репутацией бескомпромиссного борца с Драконом коррупции, включая международные денежные аферы, так успешно вписался в мировую финансовую систему, что безболезненно пережил мировые кризисы 1998 и 2008 годов.

Стратегия экономического развития строилась не только на превращении Сингапура в финансовый и торговый центр Юго-Восточной Азии, но также на привлечении иностранных инвесторов. Отмена таможенных тарифов привела к банкротству неэффективных предприятий. В своих мемуарах Ли Куан Ю писал: "Мы приветствовали каждого инвестора... Мы просто из кожи вон лезли, чтобы помочь ему начать производство". За каждой крупной компанией, проявившей интерес к Сингапуру, закрепляли специального представителя правительства, который "работал с ними день и ночь, немедленно предоставляя любую информацию, в которой те нуждались, и не отставал до тех пор, пока они все-таки не соглашались посетить Сингапур".

В результате целенаправленной политики "американские транснациональные корпорации заложили фундамент масштабной высокотехнологичной промышленности Сингапура", и это небольшое госу-

дарство стало крупным производителем компьютерной техники. При этом "американские компании по производству электроники создали так много рабочих мест, что безработица больше не являлась проблемой" [3]. Государственная программа развития информационных технологий для создания конкурентоспособной промышленности по производству компьютерной техники, которую реализовывали с 1980-х годов, способствовала тому, что страна вошла в постиндустриальную эпоху.

Ли Куан Ю добился успеха в построении государства благоденствия путем искоренения коррупции и бюрократизма, а также эффективного решения социальных проблем. Во время обретения независимости Сингапур страдал от традиционного азиатского Дракона коррупции. Привить новую идею в стране процветающей коррупции и всеобщей бедности было нелегко. Борьба началась "путем упрощения процедур принятия решений и удаления всякой двусмысленности в законах в результате издания ясных и простых правил, вплоть до отмены разрешений и лицензирования". Ввели презумпцию виновности: чиновник должен был доказать, что живет на зарплату. Госслужащим, занимающим ответственные посты, жалованье подняли до уровня топ-менеджеров частных корпораций. В частности, резко увеличили оклады судей, на эти должности привлекали "лучших частных адвокатов", например, зарплата сингапурского судьи достигла свыше 1 млн долл. в год. Также были жестко подавлены местные триады (организованные преступные группировки).

Для борьбы с коррупцией в высших эшелонах власти правительство создало независимый орган (расследования инициировали даже против близких родственников и соратников главы правительства). Тех, кто продолжал брать взятки, публично позорили и сажали в тюрьму. Ряд министров и высших чиновников, уличенных в коррупции, были приговорены к различным срокам заключения, либо покончили жизнь самоубийством, либо бежали из страны. В итоге Сингапур (в соответствии с международными рейтингами) стал одним из наименее коррумпированных государств мира.

Ли Куан Ю приписывают следующее высказывание об одном из методов борьбы с коррупцией: "Начните с того, что посадите трех своих друзей. Вы точно знаете за что, и они знают за что". Возможно, это неточный перевод его высказывания для "братьев славян". Имелись в виду не друзья, а скорее сотрудники, однокашники, что не одно и то же. Как следует из мемуаров отца-основателя сингапурской нации, превыше всего он ценил семью и друзей.

В Сингапуре создана одна из наилучших в мире систем образования, исключая позорное явление продажи дипломов. Английский язык стал обязательным для изучения во всех школах, поскольку на нем проводится дальнейшее обучение в вузах. Правительство тратило крупные суммы на обучение сингапурских студентов в лучших университетах мира.

В религиозных вопросах Ли Куан Ю придерживался следующего мнения: "Мы можем интегрировать все религии и народы, кроме ислама... Ислам стремится отделиться. Саудийцы строят мечети по всему мусульманскому миру и в каждую мечеть посылают проповедников. Нам не нужны их проповедники. Если они пришлют проповедников, они будут проповедовать ваххабизм, а он отделяет себя от всех остальных и отбрасывает назад, в VII век".

Был создан Центральный фонд сбережений, в который каждый сингапурец ежемесячно отчисляет 20% дохода, благодаря чему удалось осуществить пенсионные программы, реформы здравоохранения и жилищного строительства. Правительство придавало большое значение жилищной реформе, заботясь о том, чтобы большинство населения имело собственное жилье. Была создана система ипотечного кредитования, резко выросло жилищное строительство, и уже в 1990-е годы менее 10% квартир сдавали внаем. Налог на недвижимость для собственников квартир был установлен в 2,5 раза меньше, чем для сдающих в аренду.

Ли Куан Ю признавал, что Запад дал ему "практичное понимание экономики", но в то же время отвергал чрезмерную политкорректность: "Гарвардский университет твердо стоял на либеральных позициях, ни один ученый не был готов признать, что между расами, культурами или религиями существовали врожденные различия. Они придерживались того взгляда, что все люди были равны, и что общество нуждалось только в правильной политике, чтобы добиться успеха. Они были настолько яркими и способными людьми, и мне было сложно поверить, что они искренне разделяли эту точку зрения".

Успехи Сингапура не остались незамеченными в Китае. Будущий "Архитектор китайских реформ" Дэн Сяопин посетил Сингапур с официальным визитом в 1978 году. А Ли Куан Ю 30 раз был в КНР, которая менялась, в частности, и под влиянием сингапурского опыта, как и соседняя Малайзия.

Сингапурская модель быстрого экономического развития в сочетании с жестким политическим контролем на фундаменте конфуцианства и "азиатских ценностей", оправдывающих ограничение гражданских свобод и отказ от модели западной либеральной демократии, была привлекательной для коммунистического Китая. В книге под названием "Ли Куан Ю: мысли гранд-мастера о Китае, США и мире" (2013) приведена следующая цитата отца-основателя Сингапура: "Я не верю, что можно навязать другим странам стандарты, которые им чужды и никак не связаны с их прошлым".

За четверть века после установления официальных связей Сингапура и КНР тысячи китайских чиновников побывали в городе-государстве, а местные бизнесмены начали активно инвестировать в китайские индустриальные парки, недвижимость и другие сектора экономики.

Несмотря на развал Советского Союза, бывший социалист Ли Куан Ю считал Россию и русский народ великими, подтвердив эти мысли в мемуарах: "Любой, кто считает, что с русскими покончено как с великой нацией, должен вспомнить об их ученых, работавших в космической и атомной области, шахматных гроссмейстерах, олимпийских чемпионах, которых они воспитали, несмотря на весь ущерб, причиненный стране системой централизованного планирования. В отличие от коммунистической системы, русские — не те люди, которых можно выбросить на свалку истории".

В то же время Ли Куан Ю и возглавляемое им правительство Сингапура были категорически против одобренного Советским Союзом вторжения Вьетнама в Кампучию и ввода войск СССР в Афганистан.

Для политического успеха лидера и восходящего политика необходимы надежные тылы, которые прежде всего обеспечивает семья. И отец-основатель островного государства сделал вывод с учетом опыта многих королевских и императорских семей, включая Поднебесную. Он рекомендовал создавать равновеликие по образованию и происхождению семьи, чтобы поддерживать генофонд нации. Когда супруг относится к меритократии, а жена — простолюдинка с начальным или средним некачественным образованием, то велика опасность, что детям перейдет "ген" матери. Человек с качественным образованием и культурой не подвержен (или в меньшей степени подвержен) "гену коррупции", тогда как для родственников, поднявшихся социальным лифтом не благодаря своим знаниям и культуре, а путем супружеского брака "из грязи в князи", коррупция часто является обыденным делом.

В 1990 году Ли Куан Ю инициировал процесс передачи власти "молодому поколению". Его преемником на посту премьер-министра стал Го Чок Тонг (1990—2004). Он окончил Сингапурский университет и стажировался в университете Williams College (Массачусетс, США) по курсу "Экономика развития". С 2004 года премьер-министр Сингапура — Ли Сянь Лун, сын Ли Куан Ю, окончивший, как и отец, Кембридж. В 1990—2004 годах Ли Куан Ю был старшим министром в сингапурском правительстве, затем до 2011 года занимал должность министра-ментора (наставника) в правительстве своего сына.

В 1996 году Ли Куан Ю перенес операцию на сердце. 23 марта 2015 года на 92-м году жизни он скончался в Главном сингапурском госпитале с диагнозом острой пневмонии. В связи с кончиной Ли Куан Ю в стране был объявлен семидневный национальный траур.

Премьер-министр Великобритании Маргарет Тэтчер дала следующую оценку сингапурскому лидеру: "...Когда-то Сингапур учился у Великобритании, а теперь мы учимся у Сингапура", "Будучи премьер-министром, я читала и анализировала каждую речь Ли Куан Ю. Он умел развеять пропагандистский туман и

с уникальной ясностью высказывать свои взгляды на основные проблемы современности и пути их решения. Он ни разу не ошибся".

Экс-президент США Джордж Буш-старший: "Ли Куан Ю — один из наиболее ярких и способных людей, которых я когда-либо встречал... один из наиболее дальновидных государственных деятелей XX столетия".

Бывший премьер-министр Японии Киичи Миядзава так отозвался о мемуарах Ли Куан Ю: "Это история жизни человека, который, практически в одиночку, превратил маленький островок в великое государство... Это первый в мире учебник по строительству государства".

Не скрывал уважения к отцу-основателю Сингапура, который вывел страну "третьего мира — в первый", и бывший генеральный секретарь ООН Кофи Аннан, который отметил, что заветную мечту всех развивающихся стран воплощают лишь немногие.

Чтобы не расстраивать неolibералов, противников авторитарных методов управления государством, предлагаю ознакомиться с устаревшей статьей американского писателя Уильяма Гибсона "Диснейленд со смертной казнью" (1993). Эта публикация о Сингапуре автора, забывшего, как пишут оппоненты, что настоящий Диснейленд находится в Калифорнии, штате, где "уголовный кодекс включает смертную казнь". Из-за этой публикации сингапурское правительство запретило американский журнал Wired, а фраза стала эвфемизмом мягкого авторитаризма Сингапура.

Личная жизнь

Ли Куан Ю был женат на Ква Геок Чу (1920—2010), дочери генерального менеджера Oversea-China Bank и муниципального комиссара Сингапура. Ква и Ли познакомились во время учебы в сингапурском Раффлз-колледже, где были лучшими учениками и продолжили дружбу во время японской оккупации. После войны девушка возобновила учебу в колледже, а ее возлюбленный покинул Сингапур, чтобы получить образование в Кембридже. Некоторое время после окончания колледжа Ква была учителем королевы Малайи.

В 1947 году девушку приняли в Гиртон-колледж Оксфордского университета по протекции Ли, указавшего в своем прошении, что она "очень яркая... ярче, чем он". Закончив с отличием колледж, в 1949 году

Ква вернулась в Сингапур и стала одной из немногих женщин-юристов города.

Ква и Ли поженились в Лондоне в 1947 году тайне от родителей, официальная свадьба состоялась в Сингапуре в 1950 году. В семье родились трое детей: два сына и дочь. Супруга была адвокатом и матерью Ли Сянь Луна, третьего и нынешнего премьер-министра Сингапура.

Вместе с мужем Ква была соучредителем и партнером основанной в 1955 году юридической фирмы Lee & Lee, участвовала в основании Партии народного действия, помогала разрабатывать ее конституцию. С политическими речами выступала в защиту прав женщин, но в основном оставалась вне политического поля на протяжении карьеры мужа.

Известный и самый дорогой сингапурский художник Тан Сви Хиан, создавший картину "Пара" с изображением молодых Ква и Ли, отметил: "Я всегда чувствовал, что [Мадам Ква] была великой женщиной, которая, несмотря на ее интеллект и способность, была также скромной и преданной женой".

В 2004 году премьер-министром Сингапура стал старший сын Ли Куан Ю 52-летний председатель правящей Партии народных действий Ли Сянь Лун (род. 1952). Он окончил Тринити-колледж Кембриджского университета.

Справка. У Тринити-колледжа исключительная репутация, многие члены британской королевской семьи являлись его выпускниками: король Эдуард VII, король Георг VI, принц Генри, герцог Глостерский и Чарльз, принц Уэльский. Сотрудники этого престижного учебного заведения получили 31 Нобелевскую премию (из 83 премий, полученных в Кембридже). Среди знаменитых выпускников — Фрэнсис Бэкон, Исаак Ньютон, лорд Байрон, Бертран Рассел и Владимир Набоков.

Ли Сянь Лун служил в армии, занимал различные министерские посты, был министром финансов, продолжил жесткую политику предшественников, консультируясь с Ли Куан Ю. В 2015 году правительство Ли Сянь Луна вошло в десятку самых эффективных правительств мира по версии Всемирного экономического форума.

Супруга Хо Чин (род. 1953) — крупнейший сингапурский финансовый деятель, исполнительный директор Temasek Holdings, магистр Стэнфордского университета (США), одного из самых авторитетных в мире, почетный член Института инженеров Сингапура. В 1995 году награждена за выдающиеся достижения в области науки и техники.

Список использованной литературы

1. *Lee Kuan Yew. The Singapore Story: 1965—2000. From third world to first* / Lee Kuan Yew. — USA : Harper Collins Publishers, 2000. — 729 p.
2. *Ли Куан Ю. Сингапурская история: 1965—2000 гг.: из третьего мира — в первый* / Ли Куан Ю ; [науч. ред. А. Д. Воскресенский и др. ; пер. с англ. А. В. Боня] ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России. 2-е изд., стереотипное. — Москва : МГИМО-Университет, 2010. — 657 с.
3. *Ли Куан Ю. Мой взгляд на будущее мира (One Man's View of the World)* / Ли Куан Ю. — Москва : Альпина Нон-фикшн, 2017. — 446 с.
4. *Плейт Т. Беседы с Ли Куан Ю. Гражданин Сингапур, или Как создают нации* / Том Плейт. — Москва : Олимп-Бизнес, 2012. — 232 с.

Поступила в редакцию 14 сентября 2021 года

УДК 021:316.77](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.10(303).26-30

Іван Ярема,

аспірант КНУКіМ,

e-mail: ivanyarema06@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2843-5087>

Бібліотека нового покоління та її роль як соціального інституту в інформаційну добу

У статті з'ясовано місце й роль бібліотеки в суспільному житті в інформаційну добу. Увагу зосереджено на основних засобах комунікації та отримання інформації в інформаційному суспільстві; наголошено на потребі трансформації бібліотечних установ у науково-інформаційні центри, здатні повною мірою забезпечити потреби сучасних користувачів.

Досліджено та схарактеризовано особливості функціонування бібліотек у новому інформаційному просторі, окреслено особливості їх розвитку як соціального інституту в інформаційну добу, коли основу інформаційного забезпечення майже всіх сфер діяльності становлять інтернет-ресурси. Висвітлено одне з основних завдань сучасної бібліотеки, що передбачає не лише формування навичок ефективного використання її послуг і сервісів, а й вміння критично аналізувати інформацію та робити відповідні висновки.

Розглянуто напрями застосування інтернет-технологій у бібліотечній діяльності, зокрема створення електронних бібліотек, онлайн-каталогів, електронне доставляння документів, дистанційна реєстрація користувачів, дистанційне замовлення документів та продовження абонементів, доступ до електронного формуляра тощо. Створення блогів, котрі використовують для інформування про культурні, мистецькі та освітні проєкти й заходи, підвищення інформаційної культури користувачів; надання відповідей на бібліографічні запити, застосування соціальних мереж, мультимедійних сервісів для створення віртуальних екскурсій, різноманітних галерей, навчальних відеокурсів і лекцій, організації відеоконференцій тощо — це широкий діапазон завдань, котрі здатна розв'язати сучасна бібліотека за допомогою інтернет-технологій.

Ключові слова: культурний простір; трансформації; інформаційна культура; комунікації; бібліотека нового покоління; інформаційний простір; інформаційне суспільство; інформація; знання; сучасна бібліотека; інформаційні процеси; інформаційні технології

Постановка проблеми. На початку XXI ст. особливої актуальності набуває проблема визначення ролі та місця бібліотек у сучасному суспільстві. Це завдання зумовлено специфікою переходу від "ери Гутенберга", коли основний обсяг знань людства зберігався на паперових носіях, до ери електронних інформаційних комунікацій (далі — інформаційна доба) [6], що передбачають використання широкого спектра новітніх технологічних рішень в обслуговуванні користувачів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематику модернізації бібліотек вивчали О. Воскобойнікова-Гузєва, В. Горовий, Т. Гранчак, В. Ільганасва, О. Кобелев, В. Копанєва, Д. Ланде, І. Лобузін, К. Лобузін, О. Онищенко, М. Сенченко, Д. Соловяненко, Т. Ярошенко та інші. У працях науковців увагу зосереджено на аналізі різних поглядів щодо діяльності бібліотек в умовах безперервного розгортання цифрового медіапростору, визначенні їх ролі у процесах нагромадження інтелектуального капіталу в сучасних умовах; обґрунтовано концепцію цифрової модернізації вітчизняних книгозбірень; розглянуто організаційно-технологічний напрям цифровізації бібліотек; досліджено проблематику економіко-правової бази функціонування бібліотечних установ у цифрову просторі.

Мега статті — дослідити та схарактеризувати бібліотечні засоби інформаційного забезпечення:

пошуку, збирання, опрацювання, зберігання та надання інформації користувачам, а також проблеми модернізації бібліотечних систем і засобів комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток інформаційних технологій відіграє вирішальну роль у процесі інтелектуалізації суспільства, поступі освіти, науки й культури. Упровадження новітніх технологій у більшості галузей людської діяльності зумовило інноваційні перетворення, зокрема й у функціонуванні бібліотек. Комп'ютеризація, поширення інтернету, зростання обсягів електронних даних значно розширили та спростили можливості й форми доступу до інформаційних ресурсів, що, зі свого боку, призвело до зниження популярності бібліотеки як соціального інституту та до значного відтоку активних користувачів через упровадження дистанційних сервісів [4].

Бібліотечна мережа України нині налічує майже 40 тис. бібліотечних установ різних форм власності, у тому числі близько 18 тис. публічних. Водночас, за даними Міністерства цифрової трансформації України за 2020 р., 92% книгозбірень не мають якісного доступу до інтернету, загальна кількість комп'ютеризованих робочих місць у публічних бібліотеках — лише 16 тис. (у середньому один комп'ютер на одну публічну бібліотеку). Проте навіть ці показники не відбивають реального стану галузі, оскільки багато

комп'ютерної техніки є застарілою, потребує модернізації та заміни. Виразна тенденція, коли міські бібліотеки мають десятки комп'ютерів, тоді як чимало периферійних не мають жодного, що гальмує впровадження інновацій в обслуговування, призводить до розпорошення читацької аудиторії та негативно позначається на функціонуванні закладу загалом. При цьому, як зазначено у Стратегії розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року, фонд публічних бібліотек універсальної тематики становить приблизно 235 млн одиниць, а книговидача — 266,3 млн примірників на рік [9], що не відбиває реального стану справ у галузі, адже непоодинокі випадки, коли бібліотекарі, особливо в сільській місцевості, "дописують" кількість відвідувачів та абонентів, спотворюючи аналітичні дані [1].

Сучасний користувач дедалі більше потребує від бібліотеки узагальненої, комплексної, аналітичної інформаційної продукції. Бібліотека нового покоління має не лише виконувати функції депозитарію і сховища друкованих та електронних матеріалів, а й надавати можливість продукувати унікальні ідеї нової реальності, ставши майданчиком для проведення освітніх заходів, конференцій, дискусій, у тому числі й віртуальних. Актуальним завданням є трансформація бібліотек у науково-дослідні інформаційні центри, де користувач зможе не лише отримати потрібну літературу, а й долучитися до різноманітних заходів, науково-практичних дискусій чи запропонувати власну унікальну ідею.

В інформаційну добу бібліотеки поступово перетворюються на науково-інформаційні та культурно-освітні центри та мають спрямовувати діяльність на формування сучасного ресурсного потенціалу, створення комфортних умов для вільного доступу до інформації, впровадження новітніх технологій, підвищення якості інформаційних послуг тощо. Більшість бібліотечних установ нині орієнтуються на актуальні потреби сучасних користувачів, прагнуть розширити репертуар фондів, зокрема через формування електронного контенту, який є надзвичайно популярним серед всіх верств населення та більшості вікових груп [2].

Електронні бібліотеки мають низку переваг та пропонують користувачам вдосконалену технологію пошуку, збирання, опрацювання та поширення інформації. Однак реаліями сьогодення є паралельне існування цифрового та друкованого інформаційних світів, що зумовлює потребу співіснування традиційної бібліотечної технології та нової електронної, органічного сполучення досвіду й здобутків усталеної інформаційно-бібліотечної сфери діяльності та переваг новітніх комп'ютерних технологій. Одним з актуальних завдань книгозбірень на сучасному етапі є адаптація усталених бібліотечних форм надання знань до використання в цифровому інформаційному середовищі, забезпечення розумного балансу між потребою впровадження інновацій і збереженням бібліотечних традицій [10].

Бібліотечні фахівці мають не лише навчати користувачів аналізувати книгу, а й допомагати орієнтуватися у значних масивах даних, швидко знаходити й вирізняти головне, критично ставитися до інформації, формувати навички медіаграмотності. Тому слід насамперед удосконалити роботу бібліотекарів: "озброїти" їх сучасними техніко-технологічними засобами, ознайомлювати з тенденціями цифровізації та можливостями їх практичного втілення, урізноманітнювати форми роботи, котрі, завдяки актуальному змісту й творчому підходу, здатні привертати увагу постійних користувачів і залучати нових відвідувачів [2].

Організація сучасної бібліотечної системи ґрунтується не лише на автоматизації окремої книгозбірні, головна мета — створення єдиного всеукраїнського інформаційного простору, а також інтеграція вітчизняних книгозбірень у міжнародний бібліотечний простір на основі співпраці та обміну досвідом із закордонними колегами. Щоб успішно реалізувати ці завдання бібліотеки мають здійснити низку практичних заходів, які передбачають:

- удосконалення процесів збирання, зберігання, пошуку та використання бібліотечно-бібліографічної інформації та публікації текстів у електронному форматі;

- забезпечення вільного онлайн-доступу до бібліографічної інформації та повнотекстових баз даних [3].

Для налагодження ефективної комунікації з аудиторією бібліотеки активно використовують можливості соціальних мереж, що дає змогу:

- популяризувати установу та формувати її позитивний імідж;

- рекламувати бібліотечні ресурси, послуги й сервіси; анонсувати нові надходження, віртуальні виставки, тематичні заходи;

- залучати якнайширшу аудиторію через налагодження зворотного зв'язку, спілкування;

- здійснювати промоцію книг та читання;

- налагодити комунікацію фахових груп, оперативний обмін досвідом із колегами через вивчення та впровадження їхніх практичних здобутків; поширювати корисну інформацію поміж бібліотечної спільноти та читацької аудиторії;

- проводити онлайн-опитування серед користувачів і бібліотекарів; надавати консультації та віртуальні довідки;

- брати участь в інтернет-проектах для розширення соціокультурного партнерства [7].

Зважаючи на сучасні тенденції розвитку бібліотечної справи в Україні та проблеми широкого впровадження інтернет-технологій, оптимізація діяльності книгозбірень потребує розв'язання питання ефективного використання інформаційних ресурсів. Актуальними є три взаємодоповнювальні напрями вирішення окресленого спектра завдань. Перший — найпростіший — передбачає активне використання електронної

пошти, соцмереж і месенджерів під час книгообмінів, що дає змогу оперативнo узгоджувати з партнерами книгообмінні операції. Другим напрямом ефективного використання можливостей інтернету є залучення онлайн-технологій у процеси обслуговування. Наразі книготорговельні організації мають електронні бази даних з інформацією про книги й періодичні видання, доступ до яких надають і бібліотекам, що значно спрощує замовлення документів через інтернет. Найпрактичнішим є третій напрям. На серверах бібліотечної мережі нагромаджено значну кількість загальнодоступних комп'ютерних файлів: матеріали IFLA, бібліотечні стандарти, власні публікації книгозбірень, повні тексти документів віртуальних бібліотек тощо. Це свідчить про те, що IT-мережі створюють передумови для кардинального оновлення процесів комплектування й використання бібліотечних фондів.

Зміна освітньої парадигми, що триває не тільки в нашій країні, а й в усьому світі, також детермінує трансформацію способів і засобів пошуку, опрацювання, зберігання та використання інформації. Зростає значення критичного мислення та здатності навчатися впродовж життя. Як зауважують сучасні науковці, "зміна парадигми освіти має значні наслідки не тільки для освітніх закладів, а й для бібліотек, оскільки суттєво впливає на реалізацію освітньої функції".

В умовах переходу до інформаційного суспільства формуються нові вимоги, що визначають тенденції розвитку бібліотечної установи як соціального інституту. З огляду на ці зміни важливим напрямом діяльності бібліотек є створення власних мультимедійних засобів: рекламних роликів, презентацій інформаційного характеру, буктрейлерів, навчальних програм, котрі зручно поширювати на сторінках соціальних мереж як мотиваційні матеріали для популяризації бібліотечної установи та читання тощо.

Створення електронних бібліотек, онлайн-каталогів, сервісів електронного доставляння документів — сьогодні це найпоширеніші напрями застосування інтернет-технологій у бібліотечній діяльності. До наведеного переліку варто додати дистанційну реєстрацію користувачів, дистанційне замовлення документів і продовження абонементу, доступ до електронного формуляра тощо. Чимало книгозбірень створюють блоги, котрі використовують для інформування про культурні, мистецькі та освітні проекти й заходи. Для підвищення інформаційної культури користувачів, спрощення пошуку інформації та комунікації з віддаленою аудиторією бібліотечні фахівці формують віртуальні довідки, за допомогою яких надають відповіді на бібліографічні запити; застосовують мультимедійні сервіси — для створення віртуальних екскурсій, галерей, навчальних відеокурсів і лекцій, організації відеоконференцій тощо. Крім того, набувають розвитку інноваційні напрями бібліотечної роботи,

що ґрунтуються на оригінальних ідеях, які виходять за межі канонів, традиційних форм і методик: бібліотечні флешмоби, зокрема флешбуки, веб-квести, віртуальні виставки, буктрейлери, бібліо-фреші, бібліомікси тощо. Отже, діапазон послуг, які може запропонувати сучасна бібліотека за допомогою інтернет-технологій, надзвичайно широкий.

Держава також регулює процеси розвитку й модернізації бібліотек, через положення Закону України "Про бібліотеки та бібліотечну справу" [5] визначає статус бібліотечних установ, правові та організаційні засади бібліотечної справи й бібліотечної системи, визначає вимоги до формування й збереження бібліотечних фондів, удосконалення бібліотечного обслуговування відповідно до культурних і наукових запитів суспільства.

Важливим напрямом розвитку інформаційного суспільства є впровадження моделей відкритого доступу до публікацій і результатів наукових досліджень — "відкрита наука" та "відкриті інновації". Так, учасники 37-ї сесії Генеральної конференції ООН (Париж, 2013) ухвалили рішення вважати наукові знання найвагомішим чинником інноваційних процесів, що визначає шляхи подальшого розвитку світової спільноти. Науку розглядають як загальне та суспільне благо, що має служити інтересам людства, а отже бібліотеки повинні працювати над завданням забезпечення безперешкодного доступу до наукової інформації в найвіддаленіших куточках світу. У рішенні сесії визнано за потрібне заохочувати країни до проведення наукових досліджень і розроблення стандартів, спрямованих на забезпечення відкритого доступу до інформації та знань, із дотриманням прав на інтелектуальну власність і авторських прав. ЮНЕСКО розпочала першою (серед агентств ООН) застосовувати політику відкритого та безплатного доступу до публікацій і матеріалів [8]. Наприклад, у США та Франції систему інформаційного забезпечення чи інформаційну інфраструктуру НІС орієнтовано на потреби інноваційно-активних кластерів. Водночас з-поміж вагомих проблем варто виокремити недооцінювання ролі бібліотек у суспільних перетвореннях та забезпеченні прав і свобод людини, що призводить до неефективної реалізації їхнього потенціалу як соціальних інституцій.

Висновки. Бібліотечна система України потребує модернізації та оновлення. Це об'єктивна реальність, невіддільний складник суспільного та наукового прогресу. Інновації й реорганізації акумулюють потенціал бібліотечних установ, але наразі посилення впливу сучасних тенденцій глобальної цифровізації діяльності на загальний порядок роботи книгозбірень їхні фахівці не сприймають як виклик, оскільки занадто сильними є консервативні традиції бібліотечної системи.

Нагромаджений бібліотеками потенціал нині слід нарощувати завдяки широкому використанню можли-

востей мережевих технологій і сервісів, комп'ютеризації процесів обслуговування, популяризації книг і читання, бібліотечного фаху загалом, залученню нових користувачів, підвищенню професійного рівня бібліотекарів та оновленню матеріально-технічної

бази. Інтелектуальний складник бібліотечної справи формується як із зовнішнього середовища, так і завдяки високому рівню обізнаності бібліотекарів з інноваційними технологіями та формами обслуговування.

Список використаних літератури та джерел

1. Давидова І. О. Інноваційна політика бібліотек України: зміст та стратегії розвитку в інформаційному суспільстві : автореф. дис. д-ра наук із соц. комунікацій / Давидова Ірина Олександрівна ; Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2008. — 51 с.
2. Риб'янцева І. Комфортний простір — підґрунтя для якісного бібліотечного обслуговування / І. Риб'янцева // Бібліотечна планета. — № 2. — 2012. — С. 1.
3. Бабич В. Роль бібліотек в інформатизації суспільства і підвищенні інформаційної культури / В. Бабич // Бібліотечна планета. — 1998. — № 1. — С. 17.
4. Гарагуля С. Бібліотеки в інформаційному суспільстві: орієнтація на користувача / С. Гарагуля // Бібліотечний вісник. — 2014. — № 6. — С. 17—23. — Режим доступу: libkor.com.ua/php/lib_theme_files/Orientaciya.pdf. — Назва з екрана.
5. Про бібліотеки і бібліотечну справу : закон України від 27 січ. 1995 р. № 32/95-ВР. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z950032.html. — Назва з екрана.
6. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навч. посібник / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. — Київ : Знання, 2008. — 663 с.
7. Лобаренко Л. Нові інформаційні технології в публічних бібліотеках України (за результатами загальнодержавного дослідження, проведеного НПБУ в 2014—2015 рр.). — Бібліотечна планета. — 2015. — № 4. — С. 9—14.
8. ЮНЕСКО надасть безкоштовний доступ до своїх публікацій в рамках нової політики відкритого доступу. — Режим доступу: http://www.unesco.org/new/ru/communication-and-information/resources/news-and-in-focus-articles/all-news/news/unescoto_make_its_publications_available_free_of_charge_as_part_of_a_new_open_access_policy/#.VFoGoGeiJK8. — Загл. с екрана.
9. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року "Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України" : розпорядження КМУ від 23 березня 2016 р. № 219-р. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80>. — Назва з екрана.
10. Лобузін К. Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / Катерина Лобузін ; відп.-ред. О. С. Онищенко НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2012. — 66 с.

Ivan Yarema

The new generation library: the role of the library as an social institute in the information age

This study focuses on the place and role of the library in the public life of the information space. Attention is paid to the main means of communication and information in the information society, and shows the need to modernize library networks in new information institutions where everyone can find everything they need.

The aim is to research and characterize libraries and their importance in the new information space, to outline the development of the library as an institution in the information age and at a time when communication tools of all spheres in Ukraine are provided by Internet resources, not libraries. It also covers the main task of a modern library, which aims not only to teach how to use the library, but also to analyze the book. Explained areas of widespread use of Internet technologies and the creation of electronic libraries, electronic delivery of documents, online catalogs.

About remote registration of users, remote ordering of documents and renewal of subscription, access to the electronic form, etc. Extensive use of electronic media, new opportunities for services and information transfer. Creating blogs that are used to inform about cultural, artistic and educational projects, events, etc.; on improving the information culture of users, where they provide answers to bibliographic queries; use multimedia services — to create virtual tours, a range of tasks that can be solved by the library thanks to Internet technologies of various galleries, educational video courses, video lectures, video conferencing, etc. It is explained what is new in the work of libraries and librarians, what is its effect and what is the benefit of it, what are the benefits of social networks when using them in the work of librarians. The article explains that the main task of a modern library is only to provide information services, but also to teach the user to conduct proper information analysis and draw conclusions.

Keywords: *cultural space; transformation; information culture; communications; a new generation library; information space; information society; information; knowledge; modern library; information processes; information technology*

References

1. Davidova I. O. (2008). *Innovacijna politika bibliotek Ukraini: zmist ta strategiji rozvitku v informacijnomu suspilstvi*. PhD. Harkiv. derzh. akad. kulturi. Harkiv.
2. Rib'yanceva I. (2012). Komfortnij prostir — pidgruntja dlya yakisnogo bibliotechnogo obslugovuvannya. *Bibliotechna planeta*, 2, p. 1.
3. Babich V. (1998). Rol bibliotek v informatizaciji suspilstva i pidvishenni informacijnoyi kulturi. *Bibliotechna planeta*, 1, p. 17.

4. Garagulya S. (2014). Biblioteki v informacijnomu suspilstvi: orijentacija na koristuvacha. *Bibliotchnii visnik*, 6, pp. 17—23, [online]. Available at: libkor.com.ua/php/lib_theme_files/Orijentacija.pdf.
5. *Pro biblioteki i bibliotchnu spravu : zakon Ukraini vid 27 sich. 1995 r. № 32/95-VR.* (1995), [online]. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z950032.html.
6. Pohepcov G. G. and Chukut S. A. (2008). *Informacijna politika : navch. posibnik.* Kyiv: Znannya.
7. Lobarenko L. (2015). Novi informacijni tehnologii v publicnih bibliotekah Ukraini (za rezultatami zagalnodержavnogo doslidzhennya, provedenogo NPBU v 2014—2015 rr.). *Bibliotchna planeta*, 4, pp. 9—14.
8. *YuNESKO predostavit besplatnyj dostup k svojim publikacijam v ramkah novej politiki otkrytogo dostupa.* (2021), [online]. Available at: <http://www.unesco.org/new/ru/communication-and-information/resources/news-and-in-focus-articles/all-news/news/unesco-to-make-its-publications-available-free-of-charge-as-part-of-a-new-open-access-policy/#.VFoGoGeiJK8>.
9. *Pro shvalennya Strategiyi rozvittu bibliotchnoyi spravi na period do 2025 roku "Yakisni zmini bibliotek dlya zabezpechennya stalogo rozvittu Ukraini": rozporjadzhennya KМУ vid 23 bereznya 2016 r. № 219-r.* (2016), [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80>.
10. Lobuzina K. (2012). *Tehnologii organizaciji znanyevih resursiv u bibliotchno-informacijnij diyalnosti: monografiya.* Kyiv.

Надійшла до редакції 11 жовтня 2021 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 329.15(477)(09)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.10(303).30-37

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України,
e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Український внесок у радянську історико-партійну науку: аналіз ювілейних видань другої половини 1950-х років

У статті актуалізовано наукові дослідження української радянської історичної науки в галузі вивчення історії Компартії України — одного з найбільших загонів Компартії Радянського Союзу, що в умовах конституційно закріпленого монопольного владарювання, понад 70 років здійснювала управління республікою.

Дослідження присвячено україномовним збіркам наукових праць другої половини 1950-х рр., укладеним на честь шанованих в Українській РСР ювілеїв, зокрема 50-річчя Першої демократичної революції в Росії (1905—1907), що найбільший ареал мала саме на теренах України, та 40-річчя I (установчого) з'їзду Компартії більшовиків України (КП(б)У), який відбувся в липні 1918 р. у Москві. Збережена у шкільному та університетському курсах з історії України тема про події 1905—1907 рр. на Південно-Західних територіях Російської імперії, на думку авторки, потребує розширення джерельної бази задля деталізації подій, їх персоніфікації та об'єктивного бачення причинно-наслідкових зв'язків. Дослідження подій, пов'язаних з утворенням Компартії України, також вписується в контекст вивчення не менш актуальної теми сучасних освітніх курсів із вітчизняної історії, а саме розділу "Українська національно-демократична революція 1917 р. та боротьба за збереження української державності 1918—1921 рр.". Спираючись на принципи об'єктивності та всебічності в історичних дослідженнях, авторка вважає за потрібне залучити широке коло праць, присвячених окресленим темам, що посилює історіографічні контури вивчення та суттєво збагачує інформаційно-фактологічний контент. Слід зазначити, що використані у статті праці з фондів Книжкової палати України імені Івана Федорова, з огляду на факт їх вилучення з широкої бібліотечної мережі, нині є раритетними.

Ключові слова: історико-партійна наука; збірка наукових праць; контент-аналіз; 50-річчя Першої російської революції 1905—1907 рр.; 40-річчя утворення Компартії України

Постановка проблеми. Українська історична наука, що посідала одне з провідних місць у загально-союзній галузі, відзначалася виразною активністю на ниві історико-партійних досліджень. Особлива роль, яку відігравала Компартія України в управлінні СРСР, після смерті Й. Сталіна стала головною: республіканські керівні крісла забезпечували доволі швидко просування загальносоюзними кар'єрними сходами. Від часів М. Хрущова, який тривалий період (1938—1949) обіймав посаду першого секретаря Компартії України, а від березня до грудня 1947 р. очолював уряд УРСР, український вплив на Кремль

кількаразово посилювався, сягнувши апогею в роки правління Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва. За таких умов "історики партії", які працювали в Радянській Україні, були головною ланкою на тлі наукових секторів інших союзних республік. Безумовно, це позначилося на статусі та кількості дослідницьких розвідок.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Від народження незалежної України історико-партійна наука як окрема дослідницька галузь припинила існування. Численні науковці, що вивчали історію Компартії України, переключилися в дослідників

політичної історії, етнополітики, українського національного руху та визвольних змагань і поступово дистанціювалися від наративів радянської доби. Разом із монографіями, підручниками та нарисами з історії КП(б)У-КПУ в невороття пішли величезні стоси першоджерел від класиків наукового комунізму; матеріалів (програм, доповідей, постанов, резолюцій, ухвал) партійних з'їздів, конференцій, пленумів, партійних зборів; друкованої спадщини партійних діячів республіканського й місцевих рівнів; мемуарної документалістики тощо. Унаслідок цього виникла парадоксальна ситуація: історики незалежної України розпочали досліджувати минуле, ухиляючись від повноцінного вивчення джерельної бази радянської доби, а отже, ігноруючи основоположні наукові принципи — всебідності та об'єктивності. Це призвело до катастрофічних викривлень, упереджених оцінних суджень, ірраціональних висновків тощо. Суспільство опинилося в полоні стереотипів і хибних міфологем. З його свідомості було викреслено реальні факти здобутків УРСР, документально підтверджені констатації щодо її соціально-економічного та культурного розвитку. Принцип зневаги й навіть ненависті до вождя світового пролетаріату, зокрема, призвів до того, що українці назавжди забули, як напередодні Першої світової війни В. Ленін захищав галицький визвольний рух від репресивної політики російського царя, як у своїй статті "Україна" (1917) привітав Перший Універсал Центральної Ради, як всупереч іншим більшовикам наполіг на тому, щоб Донбас став частиною України, а не Росії. Звичайно, що радянська іконізація й глоризація цього революціонера та жорстокого політика не мала нічого спільного з наукою й потребувала фахового спростування. Однак спростовувати — не значить забувати чи, ще гірше, навмисно замовчувати. Історики партії в СРСР багато чого замовчували, через утаємничені архіви багато чого не знали, й чим це завершилося — добре відомо.

Отже, перебуваючи на позиціях неприпустимості ідеологізації історичної науки, захищаючи її академічний спокій і методичний простір, авторка поставила **за мету** дослідити республіканські історико-партійні ювілейні видання другої половини 1950-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Варто нагадати, що в зазначений період вийшло друком чимало одноосібних і колективних праць з історії КП(б)У-КПУ. Предметом пропонованого дослідження є найцікавіші з них — україномовні ювілейні видання, присвячені 50-річчю Першої російської революції (1905—1907) [1] та 40-річчю утворення республіканської Компартії (1918) [2].

Насамперед слід зазначити, що висвітлення революційних подій відбувалося за чіткою схемою — від загального до часткового, від суцільного до окремишого, від спільнодержавного до регіонального. У структурі висвітлення історії революції панувало правило владного, а не хронологічного підпорядкування, яке, відповідно, визначало й порядок подання розвідок у збірках наукових праць. Так, академічний випуск, присвячений 50-річчю Першої демократичної

революції в Росії (1905—1907), є яскравим віддзеркаленням пріоритетів радянської історичної науки: першою уміщено статтю С. Ктітарева, присвячену історичному значенню революції [1, с. 3—25], далі — розвідки П. Шморгуна щодо органів революційної влади — рад робітничих депутатів [1, с. 26—49] і Р. Парфьонова, який висвітлює питання утворення в 1905—1907 рр. професійних спілок в Україні [1, с. 50—68]. Надалі інформацію подавали з урахуванням градації вагомості події: кульмінація революції на теренах України — грудневе збройне повстання 1905 р. — статтею Ф. Лося затверджувалася як стартова позиція [1, с. 67—92], тоді як лютневі та липневі 1905 р. страйки на Луганському паровозобудівному заводі [1, с. 124—139] і революційні події в Катеринославі у жовтні—грудні 1905 р. [1, с. 140—157], у порушення хронології, подавали нижче. Хоча загалом регіональні революції, як-от у Харкові [1, с. 158—172], Севастополі [1, с. 198—218], Закарпатті [1, с. 219—234], розглядали не тільки в локальному сенсі, а й як аргумент щодо всеукраїнського масштабу події. Особливу теоретичну значущість мали сюжети, присвячені союзу робітничого класу й селянства [1, с. 93—123] та революційного руху в частинах Київського військового округу [1, с. 173—197], однак ці "стовпи" подальшої жовтневої перемоги 1917 р. були роз'єднані та певною мірою загубилися у змісті.

Родзинкою персоналізованого дослідницького підходу в зазначеній академічній збірці стала стаття житомирського науковця З. Вахбейта, присвячена матросу панцерника "Князь Потьомкін Таврійський" Г. Вакуленчуку [1, с. 297—304]. Написана за матеріалами Центрального державного архіву воєнно-морського флоту (ЦДАВМФ), Житомирського (ЖОДА) та Одеського (ООДА) обласних державних архівів у зв'язку з увічненням пам'яті Г. Вакуленчука й організацією 1951 р. кімнати-музею його імені у селі Великі Коровинці Чуднівського району Житомирської області, стаття містила цікаві подробиці з життя одного з учасників повстання 1905 р. Велика кількість архівних документів надала публікації наукову вагомість, водночас через загибель Вакуленчука у перший же день повстання, подані матеріали були маловживаними навіть за радянських часів. Інакше кажучи, попри широке та, на наш погляд, вдале розкриття образу, ця постать не стала головним суб'єктом революційного процесу на тогочасному імператорському флоті. Спробуймо виправити цю прикрийсть.

Варто зауважити, що формування революційної свідомості у Г. Вакуленчука, судячи з його родинного походження, було неминучим. Як зазначав у спогадах брат героя, сім'я з дев'яти осіб (батько, матір, п'ятеро синів та дві доньки) мала п'ять десятин землі, пару коней і корову [1, с. 297]. Цього не вистачало, аби прохарчуватися, тож брати ходили на заробітки до поміщицької економії (у період сезонних робіт у ній працювало до тисячі місцевих селян) або наймалися на місцевий цукровий завод відомого українського капіталіста Терещенка. Такі сезонні найманці працю-

вали чорноробами та з дитинства відчували ненависть до багатіїв-експлуататорів. Григорій, зокрема, возив буряки та питну воду, підносив цеглу, працював біля цукроварних котлів тощо. Народжений 1878 р., він був єдиною письменною дитиною у великій сім'ї: закінчив сільську школу, а 1887 р. вступив у Ковриницьке однокласне училище. Разом із ним навчалися діти бідняків (М. Король, Т. Чешук), які згодом також служили на флоті та брали участь у революційних подіях.

18 жовтня 1898 р. Г. Вакуленчука призвали на військову службу й зарахували матросом у 35-й флотський екіпаж Севастополя [1, с. 298]. Цікава деталь полягає в тому, що служити на флот хлопчина з материкової частини України пішов за власним бажанням, і це свідчить щонайменше про дві речі: поперше, про певний демократизм процедури військового призову, принаймні за часів Миколи II, а по-друге, про світоглядний рівень 20-літнього сільського парубка, який ніколи не бачив моря, але усвідомлював переваги служби на кораблі у порівнянні з окопним життям піхотинця. Ясна річ, що романтичні уявлення про море швидко розвіялися: у листах додому Григорій писав про тяжку службу, жорстокі фізичні знущання, судові покарання за найменшу провину. Григорія обурювала цілковита безправність матросів як підлеглих на службі та їх дискримінація як громадянського стану. Наприклад, у Севастополі матросам забороняли відвідувати Приморський, Мічманський та Історичний бульвари, прогулюватися Катерининською, Нахмівською та Великою Морською вулицями, біля входів у сади та парки міста було встановлено попередження принизливого змісту: "Вхід суворо забороняється собакам і нижнім чинам" [1, с. 299]. Вочевидь, прагнучи вибитися "в люди", Г. Вакуленчук служив справно. Про це свідчить той факт, що 13 жовтня 1900 р. він закінчив мінно-артилерійську школу й став командором першого розряду [1, с. 299]. Це був справжній життєвий успіх колишнього сільського хлопчини, однак перемога, судячи з усього, його не втішала, адже навіть після просування по службі Вакуленчук поділяв революційні настрої.

Радикалізації матросів сприяли жахливі матеріально-побутові умови та вкрай погане харчування (кислий хліб, червине м'ясо), що стало одним із найяскравіших епізодів славнозвісної кінострічки С. Ейзенштейна. На цьому тлі у військовому флоті активно просували антисамодержавну пропаганду: коли у січні 1903 р. було утворено соціал-демократичну організацію Чорноморського флоту, Г. Вакуленчук увійшов до її складу [1, с. 299]. Відтоді революційна діяльність стала сенсом його життя.

Спируючись на збірник спогадів, виданих 1925 р., З. Вахбрейт наводить імена інших членів соціал-демократичної групи флоту, а саме: Волошин, О. Петров, Ф. Мартиненко, А. Фуголь [1, с. 299]. Автор зазначає, що разом з усіма Вакуленчук розповсюджував на своєму кораблі (від січня 1901 р. і до загибелі 14 червня 1905 р. він був у складі ескадрового панцер-

ника "Князь Потьомкін Таврійський") нелегальну літературу, листівки, проводив пропаганду й агітацію, залучав до соціал-демократичної групи нових членів. У спогадах І. Личова йдеться про збори щодо царського маніфесту від 26 лютого 1903 р., на яких головував Г. Вакуленчук [1, с. 299]. Присутні робітники й матроси проголосували за запропоновані ним вимоги, а саме: а) геть самодержавство; б) свобода зборів, сходок, друку, амністія всім політичним в'язням і сектантам; в) скликання всенародних установчих зборів, обраних усім народом; г) негайне визнання законом повної рівності селян з іншими станами [1, с. 299—300]. Отже, програму демократичних перетворень, зреалізовану під час революційних подій 1905—1907 рр., готували задалегідь, а Вакуленчук артикулював зміст листівки Кримського союзу РСДРП, членом якої він, власне, і був [1, с. 300]. 1 травня 1903 р. Григорій брав участь в організації міської майвки робітників і матросів, що відбулася за Малаховим курганом Севастополя. На той момент фактично увесь Чорноморський флот був охоплений революційними настроями, що дало змогу матросам-більшовикам Вакуленчуку, Петрову, Волошину, Крижановському, Чорному створити керівний центр соціал-демократичної військової організації "Севастопольська матроська централка" [1, с. 300]. Остання мала тісний зв'язок із більшовицькою організацією Миколаївського суднобудівного заводу.

Повстання на Чорноморському флоті готували ретельно, Вакуленчук виступав за участь у ньому всієї ескадри, але, коли на "Потьомкіну..." розпочався локальний виступ, він закликав матросів до зброї [1, с. 301]. У відповідь офіцер Гіляровський вихопив у вартового гвинтівку й двічі вистрелив у Вакуленчука. Отже, раптово, на самому початку повстання його було смертельно поранено. Розгнівані повсталі матроси вбили та викинули в море не лише Гіляровського, а й командира корабля Голікова та деяких інших офіцерів [1, с. 301]. Григорій Микитович Вакуленчук вмирав на руках у П. Матюшенка в присутності корабельного фельдшера. Його тіло, вкрите військовим прапором, поклали на одеській набережній у спеціальному наметі, котрий охороняли матроси. Скорботне місце одесити перетворили на імпровізовану трибуну для виступів страйкарів. Коли міська адміністрація стала вимагати тіло Вакуленчука, матроси не видали його, заявивши, що "труп належить народу і буде відданий у його розпорядження" [1, с. 302]. Місцеві органи влади були змушені дати згоду на організацію поховання більшовика в Одесі. Похорони відбулися 16 червня 1905 р. і перетворилися на грандіозну революційну демонстрацію [1, с. 302—303]. Отже, смерть героя роздмухала повстання куди більше, ніж уся його попередня підпільна діяльність: за труною йшла багатотисячна процесія людей, які несамовито вигукували антисамодержавні гасла. Офіцер російського флоту, не передбачаючи подальших наслідків, одним пострілом "подарував" розлюченому натовпу ритуальну жертву, і цей привід до розгортання революцій широко використовують і в

новітні часи. Події на Чорноморському флоті розгойдали Російську імперію, слідом за матросами повстали солдати, робітники, селяни. Країну охопили масові заворушення: мітинги, маніфестації, демонстрації, страйки і навіть збройні повстання. По суті, смерть потьомкінця Вакуленчука в історії Революції 1905—1907 рр. виконала роль запальнички. Тож не дивно, що на його похоронах із промовою виступив відомий більшовик О. Ярославський [1, с. 303]. За радянських часів земляки Г. Вакуленчука назвали ім'ям героя колгосп, а 1930 р. одесити встановили на його могилі мармуровий обеліск із написом "Організатор революційного повстання в 1905 році на броненосці "Потьомкін" матрос-більшовик Григорій Вакуленчук" [1, с. 303—304].

Варто наголосити, що хоча меморати в радянській історико-партійній науці були лише допоміжною формою подання матеріалу, як першоджерела їх використовували доволі активно. Зокрема, у зазначеній академічній збірці повідомлялося, що на адресу Інституту історії Академії наук УРСР надійшли спогади С. Прокопенка та Т. Хабазні щодо революційних подій 1905—1907 рр. [1, с. 309]. Персональний пенсіонер із Ніжина С. Прокопенко у спогадах писав про Крим, охоплений страйковим рухом у жовтні 1905 р. Автор тоді працював у Ялті, тож на власні очі бачив, як на центральній площі міста відбувалися мітинги, а робітники оголошували страйки на підприємствах. Коли в листопаді 1905 р. повстали моряки крейсера "Очаків" і військового транспортного корабля "Прут", з Ялти в Севастополь вирушили робітничі дружини, які намагалися врятувати повсталих матросів від розправи: під вогнем приносили цивільний одяг, допомагали ховатися від арештів. Серед ялтинських дружинників був і автор спогадів, якого 18 листопада 1906 р. заарештували в Прилуках за розповсюдження прокламацій і революційної літератури серед солдатів [1, с. 310]. Інститут історії АН УРСР із вдячністю писав, що, крім цікавого меморату, С. Прокопенко надіслав 30 революційних пісень, котрі співали повсталі робітники [1, с. 310]. У спогадах учителя Переяслав-Хмельницької середньої школи № 1 Т. Хабазні розповідалося про повстання селян сіл Мотовилівки та Пединки Житомирського повіту, що відбулися восени 1905 р. [1, с. 310]. Отже, українська академічна наука не лише досліджувала спогади, а й старанно їх збирала, вочевидь, ініціюючи процес написання та оприлюднення.

У зазначеній збірці наведено спогади колишнього голови Великосорочинської селянської спілки й голови тамтешнього революційного селянського комітету М. Козиленка, присвячені селянському повстанню 1905 р. у Великих Сорочинцях [1, с. 305—310]. Текст містить не лише подробиці повстання, а й сповіщає про його причини. Автор, зокрема, зазначає, що найкращі землі в селі були власністю поміщиків Черниша, Малинки та куркуля Палія. Біднота й середняки задихалися від безземелля та малоземелля: із 1670 дворів 101 взагалі не мав землі, 432 мали лише садиби, а 703 володіли не більш ніж трьома десяти-

нами орної землі [1, с. 305]. Отже, три чверті мешканців села були наймитами та бідняками й ледь животіли. Орендна та покупна ціни на землю були занадто високими: одна десятина коштувала 250—300 крб, за її оренду відповідно брали 25—30 крб за рік користування. Половина селянських дворів не мали робочої худоби для обробітку землі й, щоб не вмерти з голоду, наймалися працювати на будь-яких кабальних умовах, зокрема "за дев'ятий сніп": аби його отримати, треба було перетягти й скласти поміщику вісім снопів!

М. Козиленко походив із родини кріпаків графа Гудовича, власної орної землі не мав і через безробіття в селі поїхав до Катеринослава, де влаштувався в залізничні майстерні. Незабаром повернувся скалічений до рідного села: шматок заліза на все життя позбавив його ока. Разом з односельцями Г. Мухом та Ф. Вильченком автор спогадів організував гурток для селянської молоді. У 1904 р. М. Козиленко домігся дозволу на відкриття в селі книгарні. Відтоді у Великих Сорочинцях можна було купити твори Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, В. Короленка, О. Герцена, В. Белінського, М. Чернишевського, М. Добролюбова, Л. Толстого, М. Гоголя, Максима Горького та інших. На початку 1905 р. гуртківці придбали гектограф, на якому розмножували прокламації РСДРП та друкували власні агітки. З початком революційних подій у селі було утворено спілку, куди записалося понад 300 селян та осіб із козацького стану [1, с. 307].

Широковідоме повстання у Великих Сорочинцях розпочалося стихійно — як відповідь на нічний арешт з 17 на 18 грудня 1905 р. одного з членів спілки Г. Безвіконного [1, с. 308]. Понад три тисячі мешканців зібралися на місцевій базарній площі й влаштували мітинг. Повстанці створили революційний селянський комітет, що наказав заарештувати місцевого пристава та урядника, зачинити всі винні крамниці, вигнати із села попа-чорносотенця й поліцейських стражників [1, с. 308]. Над волосною управою було вивішено червоні прапори з написами "Земля і воля", "Хліб і свобода", а за розпорядженням ревкому організовано охорону села. На шляхах на Миргород і залізничну станцію Гоголеве розташували охоронні пости й дозори, що мали сповістити про наближення царських військ. За розпорядженням полтавського губернатора 19 грудня до села прибув каральний загін, що складався з 80 поліцейських і терських козаків. На чолі стояв помічник миргородського справника Барабаш, який вимагав негайного звільнення арештованих пристава та урядника. Селяни, озброєні сокирами, піками, плішнями та ціпами, відповіли погрозою заарештувати самого Барабаша. Останній діяв нерішуче, в бій не пішов, а зрадлі селяни свистіли йому навздогін. Та перемога тривала недовго. Каральний загін атакував із двох боків, і селяни не встояли, хоча під час бою зуміли таки вбити Барабаша та поранити двох карателів [1, с. 309]. Під час кривавої розправи було вбито 18 і поранено 45 селян. 21 грудня з Полтави прибула озброєна гарматами та кулеметами

каральна експедиція на чолі зі статським радником Філоновим. Селян сікли, били, багатьох, у тому числі й М. Козиленка, засудили до ув'язнення. Проти тортур над великосорочинцями, як зазначав автор спогадів, рішуче виступив письменник В. Короленко [1, с. 309].

У середині минулого століття залишалося в живих чимало свідків революційних подій і громадянської війни, тож використання спогадів єднало науковців та учасників зазначених подій, формувало спільну думку всієї громади щодо складного й неоднозначного минулого країни, забезпечувало історичну наступність поколінь (тургеневський конфлікт останніх в умовах СРСР був особливо небезпечним). По суті, популярний у сучасній Європі дослідницький жанр "усна історія", що ретельно фіксує повсякденність, активно використовували радянські історики, які розглядали явище соціалістичної революційності як перманентну, буденну для більшості пригнобленого народу потребу — у такий спосіб історична наука відчайдушно доводила одну з частин ленінської теорему про те, що "низи не могли так далі жити". Жорстока капіталістична експлуатація, тотальна дискримінація бідноти, позбавлення її засобів виробництва та вилучення з процесу розподілу прибутків стали ключовими аргументами всенародної налаштованості на рішучу зміну чинного ладу в Російській імперії. У контексті українських реалій ця проблема стояла ще гостріше, адже історики УРСР мали довести закономірність і суспільну потребу в більшовицькій революції та заставувати національний революційний рух. Неоднорідність останнього, розколи й гостра політична боротьба у станах Української Центральної Ради, Директорії, закордонних осередків української політичної еміграції суттєво цьому допомагали. Залучення ж німецького чинника, здійснене М. Грушевським і В. Голубовичем, що на теренах України виявилось як негативне, компрометуюче Українську національну революцію кулуарне рішення голови УЦР та очільника уряду УНР, віртуозно використовували як у загальних пропагандистських цілях, так і в наукових дослідженнях. Антинародний характер введення кайзерівських військ в Україну в лютому 1918 р. став постулатом, щоправда, виправдовуватися за скоєне довелося тільки В. Голубовичу, оскільки його колега, академік ВУАН УСРР на той момент мав доволі міцний імунітет...

Натхнення 40-річним ювілеєм утворення Компартії України кафедральна збірка Київського медичного інституту імені О. О. Богомольця "Славний шлях боротьби і перемог" являла собою не лише наукову працю, а й навчальний посібник з історії партії. Праця охоплювала широкі хронологічні межі: від кінця XIX ст., коли в Україні значного поширення набули марксистські гуртки, до Другої світової війни, під час якої КПУ здійснювала "політико-виховну роботу серед населення" (саме так потрактовували партизанську та підпільну боротьбу на окупованій території України).

Слід зазначити, що хоча рефреном цієї праці стало твердження про структурну підпорядкованість українського революційного руху загальноросійсько-

му [2, с. 17], а Компартії України — Комуністичній партії Радянського Союзу [2, с. 3, 50], посібник містив інформацію, що спрацьовувала на підвищення статусу й історичної ролі українського чинника в соціалістичному революційному процесі. Так, доцент М. Бугайов, розповідаючи про діяльність марксистських організацій на теренах України наприкінці XIX ст., переконливо довів факт надзвичайно активної діяльності Київського соціал-демократичного комітету, що 1 травня 1897 р. започаткував святкування в Києві міжнародного пролетарського свята [2, с. 17]. Зусиллями київських соціал-демократів було організовано страйки 530 залізничників Києва, робітників шіткової фабрики в Поневіжжі Київської губернії, які, відмовляючись працювати впродовж двох діб, примусили фабриканта Шпіца поновити на роботі звільнених працівників. У травні 1898 р. 200 малярів та інших майстрів будівельної галузі оголосили в Києві страйк і домоглися скорочення робочого дня. У 1899 р. травневий страйковий рух охопив робітників київського заводу Гретера, Південноросійський завод і залізничні майстерні. Наприкінці червня 1900 р. київські соціал-демократи організували страйк булочників і пекарів, незадоволених 12-годинним робочим днем і безправним становищем [2, с. 18]. Жандармське управління звинуватило київських соціал-демократів у поширенні забороненої літератури та листівок у Київському й Чернігівському повітах [2, с. 18]. Неподалік від Чернігова, на городі селянина В. Малоглова було знайдено цілий склад заборонених книжок. Листівки та література, видані Київським комітетом, поширювали в Гомелі та Могилівській губернії [2, с. 18]. Цікаво, що в листівках містилася не лише агітація, а й викривальні щодо підприємців матеріали. Так, за підрахунками київських соціал-демократів, на фабриці француза Дюртуа, що знаходилася на Великій Володимирській у Києві, за пошиття жіночого корсета робітницям платили 13 жалюгідних копійок, тоді як капіталіст продавав їх по 2 крб 50 коп. До того ж він не соромився систематично стягувати зі швачок чималі штрафи за погано виконану роботу, розмови чи спробу спитати про причину покарання. Навіть прибирання майстерень здійснювали робітники фабрики [2, с. 42]. За період від 1896 р. до квітня 1898 р. київські соціал-демократи випустили майже 40 листівок, 2 брошури, 3 номери газети "Вперед", 2 номери київської "Робочої газети" (російською мовою) [2, с. 23]. Важливими центрами соціал-демократії в Україні були промислові міста: Катеринослав, Харків, Одеса, Миколаїв, Слісаветград, Луганськ, Юзівка та інші. Готуючись до першого, установчого з'їзду Російської соціал-демократичної партії, член петербурзького "Союзу боротьби за визволення робітничого класу" Н. Крупська приїздила в Полтаву, де провела нараду, а в березні 1897 р. аналогічна нарада відбулася й у Києві [2, с. 34].

Про значущість українських теренів у революціонізації населення Російської імперії виразно свідчить підготовлена доцентом М. Бугайовим таблиця, що надає інформацію про випуск листівок усіма, те-

риторіально українськими, організаціями соціал-демократів упродовж 1897—1904 рр. [2, с. 43]. З відчутним відривом переважав осередок Києва (321 одиниця агітаційної продукції), на другому місці була Одеса (192 одиниці), на третьому — Катеринослав (140), від якого трохи відставав Харків (101) [2, с. 43].

Кандидат історичних наук А. Сендерський у статті, присвяченій утворенню Компартії України, наголошував, що соціал-демократам в Україні доводилося працювати у значно складніших умовах, аніж у центрі Росії, адже потрібно було протистояти буржуазним націоналістам, які прагнули встановити "політичне панування національної буржуазії" [2, с. 51]. Центральну Раду, утворену 3—4 березня 1917 р., автор назвав "керівним центром націоналістичної контрреволюції на Україні" [2, с. 51]. Окрім того, у стані української соціал-демократії було чимало людей, які не поділяли позицій В. Леніна. Зокрема, Г. Пятаков, виступаючи проти "квітневих тез" вождя, зауважував, що "в Росії і тим більше на Україні нема умов для перемоги соціалістичної революції" [2, с. 52]. Виходячи з цього, він став прихильником утворення буржуазної парламентської республіки з урядом, що складався б із представників різних партій. Опонентами В. Леніна в національному питанні були голова обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю (читай — України) Є. Бош та один із керівників Київської партійної організації І. Крейсберг [2, с. 52—53]. Проте Є. Бош у грудні 1917 р. очолила відомство внутрішніх справ у Народному Секретаріатові — першому радянському урядові, сформованому в Харкові.

Серйозною проблемою на шляху утворення Компартії України була наявність двох обласних партійних організацій (Південно-Західного краю та Донецько-Криворізького басейну), котрі, за висловом А. Сендерського, "діяли незалежно одна від одної" [2, с. 64]. Обласний з'їзд у Києві утворив Головний комітет соціал-демократії України, до складу якого увійшли Є. Бош, Я. Гамарник, О. Горвіц, В. Затонський, І. Кулик та інші [2, с. 60]. Комітет мусив скликати всеукраїнський партійний з'їзд, однак не зумів порозумітися з Лівобережжям, через що не виконав поставлене завдання [2, с. 60—61]. Успішною виявилася обласна партійна конференція Донецького та Криворізького басейнів, якою керував більшовик Артем (Ф. Сергєєв). Саме на ній було ініційовано проведення спільного, всеукраїнського, з'їзду більшовиків, що став підґрунтям для заснування Компартії України [2, с. 61].

На початку липня 1918 р., коли в Києві гетьманував П. Скоропадський, у Москві відбувся перший з'їзд КП(б)У. У зборах взяли участь 65 делегатів з ухвальним голосом і 147 — із дорадчим, котрі представляли 45 партійних організацій України, що на той момент налічували лише 4364 члени [2, с. 73]. На тлі такої нечисленності організації цікавими є авторські сентенції щодо різкого коливання кількості членів: А. Сендерський зазначає, що у складі партійців Південно-Західного краю чисельність упродовж липня—грудня 1917 р. зросла понад удвічі

(з 7297 членів у липні до 16 021 члена у грудні 1917 р.), але на момент утворення КП(б)У становила лише 1526 осіб. Багаторазове скорочення в період від липня 1917 р. до липня 1918 р. відбулося й у Донецько-Криворізькій організації: кількість партійців у липні 1917 р. сягала 15 318 осіб, а у липні 1918 р. — лише 2161 [2, с. 74]. Зазначену невтішну статистику столичний історик партії пояснював тим, що "окремі організації були розгромлені, багато комуністів було ув'язнено, багато розстріляно властями німецьких окупантів і буржуазних націоналістів", "значна частина комуністів пішла в Червону Армію, в партизанські загони, частина комуністів України евакуювалися у Радянську Росію" [2, с. 74].

Варто зауважити, що у статті А. Сендерського обговорювалося одне з найгостріших питань республіканської історико-партійної науки — про наявність двох протилежних позицій в утворенні Компартії України. Прибічники самостійної КПУ прагнули утворити незалежну від Росії організацію, яка б комунікувала з РКП(б) через міжнародну комісію III Інтернаціоналу [2, с. 84]. Однак на липневому 1918 р. з'їзді перемогли автономісти, тож було ухвалено рішення "об'єднати партійні комуністичні організації України в автономну, в місцевих питаннях, Комуністичну партію України зі своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але яка входить в єдину Російську Комуністичну партію з підпорядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської Комуністичної партії, а в питаннях загальнополітичних — ЦК РКП" [2, с. 84].

Окрім того, А. Сендерський повідомляв про ще одну цікаву обставину: перший з'їзд КП(б)У обмежився утворенням партійних комітетів лише в чотирьох областях республіки: Харківській, Одеській, Київській і Катеринославській [2, с. 84]. Цей факт загалом відображав географію більшовицького впливу в Україні й свідчив про його локальність. Низьким українським показником позначився і склад першого ЦК КП(б)У [2, с. 85], де українську мову, за встановленими авторкою даними, знав лише В. Затонський, а решта (А. Бубнов, Е. Квірінг, С. Косіор, Ш. Грузман, Лаврентій (Картвелішвілі), Ю. Лутовинів, І. Шварц (Семен) та інші) і за національним походженням, і за обізнаністю в місцевих справах були рівновіддаленими від України. Хоча, варто визнати, що до складу першого ЦК КП(б)У увійшли й колишній член Української соціал-демократичної робітничої партії П. Буценко, й член Київського комітету РСДРП(б) І. Крейсберг, які, безумовно, розумілися на українських справах.

Подальші віхи історії новоутвореної партії в зазначеному посібнику розглянуто епізодично, лише на тлі найвагоміших подій загальної історії Радянської України, а саме німецького панування на Київщині (1918) [2, с. 92—139], започаткування комуністичних суботників на Донбасі (1920) [2, с. 140—182], підготовки молодих кваліфікованих кадрів у роки першої п'ятирічки (1928—1932) [2, с. 183—212]. Найбільше ідеологічне навантаження, серед інших публікацій книги, несла розвідка В. Вершиніна, присвячена

питанню політико-виховної роботи КПУ на території, окупованій фашистами [2, с. 213—252]. Автор опрацював та оприлюднив великий масив матеріалів із партархіву Інституту історії партії ЦК Компартії України. У статті науковця розповідається про газету "За Радянську Україну", призначену для населення окупованих областей УРСР і партизанів. Перший номер вийшов друком 31 липня 1941 р. при політуправлінні Південно-Західного фронту [2, с. 220]. На той момент війська вермахту вже наближалися до столиці — 11 липня німці стояли на березі річки Ірпінь. Попереду були важкі часи ворожої окупації, і вихід газети, безумовно, сприяв розгортанню підпільного й партизанського рухів. У першому номері було розміщено звернення до українського народу, підписане М. Хрущовим і С. Будьонним: "Громадяни і громадянки районів, захоплених німецькими фашистами, до Вас наше слово. Ті з Вас, хто здатний носити зброю, ідіть в партизанські загони, створюйте нові загони партизанів, громіть ненависні німецькі війська, знищуйте фашистів, як скажених собак. Під укуси пускайте їх поїзди, руйнуйте зв'язок, висаджуйте в повітря їх склади. Жодного грама хліба ворогові. Скосіть собі рівно стільки, скільки Вам потрібно на найближчий час, а решту знищуйте. Знищуйте плантації технічних культур. Всі сили на боротьбу з ворогом, всі сили на його знищення" [2, с. 220]. Цікаво, що окремі партійні лідери на місцях вирішували цю проблему на свій розсуд. Зокрема, в середині вересня 1941 р. на сесії Холменської селищної Ради Чернігівської області, де виступав секретар райкому Водоп'ян, ухвалили рішення роздати весь колгоспний хліб, худобу та інше добро селянам, аби воно не дісталося німцям [2, с. 239].

Газета "За Радянську Україну" також друкувала гострі антинацистські памфлети, гнівні статті О. Корнійчука, В. Василевської, полум'яні вірші П. Тичини, М. Бажана. Найбільше вражали читачку уяву кореспонденції, що надходили від очевидців звірств окупантів. Публікації згодом передруковували й тилові видання, адже їх виховний вплив на населення був колосальним. У газеті, зокрема, розповідалося, як у Кіровограді фашисти закатували 15 жінок, кинувши їх у діжки з гарячою смолою; як у с. Погожі спалили 554 двори, а селянина Устинова з двома дітьми посадили у льох і спалили живцем [2, с. 221].

Чернігівський обком партії, за дорученням ЦК КП(б)У, до 23 лютого 1943 р. видавав газету "Комуніст", а згодом газету "Радянська Україна", що виходила накладом 800—1000 примірників [2, с. 221].

Окрім того, наголошує В. Вершинін, на окупованій Україні видавали десятки підпільних багатотиражних газет обласного й районного значення [2, с. 225]. Так, у з'єднанні О. Федорова виходила газета "Більшовик" — орган Чернігівського підпільного обкому партії; в партизанському з'єднанні О. Сабурова — "Партизанська правда", у з'єднанні сумчанина Я. Мельника — "Червоне Полісся", у з'єднанні В. Бегми — "Червоний Прапор", орган Ровенського обкому КП(б)У. У тогочасній Кам'янець-Подільській області випускали газети "Партизан України", "Зоря Поділля", "За Батьківщину", "Удар з тилу"; у Вінницькій області — газету "Більшовицька правда", в Одеській — "За щастя Батьківщини". Деякі партизанські загони мали власні багатотиражки, як-от "Радянська Олевщина" загону ім. Дзержинського, "Ворошиловець" — загону ім. Ворошилова. За даними науковця, власну газету мало с. Шамовка Знаменського району Кіровоградської області [2, с. 225]. Загалом, за підрахунками В. Вершиніна, в тилу ворога виходило близько 30 багатотиражних газет [2, с. 225].

Потужною зброєю комуністів на окупованих воюючих землях були листівки. Їх випускали усілякими способами: друкарським, рукописом, із застосуванням мнотисильних апаратів на кшталт гектографів тощо. Підпільники й партизани слухали зведення Радінформбюро та за допомогою листівок доводили їхній зміст населенню, яке перебувало під окупацією. Позитивну роль у цій справі відіграли поширені до війни й дуже популярні серед радянської молоді радіогуртки, оскільки набули навички та вміння під час окупації знадобилися багатьом учасникам Руху спротиву.

Висновки. Проаналізовані ювілейні історико-партійні видання, попри ідеологічну заангажованість, містять чимало актуальної інформації, що дає змогу враховувати та досліджувати сучасні, контраверсійні щодо порушеної теми, позиції. Виходячи з опрацьованого контенту, історико-партійний компонент є вагомою частиною загальної вітчизняної історії, а з урахуванням монопольного становища КППС у радянській державі — її визначальним та уречевленим складником. Тож штучне виключення цієї компоненти із сучасного розвідницького поля, на наш погляд, є помилковим.

Список використаних джерел

1. *Революція 1905—1907 рр. на Україні.* Наукові записки Інституту історії АН УРСР. Т. 6 / [відп. ред. О. К. Касименко]. — Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1955. — 320 с.
2. *Славний шлях боротьби і перемог :* збірник наукових праць кафедри історії КППС Київського медичного інституту імені О. О. Богомольця. Вип. 3 / [відп. ред. М. В. Бугайов]. — Київ : Медичне видавництво УРСР, 1959. — 256 с.

Larysa Doiar

Ukrainian contribution to soviet historical and party science: analysis of anniversary editions the second half of the 1950s

The presented article actualizes the scientific research of Ukrainian Soviet historical science in the field of studying the history of the Communist Party of Ukraine — one of the largest detachments of the Communist Party of the Soviet Union, which ruled the republic for over seventy years. The article is devoted to Ukrainian-language collections of scientific works of the second half of

the 1950s, concluded in honor of the anniversaries revered in the Ukrainian SSR, in particular, the 50th anniversary of the First Democratic Revolution in Russia (1905—1907), which had its largest area in Ukraine, and the 40th anniversary of the First (Constituent) Congress of the Communist Party of the Bolsheviks of Ukraine (KP(b)U), which took place in July 1918 in Moscow. The theme of the events of 1905—1907 in the South-Western Territories of the Russian Empire preserved in school and university courses on the history of Ukraine, according to the author, needs to expand the source base for detailing events, their personification and an objective vision of causation. The study of events related to the formation of the Communist Party of Ukraine also fits into the context of studying no less relevant topic of modern educational courses on national history, namely, the section "Ukrainian national-democratic revolution of 1917 and the struggle for Ukrainian statehood 1918—1921". Based on the principles of objectivity and comprehensiveness in historical research, the author considers it necessary to involve a wide range of works on these topics — this, at the same time, strengthens the historiographical contours of the study and significantly enriches the information and factual content. It should be noted that the works used in this article from the funds of the Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov, given their removal from the extensive library network, are currently rare.

Keywords: historical-party science; collection of scientific works; content analysis; 50th anniversary of the First Russian Revolution of 1905—1907; 40th anniversary of the Communist Party of Ukraine

References

1. Kasymenko O. K. [vidp. red.]. (1955). *Revolutsiya 1905—1907 rr. na Ukrayini. Naukovi zapysky Instytutu istoriyi AN URSR*. T. 6. Kyiv: Vydavnytstvo Akademiyi nauk Ukrayins'koyi RSR.
2. Buhayov M. V. [vidp. red.]. (1959). *Slavnyy shlyakh borot'by i peremoh: zbirnyk naukovykh prats' kafedry istoriyi KPRS Kyuyiv's'koho medychnoho instytutu imeni O. O. Bohomol'tsya. Vyp. 3*. Kyiv: Medychne vydavnytstvo URSR.

Надійшла до редакції 13 жовтня 2021 року

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 655.4/.5(477.411)"1917/1920"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.10(303).37-43

Ольга Васківська,

кандидат наук з соціальних комунікацій,
вчений секретар Книжкової палати України,
e-mail: ovaskivska@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8572-622X>

Книговидавнича справа в Києві: 1917—1920 роки

Статтю присвячено діяльності київських видавничих осередків та їхній книжковій продукції, випущеній у роки Української революції. Порушено проблему становлення національного книговидання в Києві та забезпечення широкого кола читачів друкованою продукцією. На підставі аналізу тогочасних подій досліджено діяльність книговидавничих осередків, що працювали в Києві та зробили вагомий внесок у розбудову книговидавничої справи.

Стаття ґрунтується на архівних матеріалах та останніх дослідженнях у сфері книговидання періоду Української революції. Висвітлено маловідомі сторінки історії книжкової справи Києва й розширено джерельну базу досліджень у царині культурних здобутків нашого народу. Введено до наукового обігу невідомий раніше фактографічний матеріал, зокрема документи про діяльність певних київських видавничих осередків, кількісні показники щодо випуску книжкових видань зазначеного періоду, що сприяє відтворенню об'єктивної картини книговидавничої справи в Україні.

Ключові слова: книжкові видання; видавничі осередки; випуск видань; державні інституції

Постановка проблеми. За роки незалежності склалися передумови для об'єктивного й повного дослідження процесів розбудови книговидавничої справи в Україні впродовж 1917—1920 рр. і, зокрема, діяльності його найбільшого центру — Києва. Період формування книговидавничої справи в місті позначено заснуванням державних інституцій, що опікувалися видавничою сферою, а саме Управління у справах друку та Київського комітету у справах друку, видавничих відділів у структурах різноманітних міністерств і відомств, роботою державних, приватних, кооперативних видавництв та видавничих товариств, що досягли значного зростання темпів

друку книжкових видань і за доволі короткий термін змогли налагодити широкомасштабний випуск літератури як українською, так і мовами нацменшин.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання розвитку книговидавничої справи в найбільшому центрі держави — Києві має особливе значення, оскільки друкованому слову приділяли значну увагу всі уряди, що були при владі. Варто виокремити праці вітчизняних науковців, які досліджували видавничу справу Києва: С. Петрова (книговидання в Києві); С. Зворського (видавнича та бібліотечна діяльність київського товариства "Просвіта"); О. Левчук (діяльність одного з найбільших видавництв України —

київської "Книгоспілки"); В. Хоню (функціонування видавництва "Вік"), М. Рибаківа (діяльність єврейської культурно-просвітницької організації "Культур-Ліга" у м. Києві).

Метою статті є виокремлення з культурної спадщини України найбільшого центру книговидавництва років Української революції — Києва та проведення аналізу діяльності його видавничих осередків упродовж 1917—1920 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здобутки в галузі видавничої справи за роки Української революції набувають дедалі вагомішого значення, оскільки тогочасні книжкові видання становлять національне надбання нашої держави. Варто зазначити, що видавнича сфера, як і будь-яка інша, залежала від політичної стабільності країни, економічної та фінансової діяльності урядів.

Складними політичними умовами позначилися всі роки національно-визвольної боротьби 1917—1921 рр. Як зауважував С. Постернак, революція в Україні пережила стільки стадій, періодів, різних переворотів, змін влад, що не можна говорити про цілісний і безперервний процес розбудови держави.

Якщо розглядати передреволюційні роки, то історично так склалося, що впродовж кількох століть генеза української нації відбувалася в межах Російської імперії й Україна повністю залежала від її політики.

Звертаючись до статистичних даних випуску книжкових видань передвоєнного 1913 р., котрі наводить довідник "Россия 1913 год. Статистико-документальный справочник" (Санкт-Петербург, 1995), зауважимо, що видавнича діяльність в Україні та, зокрема, в Києві, була доволі активною, оскільки за кількістю випущених назв книжкової продукції місто посіло четверте місце в Російській імперії (після Петербурга, Москви та Варшави), табл. 1.

Таблиця 1

**Кількість книг, випущених 1913 р.
(за місцем видання)**

Місто*	Кількість назв	Наклад	Ціна (руб.)
Санкт-Петербург	7 816	31 792 064	16 418 821
Москва	6 182	45 025 517	12 439 249
Варшава	3 712	6 857 041	1 876 961
Київ	2 019	5 201 980	1 631 739

* У 1913 р. книги видавали у 476 містах і населених пунктах Російської імперії. У таблиці зазначено міста, в яких вийшло друком понад 100 назв.

Наголосимо, що в роки Української революції Київ зберіг лідерство як за обсягами випуску книжкових видань, так і за технічним оснащенням поліграфічної бази. Оскільки в перше десятиліття ХХ ст. у місті відчутно пошлася книговидавнича справа, поліграфічне устаткування потребувало модернізації.

Малопродуктивні старі друкарські верстати замінили швидкісними машинами, спроможними видрукувати тисячу аркушів на годину, тоді як раніше на таку роботу витрачали 10—12 годин.

Слід відзначити, що Київ був і найбільшим містом України. Згідно з даними Київського міського статистичного бюро, що провело перепис міського населення у вересні 1917 р., кількість мешканців сягала 467 591 особу [1].

З приходом до влади Української Центральної Ради (УЦР) на чолі з М. Грушевським Київ став центром політичного та культурного життя країни. У місті розпочали функціонувати українські державні установи; наукові та громадські організації, товариства; нові заклади вищої освіти й політичні партії. Позитивні зрушення відбулися завдяки реформам новоствореного уряду, оскільки до 1917 р., унаслідок багаторічної русифікації, українці не лише були позбавлені можливості створювати в Києві власні культурні установи, навчальні заклади, видавництва, а й навіть писати рідною мовою. Серед 22 чоловічих і жіночих гімназій жодна не була українською. Три українські гімназії з'явилися в місті лише за часів УЦР 1917 р. Навчання української мови не здійснювали взагалі.

Історик і публіцист Д. Дорошенко зазначав у книзі "Історія України. 1917—1923": "Як же багато сил пішло у нас на те, щоб російський, польський, єврейський Київ став українським. Скільки українських сердець (українських по крові, по суті) вдалося нам запалити! А скільки не вдалося... І цю тяжку дорогу від губернського центра до столиці всього нашого народу Києву ще належить пройти. Всупереч усім нашим ворогам і недругам! І тоді Україна наша відродиться!"

У роки розбудови державності українські культурні традиції поступово відновлювалися, й не останню роль у цьому процесі відіграла друкована продукція вітчизняних видавництв.

Уряд УЦР надав українській мові статусу державної, ухваливши низку законодавчих актів, що сприяло забезпеченню населення літературою рідною мовою. У 1917 р. видавничі осередки активно друкували книги українською, зокрема побачили світ 35 праць М. Грушевського в акціонерному товаристві "Петро Барський у Києві" (окремі витримали по два—три перевидання); опубліковано понад 10 назв творів Б. Грінченка (надрукували "Криниця", "Видавництво М. Грінченкової"), І. Нечуя-Левицького ("Криниця", "Видавництво книгарні Є. Череповського"), І. Франка ("Вернигора", "Криниця") та інших письменників.

Отже, в перші роки Української революції книговидавнича справа на київських теренах перебувала у фазі активного піднесення, ставши одним із визначальних векторів суспільного розвитку.

Авторка з'ясувала, що впродовж 1917—1920 рр. у Києві випускали продукцію 126 видавництв і видав-

ничих товариств. Якщо порівнювати ці показники з іншими містами України: в Одесі діяло 43 осередки, Харкові — 27, Катеринославі — 13, то маємо суттєву різницю. Кількість літератури, надрукованої в Києві, сягала 40% її загального обсягу, що дає підстави вважати місто найбільшим центром книговидавництва зазначеного періоду.

Значущою подією для видавничої сфери стало заснування в Києві державної інституції — Управління у справах друку, що опікувалося вітчизняним книговидавництвом, та Київського комітету у справах друку, очолюваного В. Любарським. До функцій останнього входили:

- прийом та реєстрація видань, надрукованих у м. Києві, надсилання їх у визначеній законом кількості примірників до Управління і листування з Управлінням та друкарнями;

- перегляд надсилаємих творів друку та письмове докладавання о тих творах, у змісті яких буде знайдено щось, що перечить карному закону, і зносили в цій справі з судом;

- прийом заяв на відкриття нових періодичних видань, реєстрація та листування в цій справі;

- реєстрація нових друкарень, літографій та інших закладів, які видають твори друку, видача розписок відповідно до заяв на відкриття друкарень і інших заведень та опечатування шнурових книжок друкарських заказів" [2].

Збереглися архівні документи ЦДАВО України щодо складу цензорів Київського комітету у справах друку. Штат відомства налічував 22 співробітники: М. Берж, І. Гришковський, Б. Гурський, В. Єршовський, В. Іванов, М. Ітельсон, Б. Кільвейн, В. Любарський, І. Настальський, О. Нікольський, Б. Новицький, М. Опатовський, С. Павлов, К. Реймерс, О. Сидоров, О. Сорокін, І. Тарнавський, В. Трофимович, О. Якшин, Є. Якіменко, О. Ярошевський, М. Яценко [3].

У роки Української революції відбулося формування на нових засадах і державних установ, зокрема в період Гетьманату П. Скоропадського в Києві діяло 15 міністерств (згідно з довідником "Полный справочник-указатель правительственных мест и лиц Украинской Державы", 1918). Відомства мали у структурі видавничі підрозділи, що спеціалізувалися на випуску профільної літератури. Найбільше назв книг надрукував видавничий відділ Міністерства народної освіти, що взялося за створення підручників для початкових і середніх шкіл, і 57% таких видань виходили друком саме в Києві.

Автори навчальної літератури: С. Русова, О. Курило, Т. Лубенець, С. Черкасенко — обстоювали активну державницьку та громадянську позиції, наприклад С. Русова була членом УЦР, входила до складу Міністерства народної освіти (за доби УЦР, Гетьманату та Директорії), була головою Всеукраїнської учительської спілки, членом редакційної колегії часопису "Вільна українська школа"; разом з

Ю. Сірим, Я. Чепігою та С. Черкасенком започаткувала видавництво "Українська школа". Діятка брала активну участь в освітянських форумах, працювала над створенням національної системи освіти, обґрунтовуючи переваги нової української школи. С. Русова — автор понад 10 книг, присвячених освітянській тематиці (поміж них — "Український буквар", "Дошкільне виховання", "Перша читанка для дорослих, для вечірніх та недільних шкіл", "Методика початкової географії" тощо). Усі сили й творче натхнення Софія Федорівна віддавала організації вільної національної школи для виховання свідомого молодого покоління українців.

Відомий освітянин С. Черкасенко, який був автором видань "Буквар", "ГраMATка", "Рідна школа: читанка", "Найпотрібніші правила правопису", спільно з О. Курило й Т. Лубенцем плідно працював на ниві підготовки та видання навчальної літератури для українських шкіл.

Від 1917 р. у Києві розпочалося формування засад нової україномовної вищої освіти. З ініціативи І. Огієнка було засновано Український народний університет, в якому викладали знані професори О. Грушевський, Б. Кістяківський, М. Туган-Барановський та інші. Окрім педагогічної, вони здійснювали й дослідницьку діяльність, результати якої оприлюднювали в наукових виданнях. Зазначимо, що в роки Української революції заклади вищої освіти вперше розпочали видавати наукові видання, літературу з освіти, науки та культури рідною мовою.

Упродовж 1917—1920 рр. видавці друкували книги різноманітної тематики — від агітаційно-політичних до дитячих. Оскільки найактуальнішими тогочасними питаннями були новий устрій України та її автономія, виходили праці з аналізом політичних подій, репрезентуючи нові, з ідеологічного погляду, аспекти суспільного ладу Української держави, висвітлюючи проблеми її розбудови та політичного устрою.

Актуальним було аграрне питання, зокрема розподілу землі: видавці оприлюднювали програмні матеріали щодо земельної реформи, власності на землю та умов користування нею, націоналізації, передачі хліборобським громадам тощо. Виходили у світ історіографічні дослідження з новими концепціями історії нашої держави, зокрема праці М. Грушевського "Ілюстрована історія України", В. Антоновича "Коротка історія України", С. Єфремова "Історія українського письменництва" тощо. І, звісно, видавали книги, присвячені Києву та його храмам, музеям, історичним пам'яткам архітектури, як-от К. Шероцький "Київ: путеводитель с планом г. Киев", Ф. Эрнст "Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 г."

Київські видавничі осередки "Криниця", "Вернигора", "Час", "Дзвін", "Друкарь", "Всеуито", "Українська школа", "Видавництво книгарні Є. Черепов-

ського", "Товариство шкільної освіти", "Дніпросоюз", "Всеукраїнський кооперативний видавничий союз" ("Книгоспілка"), "Вік", "Грунт", "Книгозбірня", "Праця", "Серп і молот", "Сяйво", "Шлях" активно працювали, посідаючи в період Української революції верхні сходинки за випуском книжкової продукції.

За дослідженням авторки, найбільші київські видавничі осередки "Криниця", "Вернигора", "Час", "Дзвін", "Друкарь" упродовж 1917—1920 рр. випустили понад 500 назв книжкових видань українською мовою. Одним із чинників успішної діяльності став період заснування цих підприємств — до 1917 р., тобто вони набули певного досвіду підготовки й видання друкованої продукції, а також краще орієнтувалися на книжковому ринку (оперативніше вивчали читацький попит і друкували книги, що були актуальними). Продуктивна праця зазначених видавничих осередків упродовж 1917 р. дала їм змогу вже 1918 р. придбати власні друкарні та відкрити книгарні.

Київські видавництва здебільшого були універсальними й відігравали вагомий роль у реалізації державних і громадських видавничих проєктів (друк підручників, довідників з української термінології тощо), налагодивши масовий випуск літератури рідною мовою. Найбільше книг випустили видавничі товариства "Криниця" (143 назви) та "Вернигора" (111).

Характерною ознакою окресленого періоду є те, що до видавничої справи активно долучалися й автори, й приватні особи. Найпомітнішими були такі приватні видавничі осередки: "Видавництво книгарні Є. Череповського" (друкувало українські підручники та твори вітчизняних письменників), "М. Грінченкової" (художня література), "Книгоиздательство И. И. Самоненко" (підручники, літературні збірники, технічна література), "Издательство Г. Н. Поляка" (книги для дітей).

"Видавництво В. Різниченка" та "Видавництво Т. Колесниченка" одночасно виконували й авторську, й видавничу функції.

Частина видавництв міста були орієнтовані на певну тематику, зокрема "Українська школа", "Товариство шкільної освіти", "Сотрудник" випускали навчальну літературу; "Український агроном" — книги із сільського господарства та кооперації; "Українське пасішництво" було пов'язано з іменем дослідника В. Нестерводського та його працями, присвяченими бджільництву. Найбільшим тогочасним досягненням науковця стала оприлюднена 1919 р. монографія "Пчеловодство", призначена бджолярам.

Варто приділити увагу діяльності двох київських видавництв, що випускали книги для дітей — "Волошки" та "Нашим дітям". Для найменших читачів вони друкували найвідоміші українські казки, наприклад, "Солом'яний бичок", "Коза-дереза", "Кривенька качечка", "Пан Коцький", оздоблюючи їх малюнками Г. Павловича, а також у перекладі з інших мов видали казки Д. Маміна-

Сибіряка "Упертий цап" (1917), "Червона хусточка" (1918), "Індуські народні казки" (1919) тощо.

Деякі київські видавництва випускали серію "Дитячі книги", зокрема "Час", "Вернигора", "Друкарь", "Криниця". Видавнича спілка "Книгозбірня" зазначала, що "в першу чергу видають твори, які задовольнятимуть потреби нашої шкільної молоді" [4], і впродовж 1918 р. випустила чотири книги Джека Лондона й ілюстровані казки О. Вайльда.

У Києві діяли спільні (мали філії) видавництва: "Українська накладня" Я. Оренштайна (Київ—Лейпціг); "Українська книжка" (Київ—Львів), головою якого був А. Крушельницький; "Шляхи" (Київ—Львів); "Наша воля" (Київ—Відень). Серед нацменшин — "Сотрудник" (Київ—Петербург); "Книга" (Петербург—Москва—Київ); польське видавництво "Wydawnictwo komunist "Grybuna" (Москва—Київ—Смоленськ); "Издательство Х.-Д. Паппадопуло" ("Edition K.-D.-Pappadopoulos", Київ—Афіни) тощо.

Слід зауважити, що видавництво "Українська накладня" уклало угоду з урядом П. Скоропадського щодо реалізації широкої видавничої програми, випуску підручників, творів класиків української та зарубіжної літератури. Так, 1918 р. побачили світ 17 назв книг, серед яких — тритомник Т. Шевченка, твори Л. Глібова, Є. Гребінки, Б. Лепкого, закордонних авторів Д. Дефо й А. Франса. Наступними двома роками кількість назв сягнула 36, поміж них — п'ятитомник Т. Шевченка, тритомник Марка Вовчка, твори І. Франка, О. Кобилянської, "Казки братів Грім".

Відомо, що Я. Оренштайн мав відправити кілька десятків вагонів друкованої продукції з Німеччини, але до України вони не дійшли (на думку авторки, понад 10% готової книжкової продукції було втрачено через протистояння різних політичних і військових угруповань).

Упродовж Української революції до випуску літератури долучилися й кооперативні установи, як-от Центральний український кооперативний комітет, Дніпровський союз споживчих товариств ("Дніпросоюз") тощо.

Товариство "Дніпросоюз" мало власне видавництво в Києві, що 1917 р. реалізувало книжок на суму 142 231 крб 64 коп., а за 11 місяців 1918 р. — на 766 976 крб 55 коп. [5]. У розпорядженні "Дніпросоюзу" були власні друкарня, склад і книгарня. Упродовж 1917—1920 рр. у товаристві побачили світ праці М. Туган-Барановського, К. Шеметіва, Л. Бертра, Є. Єгорова та інших. Видання містили інформацію про розвиток кооперативного руху, досвід інших народів щодо практичної кооперативної праці й будівництва тощо.

Наголосимо, що характерною рисою видавців того періоду було бажання створити умови для культурного розвитку українського народу через просвіту й самоосвіту, прищеплення любові до батьківщини, рідної мови та знань.

Київ був багатонаціональним містом, а отже книги виходили багатьма мовами. Найбільше серед національних меншин надруковано літератури російською, польською мовами та на їдиш.

Потужними київськими російськомовними видавництвами були "Сотрудник", "Голос", "Жизнь", "Пироговское товарищество", "Книгоиздательство И. И. Самоненко", "Издательство М. Гольдфайна" тощо.

Окремі видавництва випускали літературу двома мовами, наприклад, "Книгоиздательство И. И. Самоненко" (російською та українською); видавництво "L. Idzikowski" (польською та російською), "Всевидав. Київська філія" (українською, російською, польською).

У 1918 р. "Книгоиздательство И. И. Самоненко" перейшло на випуск українських підручників, надрукувавши "Початкову граматику української мови : підруч. для почат. шк. і першого кл. серед. шк.", "Коротку граматику української мови" П. Залозного та "Українську історію: від найдавніших до наших часів, в корот. огляді, з вступ. сл. про всесвіт. Історію" Гр. Гетьманця (1919).

На випуску російськомовної навчальної та наукової літератури спеціалізувалися видавництва "Сотрудник" і "Пироговське товариство", а також київські заклади вищої освіти, як-от Університет Святого Володимира, Політехнічний інститут.

Збереглися архівні документи щодо діяльності видавництва "Сотрудник" (15 років випускало підручники російською мовою), що висвітлюють стан книгодрукування зазначеного періоду й ставлення до тогочасних подій окремих видавців. Так, 1918 р. власник "Сотрудника", кандидат природничих наук М. Цитрон запропонував Міністерству народної освіти друкувати підручники українською мовою, перекладаючи власні російськомовні, для чого було створено український відділ на чолі з А. Шумицьким [6]. Листування директора "Сотрудника" з Департаментом вищої та середньої освіти тривало від травня до листопада 1918 р., планувалося надрукувати 20 підручників для вищих початкових і молодших класів середніх навчальних закладів та 22 підручники для середніх навчальних закладів.

В одному з документів від 3 липня 1918 р. на ім'я директора видавничого відділу Міністерства народної освіти М. Цитрон зазначав: "...Я з цього (1918 р. — О. В.) розпочинаю друкування підручників на українській мові, згідно програми Міністерства. Мною намічений широкий план праці, а саме видання до січня 1919 р. до 30 різних підручників, з яких 5 мають з'явитися вже перед початком шкільного року. На превеликий жаль, технічні друкарські умови в Києві та провінції стають на перешкоді моїм замірам. Не кажучи вже за страйки, брак паперу й інші випадкові пригоди — навіть в нормальних умовах часу всі місцеві друкарні обтяжені працею й не тільки не мають змоги збільшити продукцію, але навпаки, відмовляються від вже прийнятих замовлень. Так,

наприклад, друкарня військового Міністерства, яка прийняла моє замовлення на друк "Початкової геометрії" Астряба — мусила відмовитись через те, що 22/VI вона перейшла до розпорядження п. Державного Секретаря Кістяківського, який наказав друкувати там "Державні вісті" та "Бюлетень УТА", а всі приватні замовлення (в тому числі й моє) — припинити й набір розібрати" [7]. Далі в документі зауважено про можливість часткового друку підручників у Німеччині та Австрії. Проте ані "Природознавства" в трьох частинах Ю. Вагнера, ані "Ботаніки" В. Зеленського, ані "Хімії" І. Кукулеско, ані інших підручників цього видавництва, зазначених у реєстрі навчальної літератури й запланованих до друку українською мовою, віднайти не вдалося. Найімовірніше, військові дії 1919—1920 рр. не дали змоги втілити в життя плани видавництва.

У Києві діяли потужні поліграфічні підприємства, засновані ще до 1917 р., зокрема друкарні: акціонерного товариства "Петро Барський у Києві", "Акціонерного товариства друкованої та видавничої діяльності Г. Т. Корчак-Новицького", "І. І. Чоколова", "П. І. Бонадурера", "С. В. Кульженка", товариства "І. М. Кушнар'ов і К^о" та Києво-Печерської Лаври, що випускали 75% друкованої продукції Києва. Підприємства мали сучасне на той період поліграфічне обладнання, наприклад, на січень 1914 р. у друкарні "С. В. Кульженка" налічувалося 53 друкарських верстатів (1905 р. працювало майже 300 робітників), "Печатня С. П. Яковлева" мала 28 машин, "І. І. Чоколова" та "М. Т. Корчак-Новицького" — по 25 [8]. Випускали книги накладом від 1000 до 50 000 примірників, наприклад, друкарня "П. І. Бонадурера" 1917 р. видала книгу С. Басова-Верхоянцева "Конек-Скакунок" накладом 50 000 примірників.

Друкарня "І. І. Чоколова" видала праці професора К. Воблого, а "Г. Т. Корчак-Новицького" — наукові розвідки Р. Гельвіча, П. Гріцінського та інших. У роки Української революції зазначені підприємства випустили велику кількість книжкової продукції, найбільше заповнивши книгарні новими виданнями 1917 р.

Найвідомішими тогочасними київськими видавничими осередками, що друкували книги польською мовою, були "Wydawnictwo L. Idzikowski" ("Видавництво Л. Ідзіковського") та "Wydawnictwo W. Karpiński" ("Видавництво В. Карпінського"). Збереглися відомості про 60 назв надрукованих ними книг, як-от: К. Iwanicki "Budownictwo wiejskie: poradnik przy wznoszeniu zabudowań na wsi" ("Wydawnictwo L. Idzikowski", 1917), "Słownik wyrazów obcych" ("Wydawnictwo W. Karpiński", 1920).

Найбільше видань польською мовою вийшло 1917 р., зокрема книги Є. Бандровського, Г. Багінського, М. Дубицького, І. Грабовського, В. Калиновського, Г. Олеховського, С. Богуської. Література мала широке тематичне спрямування — історична, художня, військова, навчальна тощо.

У Києві діяла й найбільша кількість єврейських видавничих осередків: "Київське видавництво", "Культур-Ліга", "Їдишер фолкс-фарлаг" ("Єврейське народне видавництво"), "Видавництво М. Х. Гольдфайна", "Онгойб фарлаг" ("Початок"), "Віленське видавництво Б. А. Клецкіна", "Дорем-фарлаг" ("Південне видавництво") тощо.

Великий внесок у розвиток єврейської культури зробила культурно-просвітницька організація "Культур-Ліга", створена у Києві на початку 1918 р. Зусиллями її членів було засновано вечірні школи для дітей і дорослих, єврейську бібліотеку-читальню, дитячий клуб, музичну школу, Єврейський народний університет, друкарню, що видавала літературу для дітей і підручники.

Найпопулярнішими єврейськими письменниками окресленого періоду, чиї твори друкували найчастіше, були Шолом-Алейхем, Х. Бялик, В. Каррік, Д. Кассель, П. Маркиш, З. Розенталь, М. Спектор, І. Перець.

Книги іншими мовами здебільшого з'являлися під час перебування іноземних військових угруповань на окремих територіях України. Так, літератури німецькою мовою найбільше вийшло в період перебування німецьких військ у Києві. Наприклад, брошура "Чого прийшли німці на Україну? Офіційні повідомлення, думки, розмови" впродовж 1918 р. витримала чотири перевидання. Довідник "Kennst du Kiew? Soldatenführer durch Kiew" ("Ви знаєте Київ? Путівник по Києву для солдатів") був призначений для потреб німецьких військових. У книзі, виданій 1918 р. під час перебування німців у Києві, було подано відомості про історію та культурні пам'ятки міста, а також географічно-економічний нарис [9].

Важке економічне становище в Україні 1919—1920 рр., постійні зміни влади та воєнні дії призвели до руйнування зв'язків між видавництвами й авторами, до нищення поштового сполучення між містами та здорожчання поліграфічних послуг. Ці чинники перешкоджали стабільній роботі видавничої сфери. В одному лише Києві влада змінювалася 15 разів, а кількість населення за 1917—1920 рр. скоротилася на 28% [10].

Прийшовши до влади, більшовики створили в місті власні видавництва: "Космос", "Боротьба", "Червоний прапор", "Видавництво Комуністичної партії Східної Галичини та Буковини", "Всеукраїнське видавництво. Київська філія", в такий спосіб перевівши справу більшовицької пропаганди в ранг державної політики. За короткий період "Космос" випустив низку брошур суто політичної тематики накладом по 50 000 примірників. Загалом упродовж своєї діяльності "Космос" видав 18 назв книг і брошур, "Боротьба" (1919—1920 рр.) — 40 назв брошур. Найбільше видань надрукувала Київська філія "Всевидаву" — 95 назв книг.

Видавничі відділи було створено при Київському губернському комітеті КП(б)У, політуправлінні Київ-

ського військового округу, Народному комісаріаті з військових справ України, Колегії просвіти та пропаганди при виконкомі Київської ради робітничих депутатів. Ці видавничі осередки друкували політично-агітаційну літературу, наприклад, Народний комісаріат з військових справ України впродовж 1919 р. випустив 72 назви політичних брошур.

Водночас приватні й кооперативні видавничі підприємства опинились у кризовому стані. Одне з найбільших видавництв 1917—1918 рр. — товариство "Час" 1919 р. навіть не мало змоги сплатити податковий борг у сумі 2300 крб 48 коп. У листі до комісаріату Київської фінансової палати від 7 травня 1919 р. № 151 "часівці" повідомляли, що їх клієнтами були винятково земства та кооперативи в різних регіонах країни і, починаючи з листопада 1918 р., майже зовсім "припинилась комунікація та відправка книг по залізниці на провінцію і що з лютого 1919 р. припинилась всяка надсилка грошей за вислані раніше по рахункам книги, що протягом цього строку всі суми були витрачені виключно на платню робітникам". Також повідомлялося, що "з 30 квітня 1919 р. по розпорядженню колегії при Наркомосі зачинено не тільки гуртову комору, але й інші рознічні торгівлі для підрахунку книжок та їх учоту, через що в ці дні неможливо одержати ні звідки грошей навіть малими частинами для біжучих видатків" [11]. Товариство "Час" просило відтермінувати виплату боргу, поки буде дозволено торгувати книгами.

Упродовж короткого періоду радянська влада ухвалила низку законодавчих актів, зокрема про заборону вільного продажу книжок, про націоналізацію видавничих осередків та їхнього поліграфічного обладнання тощо. Наркомос оприлюднив Постанову "Про порядок реєстрації та обліку книг, які виходять в Києві", відповідно до якої 50% видань мали надходити на облік відділу постачання й розподілятися за його ордерами, якщо не було постанови відділу про зняття видання з обліку. Крім того, відділ постачання мав пріоритетне право на закупівлю всього чи частини видання, що виходило друком [12]. Припинили роботу найбільші видавництва міста: "Криниця", "Дзвін", "Час" (Постанова Кооперативного комітету УСРР "Про об'єднання кооперативно-видавничої справи в республіці" від 6 вересня 1920 р.).

У липні 1920 р. більшовики націоналізували в Києві 152 поліграфічні підприємства, устаткування яких складалося з 392 друкарських і 16 складальних машин, 14,2 тис. пудів друкарських шрифтів. У 1920 р. київські видавці надрукували вдвічі менше книг, ніж 1917 р.

Висновки. Аналіз книговидавничої діяльності Києва свідчить, що в роки Української революції місто було лідером із випуску книжкової продукції у країні та мало найбільшу кількість професійних видавничих осередків. Широкомасштабний друк україномовних книг київськими видавцями став вагомим

складником формування національної ідентичності нашого народу. Книги, видані в Києві найбільшими видавничими осередками ("Криниця", "Вернигора", "Час", "Дзвін", "Друкарь"), розповсюджували по всій території держави, охоплюючи як доросле населення, так і найменших читачів. Кооперативні видавництва та видавничі товариства були найпоширенішою формою видавничих осередків 1917—1918 рр. Київські видавці здебільшого розповсюджували власні видання через мережу книгарень, що відкривалися по всій країні.

Видавничу діяльність у Києві провадили: видавництва та видавничі товариства, державні установи, при яких створювали видавничі відділи (міністерства, наркомати, губернські народні управи), друкарні, кооперативні союзи й спілки, наукові та громадські

установи, навчальні заклади, товариства "Просвіта", політичні партії, військові підрозділи, редакції газет і журналів, книгарні, приватні особи.

Патріотично налаштовані київські освітянські, громадські, політичні діячі та видавці, самовіддано працюючи для розбудови суверенної держави, зробили цінний внесок у духовний розвиток українського народу, маючи на меті виховання гармонійних і розумних людей на засадах любові та пошани до національних традицій. Вони прагнули донести до суспільства розуміння й усвідомлення свого історичного шляху, що мало особливе значення для творення нової країни. Книжкові видання київських видавничих осередків допомогли зберегти й відтворити історію реальних подій, що відбувалися в Україні впродовж 1917—1920 рр.

Список використаних літератури та джерел

1. Дружбинский В. Переписи населения. Киев / Валерий Дружбинский // Зеркало недели. — 2019. — № 37. — 5—11 октября.
2. ЦДАВО України. Ф. 1184. Оп. 2. Спр. 8. Арк. 44.
3. ЦДАВО України. Ф. 1184. Оп. 2. Спр. 8. Арк. 45.
4. Яновська Л. Повернувся із Сибіру : драма на 5 дій / Л. Яновська. — 5-те вид. — Київ : Книгозбірня, 1918. — С. 1.
5. Сова А. О. Культурно-просвітня діяльність "ДНІПРОСОЮЗУ" / А. О. Сова // Вісник Львів. комерц. акад. Серія: Гуманітарні науки. — Львів, 2010. — Вип. 9. — С. 143.
6. ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 695. Арк. 4.
7. ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 695. Арк. 9.
8. Петров С. Книжкова справа в Києві / С. Петров. — Київ : ТОВ "УВПК "ЕксОб", 2002. — С. 59, 63.
9. Kennst du Kiew? Soldatenführer durch Kiew. — Kiew, 1918.
10. Дружбинский В. Там само.
11. ЦДАВО України. Ф. 3576. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 58.
12. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 716. Арк. 1.

Olha Vaskivska

Book publishing in Kyiv: 1917—1920

The article is devoted activity of the Kyiv publishing cells and book products to given out by them in the years of Ukrainian revolution. The problem of becoming of national knigovidannya in Kyiv and providing of wide circle of readers is broken by book editions. On the basis of analysis of that time events investigational activity of publishing cells which worked in Kyiv and did ponderable payment in the matter of erecting of publishing business.

The article is based on the archived materials and last researches in the sphere of publishing matter of years of Ukrainian revolution. The scantily explored pages of history of book matter of Kyiv are reflected and extended a spring base of researches in the area of cultural achievements of our people. Previously unknown factual material was introduced into scientific circulation, in particular documents on the activities of some Kyiv publishing houses, quantitative indicators on the issue of book editions of this period, which contributes to the reproduction of the objective history of book publishing in Ukraine.

Keywords: book editions; publishing houses; issue of editions; state institutions

References

1. Druzhbinskij V. (2019). Perepisi naseleniya. Kiev. *Zerkalo nedeli*, 37, 5—11 oktyabrya.
2. CDAVO Ukrayini. F. 1184. Op. 2. Spr. 8. Ark. 44.
3. CDAVO Ukrayini. F. 1184. Op. 2. Spr. 8. Ark. 45.
4. Yanovska L. (1918). *Povernuvysya iz Sibiru : drama na 5 dij*. 5-te vid. Kyiv: Knigozbirnya.
5. Sova A. O. (2010). *Kulturno-prosvitnya diyalnist "DNIPROSOYUZU"*. *Visnik Lviv. komerc. akad. Seriya: Gumanitarni nauki*, 9, p. 143.
6. CDAVO Ukrayini. F. 2201. Op. 1. Spr. 695. Ark. 4.
7. CDAVO Ukrayini. F. 2201. Op. 1. Spr. 695. Ark. 9.
8. Petrov S. (2002). *Knizhkova sprava v Kyevi*. Kyiv: TOV "UVPK "EksOb".
9. *Kennst du Kiew? Soldatenführer durch Kiew*. (1918). Kiev.
10. Druzhbinskij V. (2019). Perepisi naseleniya. Kiev. *Zerkalo nedeli*, 37, 5—11 oktyabrya.
11. CDAVO Ukrayini. F. 3576. Op. 1. Spr. 7. Ark. 58.
12. CDAVO Ukrayini. F. 166. Op. 2. Spr. 716. Ark. 1.

Надійшла до редакції 11 жовтня 2021 року

Володимир Перунін,

член Національної спілки краєзнавців України

Присвята Юлії

Русь-Україна Великої княгині Ольги: поряд із двома імперіями та між двома візнаннями

"Оле чудо! Яко Другий Єрусалим на землі явися Киїє"
Якіє Мніх "Пам'ять і похвала князеві Володимиру" (XI ст.)

Київ — колыбель Святой Веры наших предков
и вместе с сим первый свидетель их гражданской самобытности"

З указу Миколи I (1833)

Історія, згідно з визначенням, є пошуком найбільш правдоподібного пояснення відомих подій. Час ніби ходить із в'язкою ключів: одні двері зачиняє назавжди, а інші відчиняє, і тоді довідуємося про непізнані сторінки минулого.

У жодній європейській столиці немає історії величної, троїстої узгодженості ранньосередньовічних вітчизняних духовних споруд.

Золоті ворота, Софійський собор, Десятинна церква уособлюють виняткове ранньохристиянське візнання слов'янських народів. Вони отримали Першокнигу, Четвероевангеліє, повчання апостолів. Навпростець, прямо й просто, щирі та відверті знання рідною мовою, щоб була віра від Єдиного Бога. Так само вже мали власні переклади Євангелія вірмени, перси, абазги, готи та інші народи. Ватикан лише звірив переклад і надіслав пишномовний позитивний відгук, побажання для розповсюдження серед прибічників і новонавернених [1, с. 29, 33; 2, с. 147].

Вівтарі трьох церков спрямовано на південь (рис. 1). Ані на спокусливий, привабливий і зрадливий Константинополь, ані на віддалений, тоді ще лояльний Рим — на близький серцю Єрусалим: "Богові Боже" (Мт. 22:21).

Рис. 1. Дороговказ княгині Ольги, відтворений у діях нащадків

Перед ним усі люди й народи рівні: "Того дня, як створив Бог людину, він вчинив на подобу Божу" (кн. Буття 5:1).

© Перунін В., 2021

Стародавня топоніміка Києва: Іосафова долина, Єлеонська гора, гори Сіон і Фавор, потоки Кедрський, Сілаумський, монастирі "Новий Єрусалим", "Новий Йордан" тощо — сповіщає та підтверджує духовний зв'язок між Києвом і Святою землею [3, с. 201—205, 210, 216].

Місце й послідовність розташування святих образно відтворюють людський шлях до візнання. Київська брама назвою подібна до Золотих воріт Єрусалима — зустріч. Мудрість Божу Софію уособлено в історії земного життя Ісуса з Назарета. Її викладено послідовно про чотири його сутності. Свята святих християнства символізує зібрання — еклесію — через п'ять вівтарних аспідів Софійського собору, їх єдність в одній особі [3, с. 203; 4, с. 59]. Кафедральний храм на честь Різдва Пресвятої Богородиці (Десятинний) — це вдячність за дороговказ земної влади для небесної. Пряма лінія єднає, сполучає й ніби уособлює слова: "Готуйте дорогу для Господа, рівняйте стежку Йому" (Мт. 3:3) (рис. 1).

Три перших покоління вітчизняних володарів держави немов навечно позначили першохристиянську самоврядну вісь, довкола якої, понад тисячі років тому, розпочало обертатися нове життя в землях Східнослов'янської рівнини [2, с. 17; 5, с. 336; 6, с. 229]. Саме тому в історії європейських країн немає відомостей про певні події, що відбувалися на теренах давньоруської держави. П'ять тисяч загарбників, чужинців, прихильників багатобожжя з далеких країв без примусу й поневолення прийняли знання та віру в Спасителя, ставши спільниками 20-річної розбудови нашої прадавньої вітчизни. Від 947 р. київські правителі розпочали мирним шляхом творити єдину Європу (рис. 2).

Рис. 2. Русь-Україна часів княгині Олени-Ольги

Можливість перетворень виникла в період володарювання княгині Ольги, "матері" нашої прадержави — Київської Русі. Саме мудра, сильна, харизматична Ольга — Хельга — Олена запровадила виняткові закони (рис. 3).

Рис. 3. "Сіяла щастям і радістю, коли в Преславі болгарський патріарх благословив їх (з Ингваром-Ігорем) на володарів Русі"

"Тож віддайте кесарю — кесарево, а Богові — Боже". (Мт. 22:21). Земний володар (кесарь, цар) — не Бог, і йому належать лише податки. Понад 10 століть це підтверджує відповідне літописне свідчення, що відображає реальну подію: "В лето 6455 (947) 11 апреля. Пасха. Иде Ольга к Новгороду, и устави по Мсте погосты и дань и по Лузе погосты и дань и оброки и ловища ея суть по всей земле и знамения и места, и погосты... изрядивши, взратися к сыну своему в Киев". Літописець беззастережний і жодним чином не виявляє шанобливого ставлення до головної особи — згадано лише ім'я на тлі оповіді про запровадження оподаткування на певних територіях. Ніби головне вже відомо й не потребує пояснень. Справді, прижиттєве тогочасне міжнародне визнання Русі Київської та її очільниці широко відомо. Принаймні п'ять німецьких істориків, украй прискіпливих у наданні титулів, називали Ольгу королевою. Магдебурзький єпископ Адальберт, який перебував у Києві впродовж 961—962 р. на запрошення київської княгині та з дозволу імператора Оттона (рис. 4), особисто спілкувався з Ольгою та називав її "Regina Russorum Olena" [7, с. 29; 11, с. 125].

Рис. 4. Оттон I Великий, засновник і перший імператор Священної Римської імперії (962—973)

Імператор Візантії Костянтин Багрянородний (рис. 5) зустрічався з київською правителькою восени 946 р. і закарбував у праці "Про церемонію візантійського двору" її своєрідні титули: "Ельга Росена", "Ельга архонтеса Рос", "Ігемон і Архонтесс Рос Ельга". Якби він знав, що "Хельга" скандинавською "свята", зазначив би ще один величний статус. Слід згадати й про візантійську ікону XII ст., на якій київську очільницю зображено з німбом над головою — ознакою імператорського титулу [8, с. 43; 9, с. 12, 205]. Гучна слава про величну жінку ширилася й серед південних слов'ян. Сербський "Пролог" XIII—XIV ст., списаний із давньоруського оригіналу, яскраво свідчить про це: "Царица, рушские, праматерь всех Царей Русских" [10, с. 24].

Рис. 5. Костянтин Багрянородний, візантійський імператор (945—949)

Чужинці звеличували, а свої замовчували. Не дивно, іновірці, тому й помилялися. Княгиня не могла бути ані царицею, ані імператрицею, ані святою, ані королевою, титули їй були не потрібні. Через першохристиянське знання Чотириєвангелія здобула недосягну віру, тому не бажала й не могла прийняти ці почесні звання, не потребувала самозвеличення. Це суперечило її вірознанню. За походженням — болгарська княгиня, від народження — першохристиянка [11, с. 120; 12, с. 49; 13, с. 67].

Дотримувалась євангельського знання й цінувала його, була першою серед рівних, про що свідчить літопис 947 р.: "Іде Ольга..." та Першокнига: "Хто між вами більший, хай слугою вам буде. Хто бо підноситься — буде понижений" (Мт. 23:11, 12). Як приклад доречно згадати повчальний випадок — сумну та прикру долю її дядька Симеона. Був сином новонаверненого до християнства Богориса — Михайла, "від Бога князя", який у суужні для своєї країни часи прийняв хрещення від Візантії [8, с. 175; 14, с. 73]. Нашадок здобув освіту в імператорській Магнарській вищій школі в Константинополі. Повернувшись на батьківщину, став непримиренним ворогом Візантійської імперії. Вів безперервні війни й спромігся поєднати під болгарською державністю величезні терени [14, с. 11; 15, с. 249].

У ті часи імператор Костянтин VII був дитиною, а регентом при ньому — патріарх Микола Мистик. Армія болгар постала перед стінами столиці, а переможець вимагав не земель чи золота, а більш символічної жертви: щоб юнак-імператор одружився з однією з його доньок, а його самого православний патріарх коронував на імператора. Симеон жадав отримати цей титул цілком правомірно. Візантія вважала себе правонаступницею Риму, де за воєнні перемоги нагороджували почесним титулом "імператор". Тоді найвища влада сходила від Бога, патріарх накладав корону. Обидві вимоги Симеона пообіцяли виконати, й задоволений завойовник повернувся на батьківщину.

За кілька місяців влада зі столиці Візантії сповістила про коронацію. В останній момент глава Православної церкви відклав корону й коронував своєю. Уклінний непереможний правитель Болгарії не помітив підміну... Так само не відчув, як заблукав у хащах-нетрищах візантійського християнського вірознання [8, с. 181; 16, с. 246; 17, с. 10; 18, с. 130; 19, с. 570]. Адже з перших сторінок Четвероевангелія лунає головна думка: лише Ісус — єдиний і законний Цар. Земний родовід сягає до царя Давида (Мт. 1:1—17), який уперше поєднав племена та зібрав цілісний народ [19, с. 528]. Його нащадок Ісус Христос (гр. — *помазаник*, іврит — *месія*) три роки служив людям на землі. Був безгрішною особистістю, досяг найвищої досконалості. Пошанування й повага як до Сина Божого виникли не із сліпого поклоніння після смерті, а як враження, відображення, наслідок знань і дій, котрі передавав учням [19, с. 590]. Його Мудрість-Софію, Слова від Бога вміщено у Чотириєвангелії. Кожен апостол оповідає про певний бік Ісусового служіння людям: Лука зображує Людиною (Чоловіком); Марко — Слугою; Іоан — Богом; Матвій — Царем. Для них він — одна особистість, поєднана з чотирма сутностями, — еклесія. Своім вченням Ісус надав дороговказ розвитку суспільного життя на землі — "Царство Небесне", що настане завдяки *зміні поведінки людей і відносин між ними* через відродження душі й серця.

Автор-очільник Першокниги, Матвій, слово "Царство" згадує понад 50 разів, дещо менше — "Царство Небесне". Єрусалим — це "місто Царя Великого" (5:36). Подано також слова Христа про "престол слави" (престол — влада) (Мт. 14:25, 25:3). Він єдиний був і залишився справжнім земним Царем, володарем майбутнього людства [19, с. 590].

Отже, болгарського очільника Симеона через певний час після непорозуміння, за згодою Романа Лакапина, співправителя молодого Костянтина Багрянородного, погодилися визнати царем (кесарем), що було меншою пошаною, аніж імператор.

Надання титулу та його погодження суперечили євангельському першохристиянському вченню. Титул царя був знищений та означав рубіж переходу від Риму архаїчного до республіки, виборчої верховної влади, що відбулося 509 р. до н. е. Свободолюбні римляни відмовились використовувати цей титул і

позбавили його Тарквінія Гордого. Навіть було ухвалено закон, що загрожував смертною карою особам, які зазіхали на царську корону [16, с. 246].

Схожі події відбулися на периферії Римської імперії на початку I тисячоліття. Першохристиянство виникло як вчення рішучої протидії, заперечення загарбницького, насильницького втручання Риму та його імператора в життя народу Палестини. У той час суспільство було роз'єднано на різні групи впливу. Духовна влада — фарисеї, садукеї, есеї, секарії — створила прірву у відносинах між людьми, населенням країни Ісус же проголошував рівність і єдність: "Розпорошених, розсіяних дітей Божих зібрати воедино" [19, с. 601], своїми діями привертая увагу до вчення. Саме за людяність, заклики до докорінних змін у країні, противладну діяльність його й розп'яли.

Згодом ранні християни закликали до єднання й збройного повстання проти влади імператорів, що тривало впродовж двох століть у населених теренах, підвладних Риму — місту-паразиту та дармоїду [19, с. 595—596; 20, с. 512—524; 21, с. 138—139].

Від 325 р., часу проведення Першого Вселенського Собору у місті Нікея за участю імператора Костянтина Великого, відбувалося повільне впровадження християнського вірознання, перетворення його на опору державності для використання безроздільної влади однією особою. Бо не можна було налити нове християнське вино в старі імператорські міхи: "І ніхто не вливає вина молодого в старі бурдюки: а то попрориває вино бурдюки — і вино, і бурдюки пропадуть, а вливають вино молоде до нових бурдюків" (Мр. 2:22).

Упродовж п'яти століть із допомогою наступних шести соборів за участю понад двох тисяч єпископів було створено тисячі канонів для правильного (вірного) уславлення Бога. Їх затверджували простим голосуванням, тому за Східновізантійською церквою закріпилося звання православної — "правильно славити Бога". Це призвело до відмови від рішучих дій, властивих ранньому християнству, підміни реального вигаданим [19, с. 596, 605; 22, с. 76—80; 23, с. 106]. На підтвердження наведемо слова з Євангелія: "А ви вчителями не зв'ятеся, бо один вам Учитель, а ви всі брати. І не називайте нікого отцем на землі, бо один вам Отець, що на небі" (Мт. 23:8—10).

У Православній церкві Візантії відстань між Богом та імператором поступово скорочувалася. Наприкінці IX ст. земний правитель посів місце поряд із Всевишнім: "...Царську гідність вони отримали від Бога, й між Богом і ними немає відстані" [24, с. 101—108; 25, с. 84—86; 26, с. 66, 272, 273].

Схоже відбувалося й із Західною церквою. Ватикан визнав сім Вселенських Соборів, долучив понад десяток своїх з'їздів. Папи Римські, наближені до Бога, століттями змагалися з можновладними сім'ями Італії. Вже в V ст. очільник церкви стає "Вікаріус Філі Дей" — "Намісником Сина Божого". У такий спосіб виявилася верховність церковної влади над світською, а остаточну перемогу духовенство здобуло, коли отримало "землю під ногами". У 756 р.

король франків Піпін Короткий подарував Папі Стефану III частину земель в Італії разом із містом Рим, що дало змогу збирати податки й виконувати державні обов'язки.

За кілька десятків років, у Різдвяну ніч на 800 р., у Ватикані вперше коронували на імператора Карла Великого. У період найбільшого піднесення державотворення княгині Олени — Хельги — Ольги відбулася коронація Оттона I — засновника й першого імператора Священної Римської імперії [12, с. 90; 19, с. 65; 21, с. 293; 27, с. 724].

Християнське вірознання слов'янських народів зароджувалося, творилося та набувало незалежності в умовах протистояння й змагання за першовладність між Константинополем і Римом.

У часи володарювання в Болгарії діда княгині Богориса відбулася незвичайна подія: формування й зміцнення власного вірознання, що короткочасно "вислизнуло" з міцних обіймів Візантії (Константинополя) й назавжди — з-під поблажливої опіки Ватикану, опинившись в умовах ранньохристиянської церкви. Самостійність у діях нововерненого до християнства очільника слов'янської країни, який, можливо, угледів у відповіді на одне зі 106 запитань суперечність і нещирість Папи Миколая II: "Яка головна патріарша кафедра?", тобто центр знань? Відповідь двозначна, учитель із Ватикану хитрує: "Це три апостольських престоли: Римський, Олександрійський та Антіохійський... Єпископи Константинополя та Єрусалима не мають величності, адже Константинопольська кафедра не апостольського походження, а зобов'язана появою примхливому бажанню світської влади" [12, с. 153; 14, с. 25; 21, с. 287; 28, с. 215]. Глава Західної церкви підмінив слова й говорив уже про престоли, центри духовної влади. Богорис усвідомив навіснене викривлення, відхилив пояснення та обрав незалежність і владу знань — Чотириєвангеліє для людини. Учення, котре Ісус Христос започаткував і практикував у Єрусалимі. Тільки там його єдиний і вічний "Престол слави", двічі свідчить Матвій (19:28; 25:31), там 31 р. н. е. вперше підготував 12 учнів, а 32 р. н. е. їх кількість сягнула 72 [15, с. 10].

Згодом на теренах Болгарії влада заснувала майже 40 кафедр для вивчення Першокниги, Благої вісті — рідною слов'янською мовою для поширення знань серед нововернених. Звідти разом із молодію княгині-першохристиянкою прийшло Святе Письмо в наші землі, про що красномовно свідчать слова Якимівського кодексу: "Тогда пришли в Киев иереи учени и многия книги" [14, с. 18; 29, с. 55; 30, с. 12; 31, с. 287].

Владу в прадавніх київських землях також виборювали й утримували згідно з особливостями вірознання ранніх християн. Перше свідчення міститься на північній стіні Софії Київської — шестиметрова мозаїка Оранти. Людина в молінні — звертання, спілкування, єднання з Богом, без посередників. Умовний знак ранньої церкви. Багатозначний образ водно-

час дуже чіткий, навіть у видозмінах. Через пізнання Четвероєвангелія про земне життя Спасителя. Слова апостола потужні та стислі: "...Боже Царство все-редині Вас" (Лк. 17:21). Царство, одного разу відкрите людиною в серці, залишається з нею назавжди. Хоча київський храм збудовано за взірцем Константинополя, Оранта свідчить про панівне християнське вірознання. Нині лише в римських катакомбах зберігається мовчазна таємниця ранніх християн. "У греків (Візантії. — В. П.) не було цього зображення. Адже згідно з 82-м правилом Шостого Вселенського Собору його було заборонено", — стверджував київський митрополит на початку XIX ст. [2, с. 29; 17, с. 273, 278; 19, с. 125, 129, 588].

Друга ознака, що існує донині, утаємничена: "Ми говоримо про мудрість між доскональними, премудрість Божу, у таємниці приховану" (1 Кор. 2:6—7); "Чого око не бачило і вухо не чуло, і що на серце людині не приходило, те Бог приготував тим, хто любить його" (1 Кор. 2:9). Це стародавня слов'янська, або церковно-слов'янська, писемність.

Сутність знань від Єдиного Бога для слов'ян зародилась одночасно з перекладом Першокниги. Перекладачі та засновники абетки вклали в кожен літеру певний сенс і певну послідовність, аби точніше виразити слово апостолів, заповіт, звертання до освіченої людини, заклик до дії. Ані грецька, ані латинська мови, створені раніше, не зберегли такої відповідності: Аз-я, Б-буква (літера), В-віддаю, Г-глаголь (робити, діяти), Д-добро, Є-єсть (зараз), Ж-життя, З-земля... Тобто, кожна озброєна знанням особа несе відповідальність не лише за власні дії, а й за все людство [13, с. 53; 32, с. 299].

Наступна особливість ранньохристиянського вірознання: Бог — суворий. Смертю свого сина Христа це показово унаочнив. Влада імператора Риму — люта, духовна (світська) фарисеїв і садукеев — продажна та підступна, тому люди роз'єднані та бездіяльні, тому й не змогли врятувати Ісуса — безгрішного та милосердного.

Віра в Єдиного не сумісна з визнанням імператора богоподібним. Ранні християни відмовлялися шанувати його зображення, присягати йому, визнавати його владу найвищою. Упродовж двох з половиною століть їх привселюдно піддавали жорстоким гонінням, карали на смерть. Навіть в угоді 944 р. Візантії та київського князя Інгвара (Ігоря) Бог християнський загрожує не лише своїм відданим вірянам, а й поганцям [15, с. 17; 13, с. 64].

Четверта особливість — вічна. Доки існує людство. Бог — логос, Бог — слово: "Усе через нього повстало, й ніщо, що повстало, не повстало без нього" (Іоан 1:3); "Слово стало тілом, і перебувало між нами, повне благодаті та правди" (Іоан 1:14).

Ці особливості слов'янського першохристиянського вірознання виразні в літописних оповідях про княгиню Ольгу, зокрема про змагання й боротьбу за владу.

...Рік 945, пізня осінь. Олена-Ольга втратила чоловіка. Очільник скандинавського війська загинув

від рук підвладних заколотників-деревлян. Поряд — кількатисячне чужоземне військо, що не підвладне їй, 58-річний слов'янець, цивільній особі. За найтяжчий воєнний злочин перед скандинавськими богами підлягають самознищенню. Тричі ганебна смерть очільника не сумісна з їхнім життям. Зі смертю Ігоря зв'язок із богами асами та ванами уірвався. Відновити спілкування з ними можна лише через величезні людські жертви, які мають відбуватися без примусу, несподівано та неочікувано [33, с. 90, 114; 34, с. 62, 77, 90, 91].

Скрутний, небезпечний період нашої прадавньої історії. Вирішувалася доля Святослава, княгині, майбутньої династії, чужоземного війська, земельної спадщини (норв. — *одаль*) "від Києва до Новгороду" [35, с. 95].

Удова виявила глибоку зосередженість, витримку, сміливість, мужність і цілковиту самовідданість: "Ніхто з тих, хто кладе свою руку на плуга та назад озирається, не надається до Божого Царства" (Лук. 9:62)

З появою перших і других послів від заколотників — деревлян удає безпосереднє звертання до богів Скандинавії. За її наказом дворові люди "пошановують" богиню смерті Хель. Одних посланців живими закопують у землю, інших спалюють у лазні. Це не "холодна" помста скандинавів — першохристиянка діє миттєво й невідворотно.

Смерть п'яти тисяч деревлян біля могили чоловіка також відбувалася без залучення війська. Це вияв "страшної невідомої сили", суворого першохристиянського Бога: "Не думайте, що я прийшов принести мир на землю, а меч" (Мт. 10:3) Схожа надприродна сила, буревій, розстроїла флот Аскольда й Діра влітку 860 р., спалила тисячі лодій і людей київського князя 941 р. на підступах до християнського Константинополя. Водночас це викуп п'ятитисячного скандинавського війська з-під влади асів і ванів, кінець їхнього існування [36, с. 253]. Єдиний Бог став рятівником, спасителем чужоземних військових. Велика княгиня привела багатобожних вірян до усвідомлення могутності християнського Бога: "Бо двоє чи троє в моє ім'я зібрані — там і я серед них" (Мт. 18:20). Ознаменувався успіх, що зрівнюється, збігається з євангельською апостольською перемогою, окреслилася державна влада та її очільниця.

Уперше скандинави-руси відчули, що Бог може бути до них милосердним. Стала зрозумілою глибина найпершої та найважливішої заповіді: "Любити Господа Бога (Спасителя) всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою" (Мт. 22:37).

Рівність виявилася словом-мечем. Смертю величезної кількості бунтівників-заколотників княгиня-першохристиянка замінила покарання воїнам-скандинавам. Слов'яни — деревляни своєю загибеллю надали життя військовим, які стали однодумцями й помічниками княгині. Втілилась у життя друга заповідь Христа: "Любити ближнього свого, як себе самого" (Мт. 22:39).

Урятовані від смерті вдячні скандинави-руси стали співниками-варягами Великої та Святої княгині та 20 років віддано служили розбудові слов'янської країни.

Уперше в Європі було цілеспрямовано захищено владу однієї особи, а відтак — спокійний плін життя племен і народів, рівних і ближніх (рис. 6).

Рис. 6 Скандинавський спис із Ковеля (Волинська обл.). Рунічний напис сповіщає: Tilardis — цілеспрямований

На входах менших рік у більші було засновано погости (*po* — прийменник, що означає межу, *гость* — від лат. чужинець, ворог) — кордони з нечисленними військовими гарнізонами, що мали найдосконаліші плавзасоби. Військові також збирали податки, контролювали підвладні території, обороняли населення... [37, с. 249]. На широких теренах Східнослов'янської рівнини, від Києва до Новгороду, було побудовано сотні колоподібних наземних знаків, що наочно фіксували земельну власність князя Святослава (рис. 7).

Рис. 7 Один із 383 наземних знаків власності князя Святослава (середина X ст.). Світліну зроблено з квадрокоптера 20.08.2020, смт Зарічне

Одночасно в давньоскандинавських сагах з'явилася милозвучна назва нашої прадавньої країни — Гардаріки. Це слово — гібрид: європейська "*гарда*" означає захист, а друга частина перекладу не потребує [37, с. 160—161; 39, с. 541; 40, с. 62, 162].

Отже, на мапі континентальної Європи, вперше без кроволиття, з'явилася величезна держава раннього середньовіччя. Зникали назви племен і народів, створювався єдиний народ, усталилася назва країни, що походила від вигаданого, узагальненого імені загарбників-ідоловірців — воїнів-судноплавців зі Скандинавії, відомих як роси. Велика княгиня Ольга, слов'янка, першохристиянка, долучила їх до Єдиного Бога [41, с. 191—192, 206; 42, с. 188—189]. І стали вони київськими, служили чотирьом поколінням володарів: Ользі, її синові Святославу, онукові Володи-миру й правнукові Ярославу.

Список використаної літератури

1. *Калинець І.* Загадки хрещення України-Руси : наук.-поп. нарис / Ірина Калинець. — Львів : Місіонер, 2000. — С. 29, 33, 34.
2. *Никитенко Н.* Собор Святих Софії Київської / Надежда Никитенко, Вячеслав Корниенко. — Київ : [б. и.], 2014 — С. 17, 147.
3. *Із Києва по всій Русі* : збірник матеріалів наукової богословської історичної конференції, присвяченої 1025-літтю Хрещення Київської Русі-України. 15 травня 2013 р. — Київ, 2013. — С. 201—205, 210, 216.
4. *Фріс В. Я.* Історія кириличної рукописної книги / Віра Фріс. — Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. — С. 59.
5. *Історія Норвегії* / [К. Гелле, С. Дюрвік, Р. Даніельсон, Е. Говланд, Т. Грьонлі] ; пер. з норв. Н. Іваничук, І. Сабор, М. Красавіна. — Львів : Літопис, 2001. — С. 336.
6. *Дьюгард М.* Убийство Иисуса. Расследование самого громкого преступления в истории / Мартин Дьюгард, Билл О'Рейли. — Москва : Эксмо, 2020. — С. 229.
7. *Харрис Дж.* Візантія / Джонатан Харрис. — Москва : Альпина паблишер, 2017. — С. 43, 172—175, 181.
8. *Литаврин Г. Г.* Візантія, Болгарія, Древня Русь (IX — начало XII в.) / Г. Г. Литаврин. — Санкт-Петербург : Алетей, 2000. — С. 12, 205.
9. *Горський В. С.* Святи Київської Русі / В. С. Горський. — Київ : Абрис, 1994. — С. 24.
10. *Іванченко Р. П.* Державницька ідея Давньої Русі-України / Р. П. Іванченко. — Київ : Смолоскип, 2007. — С. 120.
11. *Конгар І.* Дев'ять веків спуща. Заметки о Восточной схизме / Ив Конгар. — Киев : Дух і літера, 2001. — С. 49, 90, 153.
12. *Брайчевський М. Ю.* Утвердження християнства на Русі / М. Ю. Брайчевський. — Київ : Наукова думка, 1989. — С. 67, 64.
13. *Державин Н.* История Болгарии / Николай Державин. — Москва : Изд-во АН СССР, 1946. — Т. 2. Болгария времен первого и второго царства. (679—1393). — С. 11, 18, 25.
14. *Тальберг Н.* История христианской церкви / Николай Тальберг. — 2-е изд. — Москва : Издательство Сретенского монастыря, 2017. — С. 249, 10, 17.
15. *200 мифов народів мира* / [сост. Пернатъев Ю. С.]. — Харьков ; Белгород : Книжний клуб "Клуб семейного досуга", 2014. — С. 246.
16. *Свенцицкая И.* Первые христианские и римская империя / Ирина Свенцицкая. — Москва : Вече, 2003. — С. 10, 17, 249.
17. *Наше наследие.* — 1991. — П (20). — С. 131.
18. *История религии народов мира.* — Москва, 2006. — С. 528, 570, 588, 596, 605.
19. *Гиббон Э.* Закат и падение Римской империи. Кн. 1 / Эдвард Гиббон. — Санкт-Петербург : Азбука, 2020. — С. 512—524.
20. *Становление христианского мира. Лабиринты истории* / Ю. Г. Беспалов, Н. Ю. Беспалов, К. В. Носов, Д. В. Бадаев. — Харьков : Книжний клуб "Клуб семейного досуга", 2002. — С. 138—139.
21. *Закон Божий в двух частях для семьи и школы.* — Киев : УПЦ, 1990 — С. 76—80.
22. *Бейжент М.* Бумаги Иисуса / М. Бейжент. — Москва : Эксмо, 2008. — С. 106.
23. *Гийу А.* Византийська цивілізація / Андре Гийу. — Екатеринбург : У-Фактория., 2007. — С. 101—108.
24. *Диль Ш.* История Византийской империи / Ш. Диль. — Москва : Государственное издательство иностранной литературы, 1948. — С. 84—86.
25. *Савва В.* Московские Цари и византийские василевсы / В. Савва. — Харьков : Типография и Литография М. Зильберберг и С-вья, 1901. — С. 66, 272, 273.
26. *Энциклопедический словарь.* Т. XXVI / Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. ; под ред. И. Е. Андреевского. — Санкт-Петербург : Типо-Литография И. А. Ефрона, 1892. — С. 724.
27. *Норман Д.* Європа. Історія / Дейвіс Норман. — Київ : Основи, 2018. — С. 215.
28. *Шевченко І.* Україна між Заходом і Сходом / Ігор Шевченко. — Львів : Видавництво УКУ, 2014. — С. 55.
29. *Гордієнко Д.* Історія України православної церкви / [Дмитро Гордієнко та ін.]. — Харків : Фоліо, 2019. — С. 12.
30. *Кузич-Березовський І.* Жінка і держава / Іван Кузич-Березовський. — Львів : Світ, 1994. — С. 287.
31. *Каныгин Ю. М.* Вехи священной истории. Русь-Украина / Ю. М. Каныгин. — Киев : Україна, 1999. — С. 299.
32. *Гуревич А. Я.* История и сага / А. Я. Гуревич. — Москва : Наука, 1972. — С. 90, 114.
33. *Будур Н.* Повседневная жизнь викингов IX—XI век / Наталья Будур. — Москва : Молодая гвардия, 2007. — С. 62, 77, 90, 91.
34. *Дженкінс С.* Стисла історія Європи. Від Перікла до сьогодні / Саймон Дженкінс. — Київ : КМ-Букс, 2021. — С. 95.
35. *Гуревич А. Я.* Норвежское общество в раннее средневековье / А. Я. Гуревич. — Москва, 1977. — С. 253.
36. *Цинкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся : краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р. / О. Цинкаловський. — Вінніпег : Волинь, 1984. — С. 249.
37. *Куза А. В.* Древнерусские городища X—XIII вв.: Свод археологических памятников / Ред. А. К. Зайцев ; Российский гуманитарный научный фонд. — Москва : Христианское издательство, 1996. — С. 160—161.
38. *Пастернак Я.* Археологія України: первісна, давня та середня історія України за архіологічними джерелами / Я. Пастернак. — Торонто : Н.Т.Ш., 1961. — С. 541.
39. *Паль Лин фон.* Тайны истории человечества / Лин фон Паль. — Москва : АСТ ; Санкт-Петербург : Астрель, 2008. — С. 62, 162.
40. *Галушко К.* Всемирная история. Викинги. История завоеваний / Кирилл Галушко. — Харьков : Книжний клуб "Клуб семейного досуга", 2020. — С. 206—210, 191—192.
41. *Лебедев Г. С.* Эпоха викингов в Северной Европе / Г. С. Лебедев. — Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1985. — С. 188—189.

Надійшла до редакції 8 жовтня 2021 року

УДК 655.58(477).Либ(091)(045)

Олена Бойко,

заслужений працівник культури України,
повний кавалер ордена княгині Ольги,
e-mail: info@lybid.org.ua

Видавництво "Либідь": сторінки історії та сьогодення

Історія заснування видавництва "Либідь" сягає 1835 р., коли за рік після відкриття Київського університету Святого Володимира розпочала працювати друкарня¹.

Становлення видавничої діяльності університету пов'язано з ім'ям його першого ректора Михайла Максимовича, для якого книжкова справа стояла на рівні наукової та викладацької діяльності. За пів століття після заснування навчальний заклад міг пишатися значним видавничим доробком — 650 назв книг і статей, випущених у світ.

Історія "Либеді" за радянських часів пов'язана з численними адміністративними перепідпорядкуваннями й перейменуваннями університету, змінами його статусу, відчутними ідеологічними впливами. Від 1973 до 1989 р. видавництво при Київському державному університеті входило до видавничого об'єднання "Вища школа", а від 1989 р. функціонує як самостійна юридична особа — державне спеціалізоване видавництво "Либідь".

Майже два століття наполегливої творчої праці найстарішого видавництва України — це свідчення відданого служіння вітчизняній освіті й науці, утвердження та розвитку найкращих традицій університетського книговидавництва. Водночас "Либідь" є сучасною структурою, чия продукція відповідає новим вимогам.

Від перших років незалежності нашої держави спеціалізоване видавництво "Либідь" стало одним із небагатьох вітчизняних підприємств книжкової галузі, яке за основу діяльності обрало випуск літератури із самобутньої спадщини українського народу, що сприяє утвердженню державності, формуванню самоідентичності та духовному розвитку нації.

У репортажі з презентації книги "Вічний як народ" у газеті "Літературна Україна" зазначено: "Книжка, яку урочисто презентували у головній Кобзаревій світлиці, столичному музеї, викреслила чимало думок, вдячних слів про тих, хто витворив це справді книжкове диво... Книжка видрукована в "Либеді", де останнім часом засіяно чимало зерен духовності".

"Либідь" — це справді національне за духом і буквою видавництво. За останнє тридцятиріччя зусиллями його колективу читачеві повернуто забуті унікальні дослідження видатних істориків, літераторів, етнографів, фольклористів і громадських діячів минулого.

Безсумнівно, "Либідь" закріпило за собою імідж найсерйознішого видавця історичної літератури. "Починаючи з 1989 року чи не кожна найпримітніша на цьому терені книжка — звідси", — так писала газета "Голос України", оглядаючи низку праць із серії "Пам'ятки історичної думки України". Ще одна видавничка серія, що здобула високу оцінку читачів, — "Літературні пам'ятки України". В обох серіях, які по праву визнано одними з найуспішніших українських видавничих проєктів, вийшло понад 30 назв. Це інтелектуальні пам'ятки від найдавніших часів до сучасності, що відіграли вагомий роль у формуванні національної та історичної самосвідомості. Більшість творів раніше не перевидавали.

У сучасних умовах нового значення набула спадщина видатних українських істориків, літераторів, громадських діячів, чиї імена вже давно відомі в Європі й світі. Провідні фахівці Інституту історії, Інституту літератури НАН України, Київського університету допомогли видавництву відновити унікальні праці Миколи Костомарова, Олександри Єфименко, Олександра Рігельмана, Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова, Леоніда Білецького. З нагоди 200-річчя від дня народження видатного вченого-енциклопедиста Михайла Максимовича побачили світ унікальні видання "У пошуках омріяної України", "Вибрані твори", "Листи", до яких увійшли основні українознавчі праці, більшість з яких востаннє виходили друком у 70—80-х рр. XIX ст. Поміж раритетних видань — "Історичні портрети" В. Іконникова, "Скрижалі пам'яті" Миколи Петрова, "З мого життя" Миколи Стороженка, "Українські приказки, прислів'я і таке інше" Матвія Номиса. Змістом та оформленням вони репрезентують красу й велич культури, історії й інших виявів сутності українського народу, талант і силу духу його подвижників.

Видавництво одним із перших в Україні взялося за повернення нашому народові спадщини Михайла Грушевського. Читацький загал вдячний і за випущені фундаментальні дослідження видатного діяча українського відродження І. Огієнка, як-от "Історія українського друкарства", "Життєписи великих українців".

Нині "Либідь" є провідним видавництвом, що спеціалізується на випуску навчальної, наукової та довідкової літератури. Торуючи шлях до висвітлення нових тем, цікавих читачеві, "либідчани" випустили у світ чимало книг із вітчизняної історії, філософії, психології, культури, українознавства, рідної мови й літератури, природознавства й техніки.

¹ Історію заснування докладно описано у книзі "Її величність — книга. Історія видавничої справи Київського університету 1834—1999" М. Тимошика — відомого журналіста, доктора філологічних наук, який свого часу працював головним редактором видавництва "Либідь".

За роки незалежності побачило світ майже 2 тис. назв видань із маркою "Либеді" загальним накладом понад 15 млн примірників. При цьому урізноманітнюється тематична й жанрова книжкова палітра, неухильно зростає читацький попит на видання. Сформовано високоавторитетний авторський актив відомих науковців, викладачів-практиків, письменників, громадських діячів, що є запорукою видання якісної гуманітарної, освітньої, науково-технічної та художньої літератури.

Нині можемо говорити про вагомий корпус випущеної "Либіддю" навчальної та наукової літератури з багатьох гуманітарних і прикладних дисциплін. Назвемо лише окремі видання, що здобули високу оцінку і фахівців, і широкій громадськості.

Найкращим підручником з національної історії залишається двотомна "Історія України" Наталії Полонської-Василенко, що витримала чотири видання й досі має попит у читачів.

Свіжий струмисько в історичну тематику видавництва внесла праця професора з Канади, українця за походженням Ореста Субтельного "Україна: історія". Вперше надрукована в Україні з маркою "Либеді" 1991 р., вона й дотепер привертає незмінну увагу читачів та увійшла до 30 знакових видань доби української незалежності.

Подією в культурному житті став вихід у світ унікального дослідження "Греки на українських теренах". На виставці-ярмарку "Книжковий світ-2000" (м. Київ) видання здобуло найвищу нагороду — головний приз "Золотий Нестор Літописець". Презентації книги відбулися в Києві, Маріуполі й Афінах.

Окрасою продукції "Либіді" є видання "Історія української ікони Х—XX століть" Дмитра Степовика, що стала підсумком 15-річної копійки праці. Автор зібрав маловідомий матеріал про українське ікономалярство у світі та вдало його систематизував. Книгу відзначено премією Георгія Нарбута, гран-прі III Форуму видавців (м. Львів, 1997), її репрезентували на найпрестижніших книжкових ярмарках світу.

Засадничою для видавництва "Либідь" була й залишається література, що сприяє духовному розвитку нашої держави, утвердженню багатства української культури. Саме "Либідь" обрала Ліна Костенко, щоб повернутися до читачів після тривалого мовчання. З великою пошаною до твору й автора колектив видавництва сумлінно працював над перевиданням роману "Берестечко". І вийшло справді вишукане подарункове видання, в якому гармонійно поєдналися унікальне оформлення, що його виконав народний художник України Сергій Якутович, і ґрунтовні розвідки відомих дослідників творчості письменниці Івана Дзюби та Володимира Панченка. А ще диск із записом тексту твору у виконанні диктора українського радіо, заслуженого артиста України Петра Бойка в обрамленні світової музичної класики. Грандіозна презентація книги в Українському домі, в якій брали участь авторка та всі причетні до цього унікального проєкту, стала подією всеукраїнського масштабу й урочистим святкуванням

80-річчя Ліни Василівни. Згодом побачили світ поетичні збірки "Гіацинтове сонце", яку ілюстрував один із найвидатніших українських художників Іван Марчук, "Річка Геракліта", "Мадонна перехресть". А зовсім нещодавно вийшла неповторна книжка — поема-балада "Скіфська одиссея" з енциклопедичними коментарями Оксани Пахльовської та Ярослави Франчески Барб'єрі.

Має видавництво "Либідь" і своєрідну "бібліотечку" видань про життя та творчість легендарної поетеси: "Є поети для епох: Ліна Костенко про свій і наш з вами час. І світове безчасся" (автор — академік, яскравий представник шістдесятників І. Дзюба), "Гармонія крізь тугу дисонансів..." (автори — Ліна Костенко, Іван Дзюба й Оксана Пахльовська).

Тож, попри складні економічні часи, видавництво не зрадило собі. Ми завжди пам'ятаємо, що наші давні корені й академічні витоки — з Університету Святого Володимира. Шануємо традиції, маємо сузір'я постійних авторів, які впродовж довгих років воліють видавати свої твори саме в "Либеді": Іван Дзюба, Валерій Шевчук, Василь Ульяновський, Микола Жулинський, Володимир Мельниченко, Анатолій Гальчинський, Ірина Марголіна...

Попри карантин через пандемію COVID-19 видавництво працювало, зокрема випустило чудову збірку "Право на сміх. Антологія сатири і гумору української діаспори" (у 2-х книгах), кілька унікальних перекладних видань, як-от "Історія ідеї Європи" класика італійської історії Федеріко Шабо, збірка вибраних поезій "Астроземля" Коррадо Калабро.

Надзвичайно цікаво в доробку видавництва репрезентовано київську тематику. Це й розкішні подарункові, й науково-популярні видання про старий і сучасний Київ, пам'ятки історії, мистецтва та духовного життя, одне слово — і про людей, і про будинки. "Диво й дива київського Володимирського собору", "Дзеркало вічності: Київська Кирилівська церква та Свято-Троїцький монастир", "Ангели Врубеля", "Бароко Софії Київської", "Київ, якого не знають", "Старий Київ: Зі спогадів Старого Грішника" — справжні перлини книговидавництва.

Варта окремої уваги серія "Твій Київ", що була заснована буремного 2014 р. і нині налічує понад 20 видань.

Так живе й працює одне з найстаріших видавництв України. Шануємо та збагачуємо традиції й водночас прагнемо бути актуальними і цікавими сучасникам. Зокрема, налаштованість на сприйняття нових ідей, упровадження сучасних технологій у видавничі процеси забезпечили успішну роботу колективу в сучасних ринкових умовах, завдяки чому "Либідь" стало одним із лідерів українського книговидавництва.

Наші постійні читачі знають: якщо книга вийшла в "Либеді", то її підготовлено на високому фаховому рівні. Цю традицію видавництво прагне свято зберігати за будь-яких обставин. І коли на книжковому ринку читачі обирають видання "Либеді" — це найвища оцінка праці видавничого колективу. У щоденній діяльності ми прагнемо вести прямий діалог зі

знавцями й поціновувачами нашої літератури, зокрема в закладах вищої освіти, наукових бібліотеках, на підприємствах книгорозповсюдження.

Від перших років незалежності України міжнародна діяльність "Либеді" стала систематичною та багатогранною. Налагоджено широкі зв'язки з колегами із багатьох країн Європи, Америки, Азії, Австралії. Видавництво має прямі контакти із закордонними партнерами, заявивши, зокрема, про участь у загальнонаціональних стендах української книги на престижних міжнародних книжкових виставках і ярмарках, як-от Франкфуртський, Лейпцизький, Лондонський, Варшавський, Празький, Будапештський та інші.

Міжнародне спілкування, з одного боку, — це школа підвищення фахової майстерності, набуття досвіду роботи в ринкових умовах, а з іншого — прорив української книги на європейській та світовій ринки. Література, випущена у видавництві "Либеді", слугує візитною карткою суверенної України.

Нині добродійність є одним із рушіїв культурного життя нашої країни. Це особливо відчутно в умовах економічної скрути, коли істотно скоротилося видання книг і майже припинилося планомірне й систематичне комплектування бібліотечних фондів. Ще три десятиліття тому видавництво започаткувало благодійні акції дарування бібліотекам своїх найкращих книг. Ці ініціативи тривають і донині, зокрема книгосховища численних бібліотек — від академічних до сільських — поповнюються виданнями "Либеді".

Через російську агресію на Сході України добродійність набуває особливої ваги. Видавництво долучається до акцій всеукраїнського та регіонального рівнів, громадських ініціатив, щедро даруючи книжки воїнам АТО, бібліотекам, навчальним і культурним закладам. Це насамперед видання з історії України, української літератури та мови, національно-патріотичні твори Тараса Шевченка, Івана Дзюби, Ліни Костенко, Валерія Шевчука. Саме така література збагачує знаннями, допомагає розібратися у складних подіях сьогодення. З нагоди 30-річчя незалежності нашої держави видавництво спільно з Національною бібліотекою України імені Ярослава Мудрого проводить благодійну акцію, доукомплектовуючи фонди книгозбірень усіх видів і форм власності, у тому числі об'єднаних територіальних громад, військових частин Збройних сил України тощо.

Попри песимістичні прогнози й невтішні тенденції книга не втратила притягальної сили й покупця. Надто — книга навчальна, наукова, довідкова. Читачі нашої літератури, а це насамперед студенти й викладачі, учні та вчителі, науковці, добре обізнані з діяльністю та планами видавництва. Проте нині, коли

в державі фактично зруйновано систему книгорозповсюдження, такому відомому й поцінованому видавництву, як "Либеді", доводиться долати неабиякі труднощі, щоб його продукція дісталася найвіддаленіших куточків України. Задля цього ще 1995 р. було створено службу реалізації, що вже набула чималого досвіду. Щороку вдосконалюються процеси комп'ютеризації, пов'язані зі збутом видань.

Багатством видавництва є люди, які творять його славетну історію та сьогодення. Закоханість у професію, відданість справі — такі риси притаманні всім членам колективу. Людям випадковим, не налаштованим на високі стандарти роботи важко прижитися в "Либеді". Ми надзвичайно цінуємо фахівців, які десятиріччями віддано працюють у видавництві. Понад 40 років незмінно служить книзі головний редактор Світлана Головка — талановитий організатор, високий професіонал (до речі, "Либеді" — єдине місце роботи в її трудовій біографії). Понад 50 років присвятила улюбленій справі завідувачка коректорського відділу Ангеліна Дрожжина — фахівець високого рівня. Власним "почерком" вирізняється обдарований філолог, знавець літератури, провідний редактор Олена Вербило. Багаторічним вірним і вправним помічником в організації редакційних справ є Наталія Мельниченко. Любов до книги та обраного фаху, творчий підхід притаманні заступнику директора Марії Кургак, яка очолює важливу ділянку діяльності видавництва з реалізації та маркетингу. Чітко та оперативно працює провідний менеджер відділу реалізації Лариса Приходько, яка за багато років набула цінного практичного досвіду, вміння гідно репрезентувати книгу, здобула любов і повагу шанувальників читання. А про водія-експедитора Анатолія Синицю годі й говорити — його трудова біографія у видавництві сягає понад пів століття. Колектив завжди пам'ятатиме талановитого головного художника Олексія Григора, адже у найкращих виданнях із нашою маркою помітні його оригінальна творча манера, талант і високий професіоналізм.

Нині видавництво налаштовано на перспективу творення сучасної книги з надією на позитивні зрушення у видавничій сфері України. На жаль, криза поглиблюється. Це загрожує серйозними інтелектуальними, культурними, духовними й навіть іміджевими втратами, що в нинішньому стрімкому інформаційному світі буде неможливо надолужити. Книжкова справа, хоч як прикро це констатувати, нині випала зі стратегічної сфери, до якої належала й має належати завжди.

Надійшла до редакції 18 жовтня 2021 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 152 пр. Зам. 66.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html